

KDO IZ MENE POJE:

LJUDJE, LJUDJE, LJUDJE...

LISTI

Uredil kulturno-umetniški klub TONE ČUFAR

Štev.: 47/X

2. 464

Jesenice, 12. junija 1980

Akad. slikar Jaka Torkar: Portret tovariša Tita

BENJAMIN GRACER

Nagovor soncu

(4. 5. 1980)

*O večno sonce ...
ki si poklonilo ljudstvu,
na tem božanskem koščku zemlje.*

SINA:
*s tako veliko ljudsko dušo,
da je dvignil v vihar
tisočletno bolečino
človeške bede
in teptanega dostojanstva ...*

*O dobro sonce ...
spremeni naše solze
(poslavljajočih množic)
v svoja semena!
Željno jih čaka
SVET:
da vzklije v njem
tvoje svetlo —
(počlovečeno) življenje ...*

*(mojim učencem:
za dan mladosti, 1980)*

JOSIP BROZ

TITO

1892 – 1980

Akad. slikar Boni Čeh: Portret tovariša Tita

UČENCI OSNOVNIH ŠOL OB SMRTI TOVARIŠA TITA

OSNOVNA ŠOLA TONE ČUFAR JESENICE

Zunaj je dež, mračno siv majski dan. Gledam in zdi se mi, da so močne smreke povesele svoje veje in da komaj ozeleneli listi dreves izgubljajo svojo barvo. Nebo joče. Narava žaluje z nami. Tito, vedi, da nas je vse tako zelo pretresla tvoja smrt, da se v tem trenutku počutimo kot majhni otroci, ki izgubljajo svoje starše. Toda to ni tako, vem, da ni. Nismo izgubili vsega, saj so ostala tvoja neprecenljiva dela, tvoj duh, tvoje misli. In končno ostali smo mi, tvoji učenci, tvoji sinovi. Naučil si nas ljubiti našo domovino, svobodo in neodvisnost. Naučil si nas toliko dobrega, da te bomo večno nosili v srcih.

Barbi Novak, 8. b

Četrty maj 1980 mi bo ostal v spominu kot najbolj žalosten dan v mojem življenju. Prelitih je mnogo solza. In še bodo tekle kakor danes, ko je predragega Tita spremljalo vse

njegovo ljudstvo na zadnji poti, poti, na kateri smo zaman čakali njegov »nasvidenje«.

Irma Sutlič, 7. č

Mrak je že, ko zvemo, da je prenehalo biti srce izrednega človeka, velikana naše revolucije, borca za mir, tovariša Tita. Onemela je domovina, onemel je svet. Ob misli, da te ni več, nam je hudo.

Darko Stražišar, 7. č

Danes je Jugoslavija tiha, spokojna. Zdi se, kot bi bila odeta v črno tančico. Nikomur ni do besed, še manj do smeha. Dež kot solze moči naša svobodna tla in solze velike kot dežne kaplje nam drsijo po licih. Nihče se jih ne sramuje, kajti v srcih vsi čutimo enako žalost, enako bolečino...

Majda Kovačič, 7. b

OSNOVNA ŠOLA JESENIŠKO- BOHINJSKI ODRED KRANJSKA GORA

Tito je svet svobode, pot enakopravnosti in pravice. Njegovo srce je srce domovine, njegova dejanja so simbol večnega boja za boljše, lepše, svetlejšo življenje. In čeprav ga ni več med nami, so v naših srcih zakoreninjene njegove ideje, njegove težnje, njegova dejanja, ki so smerokaz v jutrišnji dan.

Zvonka Mertelj, 8. a

Tito je simbol bratstva in prijateljstva med narodi.

Andreja Kopavnik, 8. b

Naša srca bijejo za Tita, zato z dvignjeno glavo stopamo v prihodnost, kjer bomo živeli in ustvarjali tako, kot prej s pomočjo Tita.

Božena Pečnik, 8. a

Tito je luč življenja in svobode, ki gori v mojem srcu in v srcih vseh, ki ga poznajo in spoštujejo. Postal je simbol naše dobe, ki bi jo lahko imenovali Titova doba.

Fredi Oman, 8. b

Tito nam pomeni največ, saj se je boril za človeka in je svoje življenje posvetil ljudem.

Renato Pušar, 8. b

Tito je človek, misel, ki je nihče ne more premagati.

Mojca, 4. r

Tito je največji človek na svetu. Nas otroke je imel zelo rad in mi njega.

Tamara, 4. r

OSNOVNA ŠOLA PREŽIHOV VORANC JESENICE

Tito je sonce v naših srcih, Tito je svoboda in mir.

Ti si bil naša sreča, mi bomo ostali tvoji prijatelji.

Ljubil si nas in mi smo te ljubili in spoštovali. Taki, tvoji bomo ostali še naprej in te ohranili v naših srčkih.

Tito je umrl. Vendar v naših srcih ni in ne bo nikoli.

Tito — ime, ki naznanja mir, varnost in enakopravnost. Tovarne, šole, elektrarne, neuvrčenost in socializem, vse to je njegovo delo. In kdor je vse to naredil, ta ne more, ne sme umreti. Živi in bo živel v naših srcih in srcih naslednjih generacij.

Tito! Učil si nas o svobodi, o miru, o upanju. Nadaljevali bomo tvojo pot. Uresničevali bomo tvoje želje, načrte za prihodnost. Hodili bomo po tvojih poteh, poteh bratstva in enotnosti. Tvoja misel in ideja bosta vedno ostali. Za nas nisi in nikoli ne boš mrtev. Iz roda v rod boš živel v srcih vsega človeštva.

Tovariš Tito je umrl. Razum sprejema, a srce tega ne more in noče sprejeti. Nema bolečina se nam je zarila v srca. Njega ni, toda njegova dela, njegov duh, njegova neomajna vera — ON bo v nas večno!

Tito, dal si nam vse, kar potrebujemo in rad si nas imel, zato te bomo imeli večno radi. Spoštovali te bomo, kakor si ti domovino. Skušali bomo biti čimbolj podobni tebi. Tito — ti si velikan sveta.

OSNOVNA ŠOLA KARAVANŠKI KURIRJI NOB KOROŠKA BELA

Tito je voditelj prihodnosti.

Mirko, Primož, 3. r

Vsi te pogrešamo, saj si bil oče nas vseh.

Petra, Lidija, 3. r

Vsi ti obljublamo, da se bomo še naprej pridno učili in nadaljevali tvojo pot.

Mateja, Karmen, 3. r

Pred vsakim dejanjem bomo v mislih poklicali tebe in te vprašali, če delamo prav.

Polona

Ustvaril je toliko za nas, da ga ne bo nikoli mogoče pozabiti.

Nevezeta

Tito je večer. Njegovo delo je neminljivo in je vtisnilo neizbrisljiv pečat naši preteklosti, sedanjosti in prihodnosti.

Barbara

OSNOVNA ŠOLA POLDE STRAŽIŠAR JESENICE

Našega ljubega TITA ni več. Imeli smo ga neizmerno radi. Nikoli ne bomo pozabili, kar nas je učil.

Majhni smo še, ne zmoremo še prav razumeti tvoje veličine, tovariš TITO, toda v naših otroških srcih čutimo, da se je zgodilo nekaj hudega, zelo žalostnega. Ne moremo verjeti, da tebe ne bomo več videli.

Razumel je nas pionirje. Nadaljevali bomo tvojo pot.

OSNOVNA ŠOLA 16. DECEMBER MOJSTRANA

Zelo me je pretresla vest, ko sem slišala, da je nehalo biti srce dragega tovariša Tita. Za vse nas je bil največji učitelj. Zato bomo s svojim delom in učenjem dokazali, da smo ga vredni. Nadaljevali bomo pot, ki nam jo je začrtal.

Irena Čufar, 3. r

Po vsem svetu ljudje z ljubeznijo izgovarjajo tvoje ime — TITO. Vsi te imamo radi.

Aleš Čangus, 2. r

Tito, imela sem te rada. Pogrešala bom tvoj nasmejan obraz in skrben, dobrodušen pogled. Vsak trenutek si mislil na nas in na to, da bi živeli lepo in v srečni domovini. Naša jutra s teboj so bila sončna, brezskrbna in radostna. TITO, pionirji smo te imeli radi.

Maja Košir, 4. r

V srcu čutim veliko praznino. Čeprav sem še majhen, že občutim in se zavedam, kaj sem izgubil, kaj smo izgubili mi vsi Jugoslovani in ves svet. Tito, vedno si ljubil nas mlade, nam dajal nasvete in vedno si nam govoril, naj bomo pridni in preprosti mladi ljudje. Držal se bom tvojega nasveta, vedno pa se bom spominjal tvojih besed, ki me bodo spodbujale k jekleni volji, kakršno si imel ti.

Robi Benet, 4. r

OSNOVNA ŠOLA GORENJSKI ODRED ŽIROVNICA

Meni in domovini pomeni Tito ljubezen, srečo, bogastvo, tolažbo in svobodo.

Žalostna sem in z menoj ves svet. Žalostni smo, ker je umrl naš Tito. Za njim žaluje vse: rože, ptice pod nebom, sneg na gorah, drevesne krošnje, živina in še celo sonce.

Mojca Dolžan

Ker je hodil po svetu, je ljudem naredil veliko dobrega, boril se je za mir.

Ljudje so bili pod Titovim vodstvom srečni in zadovoljni.

Tito, spoštovali smo te vsi, ker si učil bratstvo in enakopravnost med vsemi ljudmi sveta.

Marjanca Mekina

Žalostni smo, ker ne bomo več imeli našega ljubljenega človeka, tovariša TITA.

Goran Jovanovič

Ohranila te bom v spominu. Poskušala bom delati, kot si nas ti učil.

Mojca Malej

Dragi tovariš Tito, ti si imel zlato srce za otroke, za vse ljudi sveta.

Andreja Triplat

Tito, zelo rada te ima vsa mladina. Ko smo zvedeli za tvojo smrt, smo vsi zajokali.

Primož Resman

Sedaj Tita ni več med nami. Njegovo delo ne bo nikoli pozabljeno. Bil je kot staro drevo, ki se je združilo na tla, v zemlji pa so ostale korenine. Korenine pa bodo pognale na tisoče novih dreves.

Boštjan Malej

Nisem in nisem mogla doumeti, da nas je zapustil naš tovariš Tito. Solze so mi tekale po licih. Ni in jih bilo moč zaustaviti. Bile so odraz spoštovanja in neizmerne žalosti.

Barbara Zupančič

Babica je v glasnem ihtenju dejala: »Takšnega voditelja ne bomo imeli nikoli več!«

Klemen Vidic

Neizmerno te ljubimo. Malčki v materinih naročjih izgovarjajo tvoje ime, o tebi pojejo šolarji in brigadirji, pozdravljajo te delavci v tovarnah in na gradbiščih. Trdno verjamemo in zaupamo tvojemu boju za mir in enakopravnost narodov vsega sveta, želimo hoditi po tvoji poti in dokončati tvoje delo. Seme, ki si ga sejal med nas pionirje, kali in brsti. Vstaja rod pokončnih, svobodni-selnih, vztrajnih in marljivih pionirjev in mladincev, ki bodo ustvarjali, dograjevali in čuvali našo lepo domovino.

Vsa naša srca utripajo v teh trenutkih zate v veliki želji, da se ti vrne zdravje in nasmeh na lice.

Vsak dan mislim nate in vsak dan sem bolj ponosen, da sem tvoj pionir. Učil se bom od tebe in zvesto poslušal tvoje besede!

Na svetu je mnogo lepih besed — najlepše so zame Tito, oče in mati, dom, sonce, mir, svoboda. Te besede so kot ptice v sončni pomladi in kot rože, trave ter pšenica, ki valovi v vetru.

Dokler bom imela vse to, bom srečna!

Tito, mi te imamo radi!

Skovani smo s tabo v jekleno verigo. Naj jo biča dež, tresejo viharji in naj strele tolčejo vanjo, ne bo se skallila. Ta naša veriga je spletena iz živih, jeklenih src, ki jim daješ voljo, moč in pogum, ti, dragi Tito.

Svoboda, sreča, mir — to si ti, Tito.

Ponosni in zvrnani, neizprosni in dosledni v svoji borbi za lepše življenje vseh ljudi na svetu!

Moje življenje je tvoje življenje!

Tito, za nas si največji. Vse ptice pojejo tvoje ime v maju in rože ti šepetajo v pozdrav. Pozdravljajo te srca tvojih najdražjih pionirjev z željo, da nas še dolgo vodiš in plemenitiš naša življenja.

Tito, tvoje življenje je kot plodna njiva, ki leto za letom rojeva sadove svojim ljudem. Ti si naše brezskrbno življenje, igre in radost. Še dolgo bodi med nam!

EMIL CESAR

NEZNANI ZAPISI REVOLUCIONARNIH PESMI, NASTALIH V MEDJUREČJU

V ponovnem pregledovanju drobnega rokopisa zvezka, ki so ga kot nadomestilo za dnevnik pisali Tona Arzenšek, Karel Destovnik-Kajuh in Janez Platzer, šoštanjski rojaki ter osebni in politični prijatelji, v taborišču Medjurečje pri Ivanjici v Srbiji, sem dobil pobudo za pričujoči prispevek. Zapisi važnejših dogajanj o življenju v taborišču so nastajali, po vsej verjetnosti z namenom, da ohranijo kot najverodostojnejši dokaz nasilja, nenavadni način življenja, ki ga je uvajal po s pridom uporabljenih metodah nemških in italijanskih fašističnih sosedov in zakonjal v svojem boju s komunisti vladni režim kraljevine Jugoslavije. Prav s tem, da z dogodki čimbolj avtentično seznanijo naše ljudstvo in ga opozorijo hkrati na nove metode v boju s svojimi političnimi nasprotniki, pa se razkriva optimizem in neuklonljiva borbenost. Zvezčič hrani Marija Weingerlova, ki mi ga je znova lju-beznivo dala na vpogled. Za to in zaradi tega, ker nam je ohranila nekaj dragocenih primerov kulturnega ustvarjanja delavcev komunistov v taborišču, to pa je toliko večje vrednosti, ker jih doslej nisem zasledil zapisanih v revolucionarnem pesniškem izročilu, se ji na ta način še enkrat najlepše zahvaljujem.

Opozoril bi rad na tri pesmi iz omenjenega zvezčiča, ki jih doslej nisem zasledil ne omenjenih in ne objavljenih. Pesmi so toliko večje vrednosti, ker moramo z njimi obogatiti kulturno tvornost

JANA BERAVS

Tito, tvoj narod joka

Tito, tvoj narod je zajokal na ves glas.

Ugasilo je tvoje življenje,

minilo je v boleznih trpljenje.

Boleče je zadnje slovo,

v naše vrste več te ne bo!

Veliki heroj boš ostal.

Legenda boš, ki bo

skozi rodove krožila.

Zapustil si deželo,

ki bo tvoje ime in delo

nenehno cenila. Ostale

bodo tvoje besede in

po tisti poti bomo hodili,

ki si nam jo začrtal ti.

Dal si nam ključ, ki

odpre vsa vrata —

spoštovati učil si nas mir.

Bratje bódimo si vsi,

podajmo si roké in

obljubimo, da bomo delali

tako, kot si, Tito, dejal,

da najbolje nam bo!

Strašna je bolečina pretresla

ljudi po vsej domovini, od

Triglava do makedonskih poljan.

Prišel je žalosten dan, ko

zajokal je vsak Jugoslovan.

Vsem si bil znan: doma in v svetu.

Slava ti in vsa čast! Življenje si

nam razdal. Obljubljamo ti, da

se tvoj narod ne bo nikoli nikomur vdal!

Tito, tvoj narod je zajokal na glas!

revolucionarnega slovenskega delavstva in s tem podobo njegovega boja v predvojnem obdobju. Hkrati ga prepuščam tistim glasbenim in drugim strokovnjakom, ki so si zadali plemenito in hvaležno nalogo to gradivo zbirati, ga preučevati ter ga takega očuvati in ga dati v trajno last kot sestavni del naše zgodovine, da nadaljujejo delo, poiščejo melodijo in pridejo po preudarnem preverjanju morda še do drugih podrobnosti, katere meni niso znane. Te pesmi so v bistvu in predvsem dokaz bojovniške neuklonljivosti osveščenega slovenskega proletarca, hkrati pa so tudi dokaz najplemenitejših teženj njegove ustvarjalnosti v plemeniti besedi, ki se je pri posameznikih, zlasti še v svojski situaciji, izrazila z zares nadpovprečno izpovedno močjo. Na sploh ima ta izpoved veliko karakterističnih črt s poznejšim ljudskim ustvarjanjem v obdobju narodnoosvobodilnega boja. Sicer pa moramo ob tem razmišljanju tudi zapisati, da je prav ob revolucionarnosti delavskega gibanja, v času med obema vojnama, doseglo slovensko ljudsko ustvarjanje svoj idejni vrh.

In končno želimo pobuditi z zapisom tiste internirance, ki se podrobnosti v zvezi z navedenimi pesmimi še spominjajo, da odgovorijo na vrsto vprašanj, saj moramo prav v tem krogu iskati odgovor na vprašanje, kakšna je bila melodija medjurečke himne, delo slovenskega avtorja.

Ko sem iskal ustrezne razlage za pesmi, sem se uveril, da so doslej največ gradiva o taborišču v Medjurečju objavili, še več pa zbrali, na Jesenicah, pri čemer pripada pomembna zasluga Mihi Klinarju, ki je izjave nekaterih pričevalcev izoblikoval. Nekaj tega je objavljenega v Železjarju 1959. leta, nekaj od tega pa mi je izročil Miha Klinar v rokopisu in ga v zapisu tudi upoštevam. Tudi njemu se ob tem ponovno zahvaljujem za odstopljeno rokopisno gradivo.

Seveda se ob tem postavlja vprašanje, kjer je vzrok za njihov nastanek? Zadovoljiti se bomo morali, kljub želji po določenem odgovoru, predvsem s sklepanjem. Vsekakor pa drži, da je bilo pobud za ustvarjanje v taborišču veliko. Oglejmo si поблиže vsaj najpomembnejše:

— Pomembno izhodišče za pisanje predstavlja stopnja zrelosti vsakega izmed interniranih. Vsakdo se je dobro zavedal, kje je vzrok nasilnemu preganjanju in kakšna mora biti oblika boja proti njemu.

— Izrednega pomena za borbeno razpoloženje je bila tudi odzivnost javnosti, ki je budno spremljala transport ves čas njegove poti. Potrjevala jih je v prepričanju, da niso osamljeni, da je za njimi vse pošteno delovno ljudstvo ne le v Sloveniji, temveč po vsej Jugoslaviji. Da je bilo res tako, samo nekaj primerov, ki morejo v celoti prepričati tudi današnjega, od dogodkov odmaknjene človeka.

Nič novega ne bomo povedali s tem, da je za resnični pomen »orožnih vaj« po zaslugi komunistov izvedela napredna slovenska javnost. Pač pa se mi zdi potrebno opozoriti na nekatere premalo znane podrobnosti, iz katerih moremo razbrati izraze ogorčenja do režima in hkrati skrb za usodo interniranih, ki je spremljala njihov odhod. Tako so bile na Jesenicah in na Koroški Beli ceste kar posute z letaki s protifašističnimi gesli. Bilo jih je, po pripovedovanju očitcev toliko, da so imeli žandarji »dovolj opraviti, da so letake, v kolikor jih ljudje niso pobrali in prebrali,

Skupina »vpoklicancev« pod hotelom Ivanjica (foto Andrej Prešeren). Sedijo v prvi vrsti: Avgust Rozman, Viktor Kejzar, Feliks Koprivnik, Janez Kos, Anton Klemenc, Jakob Rabič, Franc Zevnik, Ignac Skumavc; sedijo v drugi vrsti: Ignac Kralj, Franc Jerala, Anton Noč, Tomaž Godec, Franc Rozman, Stane Osvald, Leopold Stražišar; stojijo v tretji vrsti: ?, ?, Jože Stražišar, Edo Giorgini, ?, Matija Šranc, Valentin Vister, Pavel Stravs, Anton Thaler, Jože Finžgar, Martin Noč, Alfonz Oblak, Janez Tavčar, Ciril Grintov, Viktor Stražišar, Pavel Martinjak, Janko Mulej, Ludvik Benedičič, Stanko Demšar, Florjan Jensterle; sedijo v četrti vrsti: Rudolf Pančur, Janez Egart, Lovro Albreht, Konrad Sivic, ?, Karel Destovnik, ?; stojijo zadaj: Rok Vergelj, Franc Sirc, Viktor Arzenšek, Vinko Noč, Matija Verdnik, Alojz Vilman, Jože Mavec, ?;

pospravili. Na Javorniku pa je v času, ko so čakali vpoklicani na prihod vlaka, množica, ki je spremljala odhodnike, vzklíkala Sovjetski zvezi, Komunistični partiji Jugoslavije, protestirala nad fašizmom in zahtevala delavsko oblast. V Ljubljani so nameravali gorenjski interniranci v demonstrativnem sprevedu oditi po mestu, vendar je ljubljanska policija namero preprečila s tem, da je vlak zastražila. Kot se spominja Lovro Albreht, so bila gesla, ki so jih vzklíkali čakajoči Ljubljaničani, še bolj revolucionarna kot na Jesenicah, interniranci pa so jim odgovarjali s petjem Internacionalne. Za njimi jo je povzelo ljudstvo na postaji in za železniškim zidom na ulici. Ker je bila policija v nastopu proti Ljubljancem brez moči, je poskrbela, da je vlak, kolikor je bilo le mogoče, hitro zapustil postajo. S tem je hotela preprečiti nadaljnje zbiranje in demonstracije, hkrati pa so aretirali trinajst demonstrantov. — V rudarskih Trbovljah je ravnanje krajev-

nih orožnikov zaradi posebnega reagiranja internirancev dobilo humoristični prizvok: ko so orožniki Trboveljčanom prepovedali peti Internacionalno, so se le-ti hitro znašli in namesto nje začeli peti državno himno. Prav smešno je bilo, ko so morali orožniki sredi največje vneme, kako s puškinimi kopiti čim učinkoviteje zatreti revolucionarnost delavstva, obmirovati in se s puškami postaviti v »stav mirno«.

Demonstracije pa z odhodom iz Slovenije niso prenehale. Po vsem znanem moremo trditi, da so bili ti izrazi ogorčenja, na primer v Srbiji, bolj konkretni, usmerjeni v pomoč in lajšanje trpljenja.

V Beograd so se pripeljali v jutranjih urah z osebnim vlakom, zvečer istega dne pa so nadaljevali pot proti Užiški Požegi. Večina slovenskih internirancev si je ogledala filmsko predstavo, katero so za njih organizirali beograjski komunisti. Ti so prihod Slovencev v dvorano pozdravili z vzklíki, kmalu pa se je pozdravljanje spreverglo v splošno manifestacijo bratstva, in končno v demonstracijo proti ustaljeni državni notranji in zunanji politiki. Ko pa se je na filmskem platnu pojavila podoba Lenina, je dvorana zahrumela od navdušenja. — Medtem ko je demonstracija v kinu v celoti uspela, se naslednja, bila naj hji na železniški postaji pred odhodom v notranjost Srbije, ni posrečila. Morda jo je policija predvidela, zaradi česar je zastražila postajo in nadzorovala vsakogar, ki je šel na peron. Internirance so nato s silo stlačili v železniške vagonne četrtega razreda (živinske vagon s klopni) ozkotirne železnice in jih odpeljali proti Užiški Požegi, kjer so izstopili, nato pa nadaljevali pot v Arilje in v Ivanjico.

Tudi v Užiški Požegi je internirance iznenadil prisrčen sprejem — pripravili so jim ga tamkajšnji komunisti. Prebivalci so jih pričakali z vozmi, da jim ni bilo potrebno prenašati prtljage do šole v Ariljah, kjer so prespali. Pa tudi iz Arilj v do dvajset kilometrov oddaljeno Ivanjico niso prepešali. V Ivanjici so ostali interniranci tri dni in domači komunisti so poskrbeli, da

so čas, preživet v tem kraju, prebili v hotelu.

Od tu se je ohranil dokument, ki tudi zaradi sugestivne in zgovorne geste Karla Destovnika-Kajuha — stisnjene pesti — razkriva izredno revolucionarnost in borbena povezanost kolektiva. Fotografija je delo člana jeseniške skupine internirancev Andreja Prešerna iz Gorij pri Bledu. Kot zanimivost povejmo, da je omenjeno in druge fotografije prenesel iz Ivanjice na Jesenice Lovro Albreht, razvil in razmnožil pa jeseniški fotograf Weiss. Fotografijo so nato prodajali komunisti na Jesenicah, z izkupičkom pa pomagali družinam interniranih.

— Odločilnega pomena za bogato kulturno življenje v taborišču je bilo tudi nepopustljivo stališče interniranih komunistov, ki si niso pustili vzeti pravice do duhovnega življenja. Pri tem ima veliko zaslug vodstvo taborišča, ki so si ga izvolili iz svojih vrst interniranci sami.

Znano je, da so slovenski interniranci — po izkušnjah tedanjih komunistov, sad prebrskih spoznanj, pridobljenih v preganjanjih, že na poti proti Beogradu, izvolili svoje vodstvo. Ceprav nam vir pojasnjuje namen ukrepa, je navedba informatorja, naj bi skrbelo, »da ne bi izgledali kakor kakšna anarhistična tolpa«, nepopolna. To prav gotovo ni bil poglobitvi razlog in namen za njegovo izvolitev, temveč le ena izmed nalog v času zadrževanja transporta v Beogradu, pomembna zlasti za tiste, ki v mestu niso imeli svojcev ali prijateljev in mesta niso poznali. Zato bi sodili, da so bile te naloge trenutno aktualne in bile zaradi nejasnosti položaja omejene na najnujnejše. Že ob kolikor toliko natančnejših vesteh o usodi internirancev pa si je zastavil nove, pomembnejše in dolgoročneje naloge: zastopati in čititi interese internirancev pred taboriščno komando. Menim, da je bila najvažnejša naloga odbora v Medju-

rečju potegovati se za to, da priznajo vsem internirancem status vojakov, kar je dopuščal tudi način njihovega vpoklica. Prav to je bil njihov najmočnejši argument, s katerim so svoje pravice po osebni svobodi utemeljevali.

Po vsem znanem moremo trditi, da je odbor, izvoljen izmed internirancev, svojo nalogo v celoti in z uspehom izpolnil. Navzven se je uspeh take organiziranosti kazal v številnih nastopih, ki so se končali v korist internirancev in vplivali na znanost življenja v taborišču. Tako so odklanjali vsakršno delo, ki ni bilo v korist internirancev in njihovega življenja v taborišču. Kot interniranci so se uprli vojaškemu urjenju. Svojo tretjo zmago pa so dosegli s tem, da so si zaradi slabe hrane priborili, ob podpori tovarišev iz Bosne in Makedonije, lastno kuhinjo, katero so tudi sami nadzorovali. Sami so si organizirali ambulanto, v njej sta delala dr. Jože Potrč in neki zdravnik iz Skopja.

Navznoter pa se je kazalo delo v zahtevi, da se orožnikom prepove vstop v bivalne prostore internirancev, kar je omogočilo bogato in nekontrolirano partijsko in kulturnoprosvetno življenje. Izoblikovali so kolektiv, v katerega so se vključili vsi interniranci. Pomen kolektivitizma pa se je kazal tudi drugače. Viden je bil na kulturnem delu v taborišču, o čemer nas uverjajo že omenjeni zapisi pesmi v zvezku, ki so ga pisali Arzenšek, Destovnik in Platzer, saj razkriva vse spoštovanje in upoštevanje svojiskega literarnega ustvarjanja. — Partijska organizacija pa ni omejevala svojega dela le na taborišče, temveč je kljub stražam in kontroli navezovala stike s prebivalci iz okoliških vasi, vplivala na politično usmerjenost domačinov, jih pridobivala za politično delo ter jih tako pripravljala na poznejši boj v letih okupacije. Tako je bilo taborišče, zaradi bližajočih se vojnih dogodkov, resnična šola revolucije v najširšem pomenu besede. S tem namenom so organizirali pestro družabno življenje s predavanji in kulturnoprosvetne večere. Pomena takega dela so se v polni meri zavedali, sistem so vsebinsko izpopolnjevali in, ker je rasel iz lastnih potreb, so ga močno cenili. Razumljivo, da rezultati niso izostali. »Naš logor prireja ob nedeljah prireditve na prostem.« je sporočal v zvezi s tem Rudi Ilec iz Ptuja. »Program: pesmi, recitacije, kratki prizori, makedonska, bosanska in slovenska srca podžiga enotnost v borbi za novo bodočnost. Ginjeni smo ob pesmih Volge, Bilečanke, Medjurečke itd. Ob večerih poslušamo predavanja, ki nam razjasnjujejo narodna vprašanja naših južnih bratov, kot je razjasnil Sperans narodno vprašanje Slovencev. Tako sem šele v logoru spoznal jasno, da so nas v gimnaziji zmotno pučevali.«³ Od Slovencev je 1. februarja sodeloval na eni takih prireditve s kratkim pregledom slovenske književnosti Miško Kranjec. Predavanje je bilo zelo poljudno in je trajalo kako uro, nakar je sledila debata.⁴ Vendar pa ni bilo to njegovo edino predavanje v taborišču, o čemer nas pouči v omenjenem sestavku Justin Ažman. — Ob tem velja zapisati, da so v taborišču proslavili podelitev Prešernove nagrade mesta Ljubljane Mišku Kranjcu.

Spomin na prisrčno slovesnost nam je ohranil Justin Ažman v prispevku Iz spominov na internacijo v Medjurečju: »9. II. 1941 smo pri večernih radijskih poročilih zvedeli, da je naš Miško Kranjec prejel od Mestne občine ljubljanske nagrado za svoje književno delo. Takoj smo zbrali deputacijo dveh Makedoncev in dveh Slovencev, da mu čestitajo. V baraki, kjer je prebival, smo zvedeli, da v sosednji baraki vodi diskusijo o položaju viničarjev iz Haloz in Slovenskih goric. Izročili so mu umetno brušen steklen pepelnik, izdelek našega tovariša steklarja Jožeta Straška.«

Pozneje, ko so tudi iz časopisja izvedeli o podelitvi nagrad, pa je to novico razglasil Justin Ažman po vseh barakah. — Vest so sprejeli z največjim navdušenjem, pisateljev uspeh jim je pomenil hkrati tudi idejno zmago slovenskih komunistov.

V to razvejeno kulturno-prosvetno in politično delo se je vključil tudi Karel Destovnik-Kajuh in smo prav v zvezi s podrobnejšim pregledom navedenih pesmi naleteli na nove dokaze za tako trditev. Doslej smo vedeli, da je Kajuh nastopil s svojimi pesmimi na dveh takih prireditvah. Hkrati pa je s pesmima, zajetih iz lastnih čustev in doživetij ostalih interniranih tovarišev, postal morda tako nehoti njihov pesniški glasnik (Iz Medjurečja I in II). Nekatero podrobnosti, ki jih odkrivajo na novo odkrite pesmi, pa dopuščajo domnevo, da je bil Kajuhov pesniški in odporniški delež v taborišču še večji.

Mimo predavanja aktualne vsebine po posameznih barakah z globokimi družbenimi analizami, kot jih omenja Rudi Ilec, so imeli še redne skupne prireditve, o katerih bi sodili, da so bile vsebinsko pestrejšje. Prav te pa najbolj zgovorno razkrivajo pravo in polnokrvno podobo tistega življenja, ki so si ga uzakonili samo taboriščniki. Take prireditve so bile stalne, menda zvečer, z ustaljenim programom, v katerih so se seznanjali s političnimi vestmi iz domovine in tujine. Vsako tako prireditev je zaključila vedra »agencija Bodice«, ki je v vezani besedi obdelala tedanje politične dogodke doma, izvzeli pa niso niti lastnega življenja v taborišču. Poslušalcem jih je z napevom posredoval Jože Babič, ki je skraja te prireditve pripravljaval, pozneje, po njegovem odhodu, pa Justin Ažman. Pesmi, ki jih navajamo, pa dajo slutiti, da so morda za »agencijo Bodice« pripravljali svojo opesnjene prispevke tudi drugi, kar je po vsem povedanem mogoče.

Pogoji za kulturno ustvarjanje so bili torej vzpodbudni, kritiki prizanesljivi. Zato ni čudno, da so se pisanja lotevali tudi tovariši, ki morda na pesnenje dotlej niso mislili in so tudi sedaj želeli samo na svojski način prispevati k splošnemu iskrenemu idejnemu vzdušju v življenju taborišča.

— Za nastajanje pesmi v taborišču je bilo vzpodbudno tudi spontano osvajanje umetnih revolucionarnih pesmi. Bilečanka, ki jo najdemo tako v omenjenem zvezku kot v Ilčevem pismu, pa je prav gotovo vplivala na nastanek podobne himne Medjurečke. Ljudska pesem, nastala tudi med interniranci, se ni pokoravala tipičnim lastnostim ljudskega ustvarjanja, ki ga zasledimo tudi v obdobju slovenskega narodnosvobodilnega boja. Njen verz in stil dokazujeta, da jo je pisala pesnenja neveščka ali vsaj manj veščka roka slovenskega delavca komuniste, za katerega je značilna, poleg idejne osveščenosti, tudi večja splošna razgledanost. Rekl bi, da je ta pesem, kljub temu, da je pisana v agitacijskem jeziku, nastala iz potrebe in notranje nuje hkrati. Vse to so bile osnove, za katere menim, da so bile izhodiščne za aktivno pesniško delo v taborišču.

Vir, ki nam doslej prvič določno govori o idejnih osnovah revolucionarnega delovanja v taborišču, je že nekajkrat omenjeno pismo Rudija Ilca Zvonku Sagadinu. V njem se tudi prvič srečujemo ob njegovi pripombi, ki meri tudi na idejni učinek, »da so ginjeni ob pesmih«, iz Medjurečko. To, da jo imenuje takoj za rusko pesmijo Volga, Volga in za Bilečanko, ki je bila vsaka po svoje za internirance pomembna, nas samo prepričuje, da je bila Medjurečka zelo popularna in pomembna, prava himna ter v tem smislu tudi komponirana. Hkrati je bilo pomembno in vzpodbudno tudi to, da so se vsakodnevna večerna srečanja vseh internirancev odvijala po vsebinsko ustaljenem programu. Podatek je toliko pomembnejši, ker moramo ob doslej neznanih pesmih določiti, kaj bi od našega gradiva v ta okvir sodilo.

Za datiranje nastanka navedenih pesmi nimamo oprijemljivih virov. Za izhodišče

se ne moremo poslužiti niti Ilčevega pisma Sagadinu, ker ni datirano. Zato se moramo vsaj za toliko časa, da ne dobimo drugih virov, poslužiti le okvirnega datiranja. Ker je Medjurečko v dnevnik zapisal Karel Destovnik-Kajuh, ki je bil v taborišču tri tedne, od 28. januarja do 15. februarja 1941 in ker menim, da so tudi drugi zapisi pesmi nastali prav tako v omenjenem razdobju, sodim, da so nastale pesmi kmalu po njihovem prihodu v Medjurečje in da je bil njen avtor Slovenec. (Čeprav so vse tri navedene pesmi delo slovenskih avtorjev pa se mi zdi potrebno to posebej poudariti pri Medjurečki zato, ker je postala pesem glasnica vseh internirancev). Mimo tega, da je bila pesem glasnica na silo odtrganih od doma in svobodnega življenja ter bila torej že dovolj zgovorna, je k njeni popularnosti odlojučno prispeval — predvsem v pevnem smislu — pevski zbor, ki ga je v taborišču vodil inž. Gerl, »človek, ki je bil pred tem že šest let na robiji v Mitrovici.«⁷

Taboriščna himna se glasi:

MEDJUREČKA

*Zdaj smo tukaj v Medjurečju zakopani
in odrezani smo od sveta.
Iz vseh krajev in dežel smo tu izbrani
mi, ki nočemo krivic, gorja.*

*A prišel bo čas,
ko ves svet bo naš
in takrat vsakdo
živel bo lepo.*

*Nas v barake so lesene zdaj zajeli,
da preprečili bi svoj propad,
ali mi smo vsi pogumni, smeli,
v srcih naših je prepolno nad.*

*Tisti pa, ki še
na svobodi ste,
stopajte krepko
v novi svet naprej.*

Pesem Medjurečka je stilno optimistična in dvodelna. Prvi del vsake kitice razkriva resnično stanje v taborišču, refren pa je komentirani odgovor njih samih in v širšem smislu tudi poziv vsem onim, ki delijo podobno prepričanje z interniranimi na prostosti. Ta misel je v refrenu, nepobitna in krepka.

Ob tem se zastavlja nehoti vprašanje, kdo je njen morebitni avtor, čeprav smemo predvidevati, da jih je bilo lahko več in da je pesem prav lahko tudi kolektivno delo. Dokazov za to sicer ni. Pri njenem nastanku so lahko sodelovali Jože Babič, Justin Ažman, pevovodja inž. Gerl, pomembni kandidat za njeno uglasbitev, če pa že to ne, pa je lahko mnogo prispeval k njeni popularnosti. Končno je bil med interniranci tudi pesnik Karel Destovnik-Kajuh, saj nam primerjava z njegovim pesniškim opusom vsiljuje domnevo, da je pesnik pri nastajanju Medjurečke pomembno sodeloval. Na tako sklepanje nas navajajo nekatere miselne in stilne posebnosti v pesmi. Oglejmo si jih podrobneje: Verza kot sta »Zdaj smo tukaj v Medjurečju zakopani« (prvi verz prve kitice) in »Nas v barake so lesene zdaj zajeli« (prvi verz druge kitice) sta motivno in stilno zelo podobna verz »tu smo med samo gorovje zajeti« (drugi verz tretje kitice) pesmi Iz Medjurečke I. Tretji in četrti verz v refrenu druge kitice »stopajte krepko — v novi svet naprej« pa nas spominjata na refren v Pesmi XIV. divizije, katere avtor je bil tudi Karel Destovnik-Kajuh. Dokaz za Kajuhovo avtorstvo pa s tem še ni podan in ne prepričevalen, zlasti še, ker vemo, da je pesnika — sicer ne velikokrat, kljub temu pa moramo imeti pri presoji avtorstva to v vidu — inspirirala za lastno izpoved pesem kakega drugega avtorja. Otipljiv dokaz za sodelovanje Karla Destovnika-Kajuha pri pisanju Medjurečke dobimo predvsem v četrtem verz drugo kitice »v srcih naših je prepolno nad«, saj se s tako formulacijo misli srečujemo v Kajuhovi pesmi že pred

njegovim odgonom v Medjurečje in to kar dvakrat: v petem verzu druge kitice Naše pesmi («skrivati premnogo nad») in pa v drugem verzu tretje kitice iste pesmi («biti mlad in poln nad!»), kar sicer še ne more zadostovati za trditev, da je avtor pesmi Karel Destovnik-Kajuh, vendar pa je s tem dokazano vsaj to, da je pri nastajanju Medjurečke pesnik aktivno sodeloval. Pač pa moremo trditi, da se je izredno uspešnih izkušenj predvojnne revolucionarne množične pesmi, s katero se je pobleže seznanil v Medjurečju in hkrati spoznal njeno premišljeno grajenost, pesnik poslužil in pozneje s pridom uporabil (če bi bil avtor pesmi Medjurečka Karel Destovnik-Kajuh, so ga morali izkušenejši tovariši opozoriti na izrabo vseh efektnih miselnih in glasbenih možnosti) pri pisanju Pesmi XIV. divizije, kar kaže prav refren, ki je bil tak, da je osvojil slehernega pevca in poslušalca pesmi hkrati.

Prepričan pa sem, da ta razmišljanja niso dokončna. Prav gotovo bodo vzpodbudila k pisanju sodobnike in smemo se nadejati, da bomo tako prišli do odgovora na vsa zastavljena vprašanja.

Sicer pa je bil refren kot oblika za aktivizacijo in mobilizacijo množic v tem času močno priljubljen, kar dokazuje tudi druga pesem namenjena petju, brez naslova, katere prvi verz se začne: Nas spravil Natlačen je semkaj... z izredno domiselno izrabljenim refrenom: Ivanjica, Ivanjica... zadnja dva verza »a mi se vrne-mo nazaj — svobodni vsi« so kot simbolični izraz bojne neuklonljivosti in kot sklepni odgovor še enkrat ponovili.

Tudi ta pesem govori o povzročiteljih preganjanja, odkriva podrobnosti o življenju interniranih v taborišču, prisotna pa je tudi skrb za domače in njihovo ekzistenco. Kako pereč in žgoče zasidran je bil v mislih internirancev ta problem, dokazuje prav to, da so se ob tej misli tako pogosto ustavljali, vendar kljub temu ne izzveneva v malodušno moledovanje, temveč v borbeno izzvenevajočo obtožbo povzročiteljev. Večina med njimi so bili družinski očetje-samohranilci in jim je bila z nasilnim odgonom odvzeta skrb za preživljanje družine. Ta borbenost, grajena skozi celotno pesem, doseže svoj idejni vrh v zadnji kitici, kjer ob zgledu ljudstva Sovjetske zveze izzveni v neomajni odgovor interniranih, ne le da v boju za rušenje kapitalističnega režima vztrajajo, temveč da ga nadaljujejo še z večjo močjo. Zato sprejemajo preganjanje kot del svojega konstruktivnega boja za pravičnejši svet. S to mislijo vzpodbujajo tudi žene, ki okušajo trpljenje zaradi preganjanja njihovih mož, še po drugi socialni plati. Pesem se glasi:

*Nas spravil Natlačen je semkaj
in Cvetkovič, Kulovec, Krek,
nabasali z nami so vlake,
poslali nas doli na jug.
Ivanjica, Ivanjica,
tu tabor naš je zdaj,
a mi se vrne-mo nazaj,
svobodni vsi.*

*Nastanjeni smo po barakah,
v pregradah po štiri ali pet,
Makedonci, Bosanci, Slovenci
iz treh banovin vsi vprek.
Ivanjica...*

*Ostale doma so nam žene,
z lačnimi otroci v skrbeh
in starši in bratje in sestre.
Krivci kdaj bo narod otet?
Ivanjica...*

*Že temelje nove zgradili,
so bratje na vzhodu boreči,
vztrajajte v borbi z nam', žene,
gradimo svobode si svet.
Ivanjica...*

Tudi avtor te pesmi ni znan, se pa pesem po kvaliteti od Medjurečke razli-

kuje. Ustaviti se moramo zlasti ob zadnjih dveh verzih v refrenu

*»a mi se vrne-mo nazaj
svobodni vsi«.*

ki bi dopuščal domnevo, da je tudi pri njej sodeloval pesnik Karel Destovnik-Kajuh, vendar so te navedbe premalo oprijemljive, da bi jih mogli že sprejeti kot dokaz.

S tretjo pesmijo so se po vsej verjetnosti seznanili interniranci v okviru tistih recitacij, ki so jih vključevali v program »agencije Bodice« z namenom, dvigati politično zavest. Pesem je aktualna, saj posega v spremembe vodstva JRZ, ki je nastala po smrti voditelja te stranke na Slovenskem dr. Antona Korošca. Kaže nam ga kot pobudnika zamisli o internaciji in ga zato obtožuje. Pesem podcenjuje govori o njegovih naslednikih Kreku in Kulovcu, skrajno njihovo podcenjevanje in politično nesposobnost izraža s tikanjem, njune politične zmožnosti pa razkriva z brezglavostjo, kateri bosta zapadla v času bližajočih se odločitev. Pesem izzveneva v obsodbo in grožnjo v tem smislu, da z odgonom komunistov niso zlomili njihove bojne aktivnosti in da je boj s takimi administrativnimi ukrepi prešel v novo fazo, saj se bodo interniranci vrnili domov ne idejno zlomljeni, temveč prekaljeni in obogateni. Pesem se zaključuje bojno učinkovito, z ironičnim zasukom, s priznanjem nemoči vladajoče stranke, položenem v usta enega izmed omenjenih dveh klerikalnih mogotcev.

Prav po njeni dodelanosti in tehtnosti teksta sodim, da je bila pesem ena izmed tistih, ki so bile vključene v večerni agencijski program. Vendar te nedodelanosti poslušalci niso občutili tako, kakor bi jo občutil ob sami recitaciji. Vedeti moramo, da je bil njen pomembni del melodija, ki je besedilo spremljala. Po besedilu bi sodili, da je bila melodija razgibana. Njeno učinkovitost je morda še povečala mimika in gestikulacija posređovalca, saj jih je ta oblika agencijskih poročil, tako bi menili, tudi zabavala: Sicer pa naj govori pesem sama:

*Tone je Koroš'c poginil
in zapustil testament.
Ko ga vid'la je jereza,
je zavpila: »Sakrament.
Dobro je pogruntal stari,
Rdečih se otresemo,
tajno spišemo naredbo,
v vojsko jih oblečemo.
Naj se tam le feist nažro
in golazni nabero,
da le nam računov
mračnih ne podro.*

*Juhej, to bo še fletno!
Juhej, to bo prijetno,
ko se drhal, drhal,
drhal rdeča izgubi!»
Vzel hudič je že Korošca
brez poslednjih tolažil,
ker se je preveč nakrokal.
Kulovec mu bo sledil,
z muko je postal minister.
cilinder tikvi naredil.
Se bo nosil on tornister,
si svoj nos rdeči bo hladil.
Z Ivanjice pisma vro,
komisarji jih bero,
Kulovcu poročajo,
da le prehudo
rdeča garda se krepil.
In Kulovec zastaka,
joj, to pri nas bo joka,
ko rdeča garda pomnožena
povrne se domov.*

Dejstvo, da so bile pesmi zapisane v dnevnik, kljub temu, da je bila zadnja verzifikacijsko dokaj neobgledna, pa prav gotovo dokazuje, kaj jim je pesem v taborišču pomenila in kako so jo cenili.

S tem pa prav gotovo verzifikacijska tvornost med interniranci v Medjurečju ni zaključena. To nam dokazuje tudi zapis revolucionarne pesmi v srbohrvatskem jeziku pesmi Gubčeva, ki je dotlej večina slovenskih komunistov ni poznala in se je srečala z njo prvič šele v taborišču.

Hkrati pa smo prišli tako tudi do zanimivega drobca v spoznanjih o verzifikaciji Karla Destovnika-Kajuha, ki nam hkrati odkriva zakonitost grajenosti in izvor tako svojevrstne pesmi, kot je njegova Pesem XIV. divizije. Pesem je izredno uspela ne le v Kajuhovem pesniškem opusu, temveč med vsemi podobnimi pesniškimi glasnicami naših partizanskih enot, in kar je toliko večje vrednosti, teh ni bilo malo. Prav tu pa se je spet pokazala vrednost izkušnje, ki si jih je pridobil pesnik Kajuh v tradiciji revolucionarnega predvojnega, v trpljenju porojenega pevskega izročila.

1 Lovro Albreht. Orožne vaje. Zelezar 1959. št. 11: 12 str. 284.

2 Tine Noč. Spomini na Ivanjico rokopis.

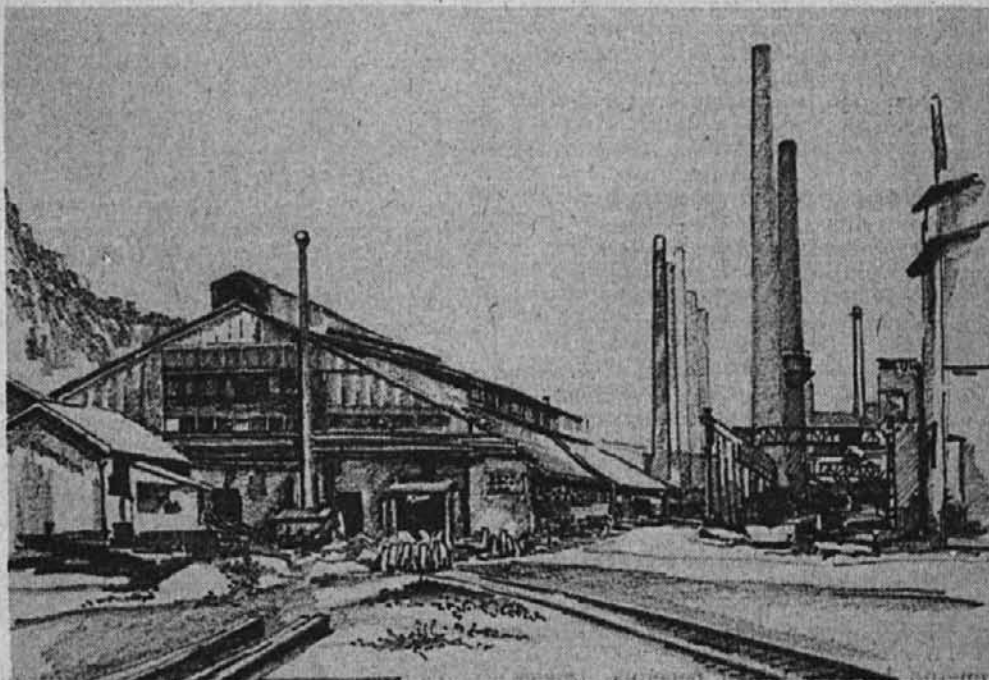
3 Pismo Rudija Ilica Zvonku Sagadinu. Pismo hrani ptujski muzej pod inv. št. 1322.

4 Po dnevniških zapiskih, ki so jih pisali Tona Arzenšek, Karel Destovnik-Kajuh in Janez Platzer.

5 Gorenjska v borbi za svobodo, Kranj 1961. št. 4. str. 18.

6 Justin Ažman, omenjeni vir. Gorenjska v borbi za svobodo, Kranj 1961. št. 4. str. 18.

7 Tine Noč. Spomini na Ivanjico, rokopis.

Marjan Židanek: Martinarna — kroki

ZAČETEK ORGANIZIRANEGA KOMUNISTIČNEGA GIBANJA NA JESENICAH

Tako so politični in strokovni socialno-demokratski voditelji obvladali delavski revolt pravzaprav v korist kapitalistov in cesarsko-kraljevih oblasti in mu kot trenutni delavski cilj dopovedovali samo številčno krepitev organizacij. »Naprej« je v že omenjeni številki 17. avgusta 1918 z nekakšnim »ponosnim« zadoščanjem zapisal, da je jeseniško delavstvo obljubilo, da ne bo stavkalo, potem ko so ga zaupniki v skladu z navodili centralnega vodstva »prepričali«, da bi stavka ne bila v njihovo korist, pač pa samo organizacija: »V trdnem prepričanju svoje vzorne delavske zavesti hoče delavstvo storiti vse, da bodo delavci v organizaciji do zadnjega moža,« je članek v »Napreju« prikazoval »vzorno delavsko zavest« samo pripadnost organizaciji, ki naj bi orala poslušno v skladu s trenutnimi interesi političnih in strokovnih strankinih voditeljev v izvrševalnem odboru, ki si je, v tej izvanredni zgodovinski dobi, lastil pravico »uravnavanja strankine taktike« ne samo pri »eventuelni potrebi skupnega nastopa z drugimi strankami v narodu« pri reševanju jugoslovanskega vprašanja, pač pa tudi v tem, da je delavstvu odsvetoval tudi take akcije delavskega razrednega boja, kakor so stavke. Zato so delavci in delavske družine še vedno hirale od pomanjkanja in od gladu umirali.

»Boren in redek močnik, koprivova špinača, želodova voda, ki smo ji pravili kava — tako je bilo takrat naše kosilo.«

Oficirjem in gospodi uprave KID, predvsem pa generalnemu direktorju Nootu, ki je vojaški pritožbeni komisiji zatrjeval, da pretiravamo s svojimi zahtevami, občinskimi veljakom, ki so »skrbeli« samo za tiste, ki so imeli veliko cvenka pod palcem, res ni bilo treba umirati od gladu. Ker smo se »disciplinirano« vzdržali stavke na zahtevo voditeljev, se je zopet opogumila oblast in nam zadnje dni avgusta že drugič prepovedala naš društveni shod. Na njem bi se morali pogovoriti ne samo o naših organizacijskih vprašanjih, kakor skoro na vseh društvenih shodih, ampak tudi o razsodbi pritožbene komisije, ki je predpisala Kranjski industrijski družbi tridesetodstotno zvišanje pri nižjih in petindvajsetodstotno zvišanje pri višjih zaslužkih, določila nov način izplačevanja dodatkov za žene in otroke, mimo tega pa ugodila tudi naši zahtevi po starem izplačilnem dnevu vsakega desetega dne v mesecu. V razmerju z nenehno naraščajočo draginjo predvsem pri oskrbi živil na »črno« je bilo vse skupaj kakor kapljica v morje. Najbrž je prav zato okrajno glavarstvo že drugič prepovedalo naš shod, direktor Noot pa je prav tedaj prejel visoko cesarsko odlikovanje, ki so se ga »razveselili« ne samo nemški uradniki po tovarniških pisarnah, pač pa tudi tisti slovenski domačini, ki so se tedaj po eni strani prav po šovinistično trkali na prsi kot pripadniki »troimenega jugoslovanskega naroda«, po drugi strani pa so se ponižno klanja-

li veličini nemškega generalnega direktorja, ki se kljub dolgoletnemu bivanju med Slovenci ni hotel »ponižati« do ene same slovenske besede... Res, zanimivo to Nootovo odlikovanje komaj dva meseca pred razsulo Habsburške monarhije, saj je kakih dve desetletji kasneje dobil za podobne za sluge tudi kraljevo jugoslovansko odlikovanje na predvečer razsula predaprilske Jugoslavije...

O komturnem križu Franc Jožefovega reda z vojno dekoracijo, s katerim je bil konec avgusta 1918 odlikovan generalni direktor KID Karl Noot in njegovi počastitvi s strani Jeseničanov iz vrst slovenskih meščanskih strank je (4. septembra 1918) prinesel socialnodemokratski »Naprej« jedko in kritično poročilo, v katerem je rečeno, da »smo pri nas jako zavedni Slovani«, vsi za ujedinjenje Jugoslovancev, vendar pa tudi »prijatelji drugih narodov«, celo taki, da »radi počastimo gospode, ki so našemu narodu precej neprijazni, ki ne znajo in se nočejo učiti našega jezika, dasi so stalno nastavljeni med nami ponižnimi Slovani«. Tako je označil »Naprej« Noota in tiste, ki so ga počastili z baklado in med katerimi je bila tudi »katoliška godba« in igrala »protestantu«. Nato se je dopis obračal na delavstvo, ki sme pomisliti, kdo je tisti, ki je kratko malo odklanjal zahtevo delavstva po izboljšanju plač in njegovega (delavskega) bednega položaja: »Kdo je črnil delavstvo pred prizivno komisijo, kamor se je

ČRTOMIR ŠINKOVEC

Pomlad in svoboda

Srebrni curek vode se lovi v koritu,
nebo je kot pahljačasto razkošje pava.
Škržati v borih. Murnov je vesela trava,
namaka veter vesla v zrelem žitu.

Na njivi tri žanjice v črni ruti
si žalost vežejo v pšenične snope —
o, koliko je takih po ravneh Evrope,
ko orli vojne so pobesili peruti.

Med upanjem in strahom fante so čakale
usa dolga, težka, temna vojna leta,
da vrnejo se in jim srečo prineso.
In ko brez njih se iz Trsta vrne četa,
v cvetoče nageljne so zajokale,
od mrtvih, dragih fantov vzele so slovo.

Slast vina in generali

Poganjke divje obrezali smo trti,
da slast bo v vinu, ki radosti daje;
utirja zmeda v stare se ležaje
odkar na nebu jastrebov ni smrti.

Smehljajo generali v svojih se skominah,
adut jim laž je v lovu za prestižem;
veliki štirje barantajo z narodi — drobižem
dobičke kujejo na razvalinah.

Življenje teče dalje — v soncu reka —
umazanijo vojne z brega odplakuje,
čez travnike in morje veje vonj pozabe;
ko udan v sproščenja je blestive vabe,
spet smrtni krik iz Hirošime ohromi

človeka,
že odpuščen zločin s pepelom se posuje...

Franc Platiše (1942)

Kakšen fant je Franc Platiše,
da mu vršijo v rokah viharji,
da glas mu bije kot plat zvona
od srca do srca,
od hiše do hiše.

Kakšen fant je Franc Platiše,
da žerjavico nasul besed
zbranim je ljudem na preji,
da vsi hlapci Jerneji
vase jih srkajo kot sonce cvet,

da z lučjo upora iskat pravico
pojdejo s sramotnega stebra
v čas, ki ubran je na bodečo žico
in očeladen ves v precepu zla...

Obisk na Rabu

Tod bilé nekoč so njive,
oljke, rožmarin in bori,
a potem vsečez šotori
in ljudje usode sive.

Zdaj so tod samo grobovi:
štiri tisoč in Cuiuli
tam pod pragom — mar ste čuli —
z žrtvami leži surovi.

V pesku slišim njih korake —
štiri tisoč — mimo grejo —
čutim glad in mraz in žejo,
vidim bedne okostnjake.

Če bi morje občutilo,
smrt in zlo čutile skale:
o zločincih bi kričale,
morje bi jih potopilo...

Balada

V sencih cerkve črna vrsta,
na baretkah bela smrt,
na baretkah bela smrt —
vodi jih črnuh iz Trsta.

Sveti mož, kaplan v ornatu
jim podeli blagoslov:
»Smrt, če bel ni, tudi bratu!
Bog pomagaj vam na lov!«

Odkoraka črna vrsta
z blagoslovom iz vasi,
za sledjo črnuh iz Trsta
vodi jih, a sled je kri.

Mlad kurir se skriva v travi,
ranjen išče pomoči,
bela smrt se nadenj spravi,
biča ga vse do vasi.

So na smrt ga obsodili —
bičan bil je, opljuvan,
mrtvemu oči staknili
v imenu Kristusovih ran.

Sveti mož, kaplan v ornatu
jim podeli blagoslov:
»Smrt, če bel ni, tudi bratu!
Bog pomagaj vam na lov!«

bilo prisiljeno obrniti, če si je hotelo vsaj nekoliko izboljšati svoj bedni položaj? Le tako naprej in kapital, ki pije proletarsko kri, bo imel še več poguma pritiskati na nas, že tako do kosti izmzgano paro. O ubogo ljudstvo, kdaj bo konec tvojega klečeplaztva in malikovanja?»

Tako je »Naprejev« dopisnik ošvrknil eno izmed vodilnih slovenskih meščanskih političnih strank, ki sta avgusta povabili tudi Jugoslovansko socialno demokratično stranko na zborovanje, ki je bilo 16. in 17. avgusta 1918 v Ljubljani. Tega zborovanja so se udeležili vodilni slovenski socialni demokratje kot gosti v skladu s sklepi vseslovenskega delavskega dneva, v katerih je bilo v zadnjem odstavku rečeno:

»Jugoslovansko socialistično delavstvo je (pri reševanju jugoslovanskega vprašanja, oz. pri ustanavljanju jugoslovanske države v avstrijskem okviru) v načelu in praksi za samostojni nastop vseh političnih strank, tudi ker ve, da je v boju za skupni cilj samostojni, paralelni nastop političnih strank češče učinkovitejši in za stvar samo koristnejši, ker ne veže rok ne enim ne drugim. Ker pa ne more v tej izvenredni zgodovinski dobi izključevati eventuelne potrebe skupnega nastopa z vsemi drugimi strankami, prepušča v takem slučaju uravnavanje strankine taktike izvrševalnemu odboru, odnosno strankinemu zboru, ki naj se po potrebi nemudoma skliče ob pričetku petega leta vojne.«

Ker sklica strankinega zbora ni bilo, je taktiko določal izvrševalni odbor JSDS in na omenjenem zboru v začetku druge polovice avgusta 1918 v Ljubljani, na katerem so zastopniki jugoslovanskih političnih strank — Slovenci, Hrvatje iz Istre in Hrvatje in Srbi iz Dalmacije (iz avstrijskega dela avstroogrške monarhije) — ustanovljajoč **N a r o d n i s v e t**, v imenu jugoslovanskega socialističnega delavstva po sklepu širšega izvrševalnega odbora izjavili, da JSDS ne vstopi v Narodni svet, da pa ne odklanja sodelovanja in si pridržuje povsem proste roke.

S tem se je začela tudi javna diskusija o stališču JSDS do Narodnega sveta. »Naprejev« je v svoji številki z dne 19. avgusta 1918 pojasnjeval: »Kaj hoče Narodni svet?« in ga definiral:

»Ljubljanski narodni svet je del vseobče jugoslovanske narodne organizacije in koncentracije, ki naj dobi svoj definitivni vrhovni organ v skupnem jugoslovanskem narodnem odboru v Zagrebu,« in podčrtal, da hoče izvrševati delo za ujedinjenje jugoslovanskega naroda v samostojno državo.

Nadalje lahko v isti številki »Naprejev« beremo:

»Za nas socialne demokrate nastaja važno vprašanje: v kakem razmerju naj bodo napram Narodnemu svetu — naj li naša jugoslovanska socialno demokratična stranka vstopi vanj z ostalimi narodnimi elementi in z vso čilostjo z ozirom na zgodovinsko delo, ki nastaja, deluje za uresničitev njegovega namena in njegovih nalog? Zato ne bo odveč, če otvorimo o tem javno diskusijo v »Napreju«, da se razjasne pojmi in ugotovi na temelju dejanskega položaja stališče, ki odgovarja jugoslovanskemu socialističnemu delavstvu. Prosimo sodruga, da povedo svoje mnenje!«

Naj navedem nekaj takih mnenj. Tržaški socialni demokrat France Milost je 30. avgusta 1918 v »Napreju« zavzel odklonilno stališče do sodelovanja JSDS v Narodnem svetu in imenoval najnovejšo politično stranko po tem vprašanju, zibajoča politika:

»Prišli smo že tako daleč, da celo izvrševalni odbor naše stranke ... začenja v zadnjih časih zibajočo, gugajočo politiko brez ciljnih tavanj.«

Javno razpravo glede sodelovanja JSDS v Narodnem svetu, ki jo je načela stranka v »Napreju«, oziroma njen izvrše-

valni odbor, ker, kakor se zdi, sam (v svojem nehanju) ni gotov, je Milost imenoval »fika-fakovsko politiko«, čemur pa je uredništvo v oklepaju ugovarjalo, češ, da si je glede tega izvrševalni odbor popolnoma na jasnem. Po Milostovo je vojna razburila duhove, opijanila mase, vsejala v duše gnev, srd, sovraštvo in da, zato ni čuda, če se tudi boljši sodrugi nahajajo v takem duševnem razpoloženju, da jim prazna frazarija narodnjaških ideologov že toliko inopirira. To »debatu« so JSDS vsilili »meščanski nacionalisti« ... »skrivni, da je napočila ta usodepolna vojna«:

»Bliza se čas, ko bodo morali dati račun o svojem delovanju pred vojno ... In sedaj? Po groznem klanju na vseh frontah, sredi moritve narodov, pride ravno tista gospoda ter nam vsiljuje debato o narodnem vprašanju ... In nekateri sodrugi res verjamejo tem gospodom in prihajajo do zaključka, da imamo baje neke skupne cilje z meščansko gospodo. Kolika prevara! Če bi mi socialni demokratje verjeli onim gospodom, potem smo imeli že davno pred vojno priliko, da v več točkah hodimo skupno. Toda niso nas marali, in danes nas snubijo! Zakaj? Boljševiška revolucija je marsikaj vplivala na to ... Proč od te navlake (Narodnega sveta meščanske gospode), ki hoče še nadalje vzdrževati DANES ZLEPA, JUTRI ZGRDA družabni red, ki sloni na krivici in nasilju ...«

V tem Milostovem stavku je bila velika resnica za tisti čas pa tudi za prihodnost. Milost je takrat veroval v internacionalni revolucionarni nastop in je zato tudi svetoval svoji stranki:

»Narodni svet mora postati naš izvrševalni odbor, ki mora biti najvišja instanca naroda. Vse drugo moramo energično pobijati kot humbug in sleparijo. Iščimo torej stike s sodrugi drugih narodov, da skupno udarimo na istega sovražnika. Bliza se čas nastopa; ne tavajmo v brezplodnih frazah nacionalistične ideologije, ampak oprimo se dela, da uresničimo — socializem!«

To je bila v razmerah, kakršne so vladale v avstrijskih socialnodemokratičnih strankah, lahko samo želja, ker na tak nastop voditelji socialnodemokratiških strank v Avstriji niso niti pomišljali. Tudi izvrševalni odbor JSDS je koval svojo trenutno politiko na naslednjih postavkah, ki jih povzemam prav iz pripisa uredništva »Naprejev« k Milostovemu članku:

»Ne da se tajiti, da je osvobodjenje zatiranih narodov tudi socialno vprašanje. Ne gre pri tem le za trenutno politiko, marveč gre za velike, važne probleme, ki ob njih socialna demokracija ne bo smela držati rok križem, marveč bo morala porabiti ves svoj vpliv v ta namen, da se ti sedaj še negotovi problemi rešijo čimbolj v prilog proletariata. Seveda je jasno, da bo proletariati moral nastopati kot internacionalni proletariati. Skoro nedvomno je pa tudi dejstvo, da bodo BODOČI MIR SKLEPALE ALI DIKTIRALE MEŠČANSKE IMPERIALISTIČNE STRANKE.«

Tako se je izvrševalni odbor JSDS s to mislijo očitno že sprijaznil, pri tem pa menil, da bodo ta »bodoči mir obravnavale s koncentriranimi interesnimi skupinami«:

»... in v teh skupinah, nekih konstituantah, bo morala imeti internacionala svoje krepko zastopstvo, če hoče kot celota sicer, vendar zastopana v pogajajočih se skupinah, vplivati odločevalno na razvoj tedanjih dogodkov.«

V tem pristavku k »meščanskim imperialističnim strankam, ki bodo sklepale ali diktirale bodoči mir«, je čutili nekažno negotovost, ali bo res tako ali ne, ali pa celo že sprijaznjenost s politiko, kakršno so stranke II. internacionale vodile že pred vojno. Morda je Jugoslovanski socialni demokratični stranki prav zaradi tega šlo v prvi vrsti za številčno krepitev svojih organizacij, da bi potem lažje merila svoje politične sile s silami tradicionalnih meščan-

skih slovenskih strank-klerikalne »ljudske« in šibkejše liberalne »narodne« stranke. Tudi njeno »pomirjevalno« prizadevanje ob spontanah izbruhih zveltiranega in družbenih sprememb pričakujočega delavstva potrjuje to misel. In najbrž prav v skladu s skoro nedvomnim dejstvom, da bo mir sklep ali diktat meščanskih imperialističnih strank, se je JSDS odločila:

»Socialna demokracija se bo udeleževala akcij Narodnega sveta v onih točkah, ki so skupne.«

Kaj pa so te »skupne« točke, se ni določno izrazila in se jim izognila, češ:

»Sicer pa se bo v kratkem vrhila jugoslovanska socialnodemokratična konferenca Slovencev, Hrvatov in Bošnjakov (Bosancev), ki bo o tem vprašanju razpravljala in se, upajmo vsaj, zedinila na povsem enako taktiko v okviru sprejetih načel.«

Pripis uredništva »Naprejev« k Milostovemu odklonilnemu stališču do sodelovanja JSDS z Narodnim svetom je torej izražal stališče izvrševalnega odbora JSDS, ki se je že odločil na sodelovanje v »vsenarodni« meščanski fronti, kakršno je predstavljal Narodni svet.

»Naša dolžnost je, da sodelujemo,« je dne 1. septembra 1918 govoril socialnodemokratiški prvak Anton Kristan v svojem govoru na okrajni konferenci JSDS na Jesenicah, čeprav je dodal: »v vseh točkah programa, ki so tudi naše.« Katere pa so tiste »naše«, naj bi bile za delegate konference samo po sebi umljive. Kristanu je šlo predvsem za to, da dobi podporo 135 delegatov iz treh gorenjskih sodnih okrajev — kranjskogorskega, pod katerega so sodno spadale tudi Jesenice, radovljiskega in trziškega ter dveh slovenskih koroških delegatov iz tovarne KID z Bistrice v Rožu za politiko JSDS do Narodnega sveta, ki jo je v sprejeti resoluciji seveda tudi dobil (saj sta jo verjetno s Petejanom sestavila sama).

Konferenca, kakor je poročal 3. septembra 1918 »Naprejev«, je odobrila stališče izvrševalnega odbora stranke, da ne odklanja sodelovanja z Narodnim svetom tam, kjer se (socialisti) strinjamo. Videti pa je, da je 137 delegatov iz 13 gorenjskih krajev bolj verjelo svoji »odrešitvi« v »mednarodnem socializmu«, saj so »zborovanje zaključili s klici na mednarodni socializem«, kakor lahko beremo v poročilu o tej konferenci v »Napreju« pod naslovom »Delovski dan na Gorenjskem«.

Naj v zvezi s to prvo »okrajno konferenco JSDS« na Jesenicah omenim, da so še pred glavnim govornikom Antonom Kristanom govorili Jože Pintar, tedaj vodilni funkcionar socialnodemokratske strokovne organizacije železniških nastavnikov (železničarjev) na Jesenicah, Anton Zugwitz in trziški socialni demokrat Henrik Snoj. Pintar in Zugwitz sta oba dejala, da bi bilo politično organiziranje delavstva v JSDS lahko večje, in tako apelirala na članstvo obeh socialističnih strokovnih organizacij — železničarske in kovinarske, ki sta bili številčno v tem času izredno močni, zlasti kovinarska.

Število politično organiziranih bi bilo lahko večje, če pomislimo na število strokovno organiziranih,« je dejal Anton Zugwitz, ki je v svojem govoru podal historat socialističnega gibanja na Jesenicah od leta 1897 dalje. Seveda pa je bilo to gibanje čutiti v glavnem le v prizadevanju za ureditev strokovne kovinarske organizacije, politično pa je bila JSDS bržkone zadovoljna samo z njihovimi glasovi in seveda z glasovi drugih, ki so zanjo glasovali na državno-zborskih volitvah leta 1907 in 1911 v sodnih okrajih Kranjska gora — Radovljica — Tržič, ki so tvorili volilni okraj. Tako je 14. maja 1907 za socialnodemokratskega kandidata dr. Dermoto v tem gorenjskem volilnem okraju glasovalo 791 volivcev,

13. junija 1911 pa za istega kandidata 1510 volivcev. Takrat je seveda večino dosegel klerikalni kandidat. To so bile volitve po zakonu o splošni volilni pravici, ki pa za deželne in občinske volitve še vedno ni veljal. V tem času (1918) bi bil izid kakršnikoli volitev na podlagi splošne, tajne in enake volilne pravice prav gotovo v tem gorenjskem volilnem okraju popolnoma drugačen, saj se je delavstvo zlasti na Jesenicah že v veliki večini nagibalo na socialistično stran.

Toda volitev v vojnem času ni bilo. Obično so imeli v rokah trgovci in obrtniki, prvo besedo pa je imel seveda prvi gospodar Jesenic – Kranjska industrijska družba. Socialistično organiziranega delavstva, vsaj socialistično organiziranega v strokovnih organizacijah kovinarjev in železničarjev, pa v občinskem zastopku ni bilo.

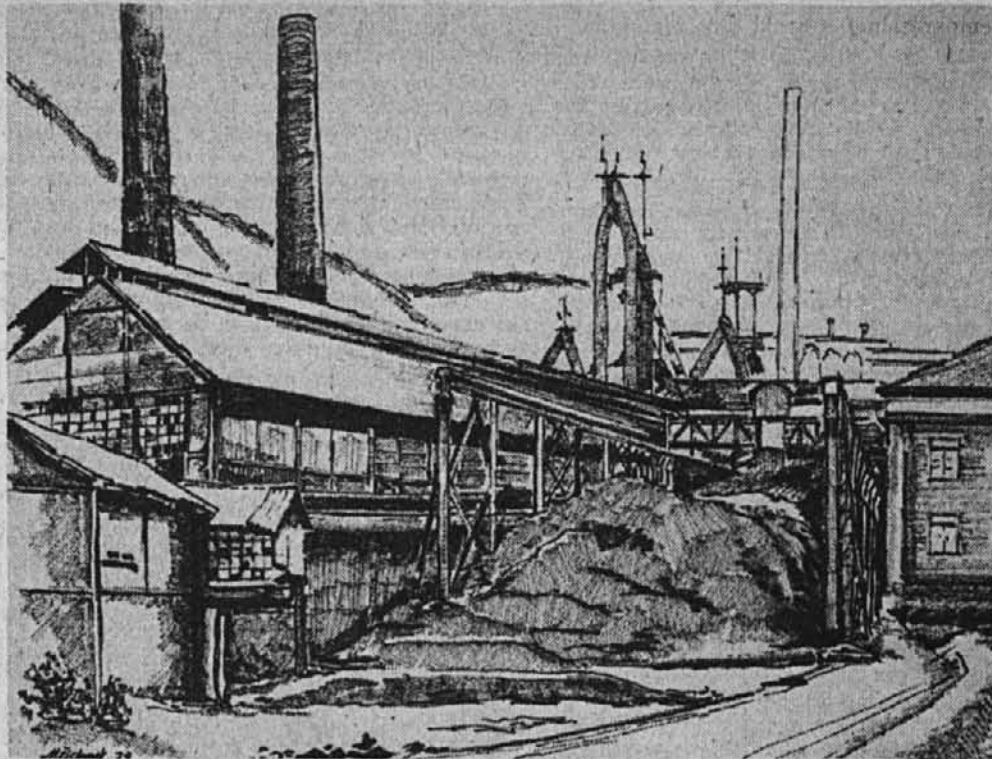
Zato je Anton Zugwitz terjal povečanje števila članstva tudi v politični organizaciji – krajevni organizaciji JSDS Jesenice in seveda tudi Anton Kristan, zakaj politiko delajo politične organizacije, zlasti še, če bo stranka sodelovala v Narodnem svetu in bi morala biti zato številčno čim močnejša.

Narodni svet se ni in se tudi ne bo konstituiral na podlagi demokratičnih volitev, pač pa so ga in ga bodo tvorila vodstva slovenskih političnih strank, kakor bomo še videli. Kakšen delež bo v tem Narodnem svetu, če se bo dokončno vanj vključila, imela JSDS, pa bo najbrž odvisno od njene številčne moči.

Vsaj tako so bržkone razmišljali Anton Kristan in drugi člani izvrševalnega odbora stranke, ki so bili že pripravljeni na sodelovanje v Narodnem svetu, kakor bo o tem odločila skorajšnja jugoslovanska socialna demokratična konferenca Slovencev, Hrvatov in Bošnjakov, ki jo je, kakor že vemo, napovedovalo uredništvo »Napreje« v prispisu k Milostovemu članku, ki je odklanjal vsako sodelovanje z Narodnim svetom...

To je bil bržkone pravi namen zahteve po povišanju članstva v politični organizaciji, v katero je na jeseniški okrajni konferenci JSDS 1. septembra 1918 vabil jeseniški politični voditelj JSDS Anton Zugwitz že več kakor tisočglavo množico v socialistični strokovni organizaciji organiziranih jeseniških, javniških in dobravskih kovinarjev. Mimo tega je apeliral na jeseniške delavce, naj se naroče na strankino glasilo »Napreje«, ki bi v skladu z množico organiziranega delavstva lahko prihajalo v mnogo več izvodih v jeseniški železarski revir, kakor je prihajalo. Na to zahtevo pa je navezal svoj govor na konferenci tudi član vodstva JSDS Josip Petejan, ki je referiral o socialističnem tisku, predvsem o »Napreju«, ter pojasnjeval, kaj in kako je treba pisati prispevke zanj. Pred Petejanom je govoril še Henrik Snój iz Tržiča, ki je v strokovni socialistični organiziranosti delavstva daleč zaostajal za Jesenicami. Toda tudi v Tržiču so v tem času »prodrli«, politična organizacija se je razvijala in sicer »lepo«, na strokovnem področju pa jih je še čakalo delo.

Tako je potekala prva okrajna konferenca JSDS na Jesenicah, kakor je o njej poročal dva dni kasneje »Napreje«. V skladu s Kristanovim govorom so zborovalci sprejeli resolucijo, v kateri so najprej zahtevali »takošen mir na podlagi samoodločbe narodov«, naslednji točki pa protestirali »proti zvišanju cen kruha in moke« in zahtevali »naj ta povišek pokrije država iz lastnih sredstev«. Ti dve točki sta sloneli na Kristanovem govoru o delavskem položaju, ki je bil »brezupen«, zakaj »vojne še ni konec, prehrana je obupna, perspektive za bodočnost so nejasne«. Delavstvo naj bi bilo zato »za vsako eventualnost pripravljeno«. Delavci so to razumeli kot »pripravljeno

Marjan Židanek: Staro železo – kroki

nost na družbene spremembe' pod vodstvom mednarodnega socializma, ki so mu na zborovanju vzklikali, Kristan pa bržkone že na vključitev vodstva JSDS z njim na čelu v Narodni svet – v podreditev jugoslovanske socialne demokracije slovenskemu meščanstvu, kar lahko sklepamo iz njegovega članka »Narodni svet in drugo« dne 7. septembra 1918 v »Napreju«:

»... Ko so ... jugoslovanski narodni poslanci 30. maja 1917 izjavili v znani (majski) deklaraciji, da hočejo Slovenci, Hrvati in Srbi kot en narod svojo lastno državo ... je (sprva) meščanska in druga imovita javnost ostrmela ... nato pa se je ojačila in bili smo priče navdušenja, ki mu ga ni enakega v zgodovini slovenskega naroda.«

Deklaracijsko gibanje, ki ga je sprožila omenjena majniška deklaracija ni bilo naperjeno proti habsburški monarhiji, čeprav je bila preobrat v dotedanjem hlapčevskem obnašanju slovenskih meščanskih strank do vladajočega sistema v monarhiji. France Milost na pr. je obe slovenski meščanski stranki pravilno ocenil, da so »delale tako imenovano realno (realno) politiko ... za kakšen milijonček, ki se je dal ali posodil za to ali ono falirano nacionalno banko ali zavod, podpirale vsako vlado ter (v času vojnega absolutizma in tudi prej) glasovale za vse vojne kredite, tako da je militarizem v državi postal (vse) jačji in prevzetnejši«.

»Tako klečeplazenje pred visokimi gospodi ministri so nacionalci in klerikalci imenovali realno, praktično politiko. Seveda so ljudstvu vedno metali fraze, s katerimi so narod slepili.«

Maja 1917 sta sledili češkemu zgledu v c. kr. dunajskem parlamentu k novi »radikalizaciji in demokratizaciji«, da bi se ostali na Kranjskem »v sedlu družbe« in jo po oktobrski revoluciji v Rusiji obdržali na vajetih in jo obrz dali prav proti vplivom te revolucije z radikalizacijo slovenskega, oziroma jugoslovanskega vprašanja.

Začela se je široka podpisna akcija, ki so jo vodile predvsem žene iz klerikalnih krogov, pa tudi iz liberalnih. Zbiranje podpisov med trboveljskimi rudarji s strani liberalcev bi radi obrnili predvsem proti socialni demokraciji ali še točneje proti naraščajočemu revolucionarnemu razpoloženju med delavstvom v močnih delavskih središčih.

Kaj takega kakor v Trbovljah pa meščanski politični veljaki niso poizkušali med jeseniškim delavstvom. Toda ne zato,

ker bi se delavstvo pri Kranjski industrijski družbi balo nemškega pritiska s strani nemške uprave podjetja, pač pa zaradi vedno večje nemoči krščanske strokovne organizacije v vrstah jeseniškega delavstva, ki je še pred dobrim desetletjem imela med jeseniškim delavstvom premoč in vodilni vpliv, v zadnjem letu prve svetovne vojne pa je ostala popolnoma brez vpliva. Njeno nekdanjo vlogo in vpliv so imeli sedaj socialistično organizirani delavci. Njihovo revolucionarno razpoloženje je sicer raslo iz odpora proti neskončno dolgi vojni, zaradi naraščajočega pomanjkanja in lakote, zaslužka, »ob katerem bi zaradi naraščajoče draginje še pes crknil«, kakor so se na Jesenicah še dolgo spominjali tistih dni.

Take skrbi so bile eksploziv in željo po revolucionarnih družbenih spremembah in se spreminjale v voljo do akcije, ki pa jih vodstvo JSDS ni znalo niti hotelo usmerjati v revolucionarno perspektivo »marveč jih je, kakor smo videli, brzdalo v »strahu za organizacijo«. Zato je tudi Cankarjeva perspektiva »o delavcu-proletarcu, na katerem naj bi slonela bodočnost slovenskega naroda – naroda proletarca«, ostala po krivdi slovenskih socialnodemokratičnih prvakov osamljena in v tistem času, o katerem je Cankar prav gotovo mislil, da stojimo že na pragu realizacije njegove revolucionarne misli, nerealizirana in celo nerazumljiva.

»Človek bi mislil, da bo slovensko delavstvo tisto itd.« kakor je Cankar hotel s kritiko JSDS vzpodbuditi stranko za tako usmeritev v tržaškem govoru, pa je naletela, kakor vemo, celo na odpor in ogorčenje ne samo pri Antonu Kristanu, marveč tudi pri Jeseničanu Antonu Zugwitzu, saj so po Kristanovi volji ta govor tolmačili kot protidelavski in kot zagovor politike slovenskega meščanstva.

Če se je takrat Ivan Cankar indirektno izrekel za deklaracijsko gibanje, je v prvotnem govoru v Ljubljani jasno povedal, da mora osvobodilno vlogo pri osvoboditvi slovenskega naroda, ki je bil tudi sam v svojem bistvu narod-proletarec, kakor vsi majhni, izrabljeni »nezgodovinski« narodi, prevzeti in nositi delavec-proletarec. Morali bi seči v leto 1909, v čas tako imenovane »tivolске resolucije« in razprave, oziroma polemike (Dermotove, Lončarjeve, Prepeluhove itd.), ki so se obračale proti jezikovnemu jugoslovanstvu, ali celo še dalj nazaj v samo ustanovno leto avstrijske socialno

demokratske stranke v prelomne dni 1888/89 in njen brnski kongres 1899, ki se je bavil z nacionalnim vprašanjem v Avstriji itd., pa bi glede socialnodemokratskega reševanja nacionalnega vprašanja v habsburški monarhiji prišli do podobnega zaključka, kakor je bil izražen na II. kongresu KPS:

»V slovenskih deželah bivše Avstro-Ogrske je imelo nacionalno vprašanje izreden pomen. Kakor je znano, avstromarksi- zem v racionalnem vprašanju ni videl sestavnega dela revolucionarne borbe proti imperializmu, temveč je omejeval nacionalno vprašanje na vprašanje jezika in kulturne avtonomije. Avstromarksi- stično stališče glede nacionalnega vprašanja je izrazito vtisnilo svoj pečat tudi socialističnemu gibanju v Sloveniji, kar je še bolj pospeševalo vdiranje meščanske ideologije in buržuaznih političnih vplivov v delavsko gibanje. Razen Ivana Cankarja, ki je prišel najdlje v spoznanju, da je rešitev nacionalnega vprašanja stvar revolucionarne borbe delavskega razreda, so bile vse socialistične struje v Sloveniji pod vplivom avstromarksizma, masarykovščine (dr. Dermonta je prišel iz Prage, iz Masarykove politične šole — prip. M. Kl...) liberalne buržuazije in meščanskega nacionalizma sploh.«

Toda vrnimo se k Antonu Kristanu, ki je v članku Narodni svet in drugo vsaj za jeseniško delavstvo pravilno zapisal, da se razredno zavedno organizirano delavstvo (ob majski deklaraciji) ni prepojilo s splošnim navdušenjem, toda na svojem (X.) stankinem zboru je po daljši, vestni in resni debati pozdravilo (majniško) deklaracijo zastopnikov meščanstva in kmetov kot važno politično dejanje ter izpovedalo v daljši resoluciji: kako naj se izvrši samoodločba našega naroda:«

Ob isti priliki pa je poudarilo nujno potrebo zopetne vzpostavitve internacionale, zlasti avstrijske, ker le v sporazumu z narodi, ki stanejo v naši soseščini, je doseči mogoče ono, po čemer hrepenimo.«

To se pravi, jugoslovansko državo v okviru habsburške federacije, na katero je v tem času nameraval dokončno pristati tudi cesar Karl.

Anton Kristan, ki je v svojem članku »Narodni svet in drugo« omenil stališče X. zbora JSDS, ni omenil, da je prav v diskusiji o organizaciji in taktiki stranke na tem zboru prav v zvezi z majniško deklaracijo dejal, da je sicer že 26. septembra (1917) pisal, da bi bilo veliko zlo, če ne bi upoštevali stremeljenja po ujedinenju (jug. narodov) in da pozdravljamo deklaracijo, zato pa je neumestno, če nas skušajo blatiti in smešiti meščanske stranke, katerimi mi ne moremo hoditi. Sedaj pa je v imenu stranke, a še bolj zase, kar se bo kmalu pokazalo, iskal pot sodelovanja prav s temi strankami in ta korak opravičeval s tem, da se je osrednja c. kr. vlada (ki je prej dovoljevala gibanje na zahtevo nemške nacionalne gospode) postavila na stališče, da se mora jugoslovansko gibanje za- tretiti, češ saj ni to gibanje naroda, ampak gibanje onih, ki so ga umetno zasnovali. In zato je sedaj Jugoslovanska socialnodemokratska stranka ta moment smatrala za zgodovinsko važen, ker se ji je zdelo, da je takrat, ko hoče osrednja vlada videti, kdo bo na mestu za idejo, treba povedati, da je izredno zavedno, organizirano socialno demokratsko delavstvo solidarno z meščanstvom in kmetijskim ljudstvom v težnji po narodni osvoboditvi in seve po lastni državnosti.

»Zato je takrat uradno stopila na plan in se udeležila tako zvanih vsenarodnih prirediteljev v Trbovljah, v Št. Vidu in drugje.« je Anton Kristan s tem stavkom verjetno vnovič zavračal Tumovo kritiko glede uradne udeležbe socialnodemokratskih predstavnikov na meščanskih nacionalističnih prireditvah.

»Nenadno Kristanovo ogrevanje za Narodni svet so nam nekateri vodilni jeseniški sodruzi razlagali samo kot taktiko stranke, mi delavci naj zato v prvi vrsti številčno krepimo organizacijo, da bomo za vsak primer pripravljeni. Ali nas k tej pripravljenosti ni pozival tudi Kristan? Sodelovanje z narodnim svetom se ne bo razširilo preko naših delavskih interesov. To ni nobeno poklekavanje pred črno in drugo gospodo. Pogled v prihodnost je še vedno nejasen. Zato pripravljenost na vsako morebitnost. Tako so govorili in brzdali našo nestrpnost v zadnjih tednih vojne. Motilo nas je predvsem to: čim bolj je JSDS lezla v Narodni svet, tem bolj nas je oblast šikanirala. Pa ne tista na Dunaju, marveč tista v Ljubljani in v Radovljici, ki je seveda delala po receptu, karšnega so ji za nas predpisali v ljubljanski deželni vladi. Pripovedovala nam je shode.« je o tistem času pripovedoval Janez Mlakar.

Kaj so jeseniški delavci mislili o socialnodemokratski odločitvi za sodelovanje z Narodnim svetom, ni v socialnodemokratskem tisku najti ničesar. Da niso mislili samo na »eksistenčni boj« proti morilski lakoti, marveč tudi proti tistim, ki so vojno in z njo lakoto povzročili, pa tudi na to, kako bi te povzročitelje odstranili na boljševiški način, bo kmalu pokazal klerikalni tisk, saj bo začel kmalu socialistično organizirane delavce v jeseniškem železarskem revirju napadati z »boljševiki« zaradi nemoči, v kateri se je že v tem času znašla skoro do kraja skopnela krščansko-socialno strokovna organizacija na Jesenicah. Prav spomini Janeza Mlakarja me uverjajo, da so bili na Jesenicah mnogi delavci enakih misli kakor strojnik I. K. v Trbovljah, ki je v članku »Narodni svet in mi« 18. septembra 1918 zapisal v »Napreju« med drugim tudi take misli:

»Ako bo zmagal v tej svetovno organizirani revoluciji nacionalizem, potem bodo proletariati kakor mali narodi klapčevali tudi še v bodoče. Če bi naša stranka definitivno stopila v Narodni svet (samo zaradi reševanja nacionalnega vprašanja), bi že s tem sama sebe izdala in prodala... Poglejmo ruski narod, ki ni nacionalno zaveden (mišljeno meščansko nacionalističen), pa je že dvakrat revolucioniral za mir in proletarske pravice. In mi? Ali še more kdo reči, da ne vzdržuje vojne nacionalizem? ...

Proletarci smo vedno ogoljufani, zato na obljube ne damo nič, mi zaupamo samo v svojo lastno moč, ki jo bomo porabili o pravem času v dosego pravic nam in našemu narodu. Nacionalne meščanske stranke se predobro zavedajo, da boljševizem prodira v vse kote sveta, zato imajo strah, da bi tudi pri nas prišel na površje... Sodrugi Gh. (Golouh) pravi, zakaj bi povsod ne sodelovali, kjer nam je dana možnost, da lahko pritrudimo, kar je za nas dobrega, ali zavračamo, kar je za nas slabega. Dobro! Če bi imeli slovenski delavci v jugoslovanski državi primerno zastopstvo v Narodnem svet, ko bo ta postavodajen, bi bilo le nekaj, kar bi se dalo zagovarjati, češ da bodo tam naši zastopniki povedali proletarsko mnenje...

Jugoslovanska država (čeprav v okviru Avstro-Ogrske) je bila že na vidiku, saj je 14. septembra 1918 cesar Karl poslal Wilsonu takoimenovani Mirovni proglas, v katerem je pristal na Wilsonove zahteve po »demokratizaciji« Avstro-Ogrske, in pričakoval na pozitiven odgovor.

»Ali nas bodo takrat (v Jugoslaviji) poznali? Ali nam ne bodo, ko (buržuazijo) mine strah pred boljševizmom, pokazali hrbta? Saj nam jih že takšni kažejo, ki so bili že dobri socialisti. Sodrugi Gh. pravi, da bo treba pripraviti in boja še celih stoletij, preden se uresniči socializem. Ni-li s tem povedal boljševikom, da so se celih par sto let prehitro zbudili? Meščanske stranke so sejale vojno, zato jo pa imajo in ta jih bo sodila...«

Tako ni mislil samo strojnik I. K. iz Trbovelj, marveč so mislili tako mnogi delavci tudi drugod in seveda tudi na Jesenicah, čeprav zasledimo v takratnem tisku ves njihov revolt samo v številni krepitvi strokovne organizacije ter v spopadu s podjetjem in vojno upravo, samo mezdni boj in boj za izboljšanje prehrane, to se pravi za ublažitev skrajne lakote, ki je na Jesenicah že postala morilska zlasti med otroki in starci ter drugimi izstradanimi in bolnimi prebivalci poleg tako imenovane »španske bolezni«.

»Otroci so bili blede, suhi, podhranjeni in podvrženi raznim boleznim. Jeseni leta 1917 je izbruhnila epidemija griže, ki je pobrala precej odraslih in otrok; žrtve so bile tudi med šolarji. Mrličje so morali sproti in takoj odnašati v mrtvašnico...«

Kruh je bil iz ovsene moke, v kateri so bile zmlete poleg slame tudi primesi divjega kostanja. Hrana je bila nezabeljena, je zapisal šolski kronist.

Tako se je tudi v septembru 1918 nadaljevalo leto, tako bedno za delavstvo in njihove družine in tako bogato po lakoti, bolezni in smrti. Ker so delavci prejemali hrano pri tako imenovani »aprovizaciji« skozi vse leto, ni zadoščalo niti za en mesec ublažitve lakote izstradanega prebivalstva. Zato ni bilo shoda, na katerem bi se ne dvigali delavski glasovi proti mizerni preskrbi. Toda zdaj je oblast, namesto da bi zagotovila delavstvu vsaj tako preskrbo, da bi mogli z zategnjenimi pasovi vsaj delati, prepovedovala celo njihove shode, kakor se je to zgodilo 25. avgusta 1918. Zato sedaj delavstvo ni več čakalo na dovoljenje oblasti niti ne na povabilo ali poziv strokovne organizacije, ampak se je 8. septembra 1918 množično zbralo pri »Jelenu«. Delavci iz vseh treh tovarn v jeseniškem revirju — savske, javorniške in dobravske — so z resolucijo terjali od deželne vlade v Ljubljani ali zagotovljeno in zadostno preskrbo za živili ali pa prepoved »hamstranja« — samopreskrbe pri nabavljanju živil pri kmetih. Vladi, ki je najbrž bila »mnenja, da funkcionira aprovizacija izborna«, se je morda zato zdelo tudi neumno, da delavstvo hodi po kmetih, ima stroške, oddaja (v zameno za živila) zadnje cape.

»To je bil vroč dan,« mi je leta 1960 ob navzočnosti Jožeta Stražišarja pripovedoval blagajnik strokovne organizacije iz leta 1918 Josip Moretti. »Nekateri so vzklikali, da bi preiskali skladišča pri trgovcih in poskali skrita pri vojnih dobičkarjih, ki so večinoma bili med občinskimi možmi. Naposled pa smo se tokrat še sprizajnilo z apelom na deželno vlado po zadostni aprovizacijski preskrbi in po odpravi prepovedi nabavljanja živil na črno pri kmetih. V nasprotnem primeru smo odklanjali odgovornost za posledice, do katerih bi lahko prišlo in ki so bile v nasprotju z obstoječimi zakoni. Človek, ki mu preti pogin zaradi lakote, mu je vseeno, kaj bo potem z njim ukrenila oblast. Njegovo telo terja hrane. Če je ne more dobiti na »pošten« način, jo bo vzel, pa četudi iz skladišč, ki jih čuvata zakon in oblast...«

»Od delavstva vendar ne more nihče zahtevati, da kratko malo pogine od lakote.«

Tako je bilo po pisanju v »Delavcu« (14. septembra 1918) zapisano v resoluciji, ki jo je poslal na c. kr. deželno vlado v Ljubljani spontani shod jeseniškega delavstva (takrat savskega, javorniškega in dobravskega) in ki je bila zaključena z naslednjimi besedami:

»Ako bi pa c. kr. deželna vlada ne bila pripravljena tem zahtevam takoj odpomoči, bi bilo delavstvo vsled strašne prehranjevalne stiske prisiljeno izvajati konsekvence, ki bi ne bile v skladu z avstrijskimi

pravnimi zakoni, odklanja vso odgovornost ter jo preлага za vse na rame tistih, ki pehajo z mizerno prehranjevalno politiko delavstvo naravnost v obup.

Toda tudi ta shod ni zalegel. Dne 20. septembra 1918 je v jeseniškem delavstvu prekipelo, ko so se delavski zaupniki vrnili od nadporočnika Millerja, vodje vojaške uprave pri jeseniških tovarnah Kranjske industrijske družbe zopet s samimi obljubami. Šlo je za dvoje: za obračune delavskih zaslužkov, ki so bili precej čudno in nerazumljivo obračunani, in zaradi pomanjkanja živil.

»Ravnatelj Noot je na naše pritožbe pritožbeni komisiji ali vojaški upravi v tovarni le-tema zatrjeval, da nikoli nismo zadovoljni, vselej pa poudarjal, kolikšne vsote daje tovarna za aprovizacijo, da nas skrbuje z živili po nizkih cenah. Potrošene vsote so bile res visoke, denar pa se je moro stekati v neznan žep, ker aprovizacija ni bila nikoli tolikšna, kakor so jo izkazovale vsote, potrošene za nakup le-te. Tudi kakovost je bila najslabše vrste. Nekoč sem vodeno čorbo iz skupne kuhinje nesel vodji vojaške uprave, naj vsaj poskusi, kaj jemo. Pri njem sem bil že tako slabo zapisan in označen za kolovodjo puntarskih izgredov...

To je res. Tudi brošura »Jesenice« se Morettija iz časov med prvo svetovno vojno spominja:

»Ker so se nekateri sodrugi uprli šikanam in sta bila označena sodruga Moretti in Markizetti kot kolovodji, so ju z vojaško eskorto odpeljali na vojaško poveljstvo, da ju od tam pošljejo na fronto, toda takrat sta se dobro izrezala. Drugič bi bil sodrug Moretti, označen kot kolovodja pri neki demonstraciji, oziroma stavki, skoraj ustreljen.«

Mezdni sistem, ki ga je med vojno uvedla Kranjska industrijska družba, je temeljil še na večjem izkoriščanju delavstva kakor pred letom 1914. Tovarniška direkcija ga je zasnovala na temelju oddaje živil po maksimalnih cenah. To je bilo sicer lepo slišati, kadar je to dopovedovala direkcija pritožbeni komisiji. A kaj ko so bile cene na tržišču v resnici mnogo višje kakor »maksimalne cene«, na katerih je temeljil sistem, po katerem so merili in izplačevali delavstvu zaslužek. Razlike seveda ni mogla nikoli pokriti draginjska doklada in druge doklade kakor vojna doklada. V mezdo so bili vračunani tudi tisti kilogrami žebljeve, ki jih je direkcija »dajala« delavcem, da bi jih lahko »zamenjali za hrano« pri kmetih, ki za vedno manj pomemben in negotov denar niso hoteli prodajati svojih pridelkov in druge hrane. To pa je seveda spadalo pod zakon o prepovedi verižništva, le da je ta zakon in z njim v zvezi zaplemba živil in izrečene denarne globe veljal samo za delavce, ki jih je zalotila pri prepovedani nabavi živil »roka (gosposke) pravice«, in ne direkcije KID, ki je verižništvo omogočala z 10 kg žebljeve na mesec, ki jih je obračunala od delavskih mezd.

»Na to »dobroto« se je ravnatelj Noot pred koncem vojne večkrat skliceval, prav tako kakor se je deželna oblast rada sklicevala na nakaznice za živila za težake najvišje kategorije, ki jih je bilo deležno delavstvo KID. Tako je bilo na papirju, v resnici pa so nakaznice tem kategorijam rezale vedno tanjši kruh. Delavci pa so terjali stvarno izboljšanje in ne obljub...«

In tudi 20. septembra 1918 so se zaupniki vračali od vojaškega vodje samo z obljubami. Zato so delavci popoldan ustavili stroje in »šli sami terjat živila«, kakor je o tem pet dni kasneje poročal »Napreje«. Prišlo je do ostre razprave med delavstvom

in nadporočnikom Millerjem. Navzoč je bil tudi generalni revnatelj Noot, ki pa bi najraje poizvedel, kateri (delavci) so kolovodje vsega tega: »Gospodje, ki pridejo od obložene mize, pač ne morejo umeti, kako delavec težko dela, če mu kruli po želodcu, ne vedo, kaj se godi v glavi človeka, ki nima kaj jesti in je sam izmučen in izstradan, poleg tega pa vidi še svojo gladno deco.«

To je bila tista demonstracija, ko je vojna uprava KID zagrozila Josipu Morettiju, ki ga je nadporočnik Miller obdolžil kot voditelja in organizatorja ustavitve dela, z vojnim sodiščem in ustrelitvijo.

To bi se najbrž tudi zgodilo, a take ustrelitve takrat niso več ustrezale cesarski politiki, zlasti sedaj po Mirovnem proglasu, ki ga je 14. septembra 1918 cesar Karl naložil na ameriškega predsednika Wilsona. Dr. Hertz (poleg dr. Lamascha Karlov zaupnik pri Wilsonovem zaupniku prof. Herronu) je prav v tem času izročil prof. Herronu »podrobnejši program« Karlovega načrta za preobrazbo Avstro-Ogrske. Avstrija bi bila demokratična in se odvrnila od Nemčije. Postala bi »konfederacija samoupravnih držav«. Kakor piše Masaryk se »Hertz ni jasno izrazil, kakšna bi bila državna organizacija Čehov, Poljakov in Jugoslovanov poleg (avstrijskih) Nemcev in Madžarov: »Čehi bi bili brez Slovkov, Slovaška bi jim pozneje »sama po sebi« pripadla. Poljska bi se s personalno unijo združila z Avstrijo; namreč ruska Poljska s poljsko Galicijo. Poznanj bi seveda ostal Nemčiji. Sedmograška bi dobila samoupravo. Italija bi dobila Trident (po plebiscitu); Trst bi postal svobodna država, toda v gospodarski zvezi z Avstro-Ogrsko; slednjič bi se prepustilo Srbiji, če bi se po lastni voji »pod nekimi pogoji« hotela priključiti avstrijsko-ogrski jugoslovanski državi... Seveda pa bi se »pod nobenim pogojem ne smelo pritiskati na Srbijo« za tako priključitev.

Cesar Karl je upal celo na tako »samoodlobo« Srbije, čeprav je ta v tem času že stremela za velesrbsko karadjordjevičevsko hegomonijo nad drugimi jugoslovanskimi narodi. V tem času toliko bolj, saj se je s kapitulacijo Bolgarije, ki je 21. septembra 1918 položila orožje in 29. septembra 1918 podpisala kapitulacijo, Srbija vračala s solunske ronte kot nekakšna zmagovalka med antantnimi državami... Torej se kljub temu, da je ameriška vlada 8. septembra 1918 priznala Masarykovo Českoslovaško defacto in priznavala vojno stanje te Českoslovaške do antantnih skupnih sovražnikov, in kljub temu, da je istega dne priznala Masarykov Narodni svet v inozemstvu za zakonito vladu Čehov in Slovkov tudi Anglija, je cesar Karl še vedno upal na avstrofilstvo v ZDA in Angliji. Najbrž ga ni motilo niti to, da je 28. septembra 1918 francoska vlada sklenila s češkim Narodnim odborom pogodbo in mu priznala pravico ustanovitve češko-slovaške države v njenih »zgodovinskih mejah« in celo že pred tem, ko so v francoskem parlamentu 17. septembra 1918 razpravljali o Karlovem »Mirovnem proglasu vojskujočim se državam«, Clemenceau zavzel do le-tega negativni odnos z izjavo, da »med pravico in zločinom ni mogoče nobeno pogajanje«.

Čehi so si torej zaslužili pri antanti že veljavnost, ki jim je dajala »pravico« udeležiti se eventualnih mirovnih pogajanj kot samostojen enakopraven član, medtem ko Hrvatje in Slovenci kljub Jugoslovanskemu odboru na antantni strani ne bodo imeli nobene pravice, čeprav je bila njihova medsebojna zgodovina podobna češki in slovaški. Tudi oni se kot vojaki niso hoteli boriti za Avstro-Ogrsko in če so le mogli so prišli v ujetništvo. Kar je bil Kobarid za Italijane, tako bi lahko Carzano na tirolski

fronti postal avstrijski Kobarid, ko bi italijanska vojska izrabila položaj, ki jim ga je pripravil s prehodom na italijansko stran Slovenec Pivko s svojo enoto, ne zato da bi se boril za Italijane, marveč zato, da bi se boril na antantni strani za Slovenijo in Jugoslavijo. Tudi v Rusiji ni bilo drugače, le da so se Čehi (na fronti pri Dobrudži prav tako razočarani kakor slovenski in drugi jugoslovanski prostovoljci razočarani nad »obnašanjem« srbskih oficirjev) sedaj že nekaj mesecev s svojimi skoro stotisočglavimi legijami borili proti boljševikom na strani antantnih intervencionistov, večina tamkajšnjih bivših ujetnikov Jugoslovanov pa na strani rdeče armade in revolucije, v kateri so spoznali edino rešitev tudi za svobodo svojih narodov.

Toda vrnimo se na domača in jeseniška tla. Na dan, ko je kapitulirala, oziroma podpisala kapitulacijo kraljevina Bolgarija – dne 29. septembra 1918 so jeseniški delavci – socialisti sklenili obnoviti prekinjeno kulturno-izobraževalno delo v okviru delavske kulturno izobraževalne zveze »Svoboda«. Po poročilu v »Napreju« sta bila glavna govornika na posvetu domačin sodrug Marčič in sodružica Marija Urbančič, zastopnica ljubljanske »Svobode«, ki je svetovala, naj se »posebno dekleta in žene oklenejo kulturne organizacije«. Tako so v pripravljali odbor izvolili med štirinajstimi odborniki kar deset žena. Tudi predsednica tega odbora je bila sodružica Pepa Trojar. Po pripovedovanju Polonce Bertonec, članice pripravljalnega odbora so nameravali kot pripravo za obnovitev kulturnega delovanja marksistično organiziranega in mislečega delavstva sklicati množični shod, a jim ga oblast ni dovolila in so morali zborovati »za zaprtimi vrati«.

Prav tako je doletela prepoved množični shod strokovne organizacije 6. oktobra 1918. Kljub ogorčenju nad odnosom okrajnega glavarstva do socialnodemokratskega delavstva, ki je tvorilo najmočnejšo in po vplivu na delavstvo vodilno delavsko strokovno organizacijo na Jesenicah, so priredili samo sestanek po paragrafu 2. avstrijskega zborovalnega zakona. Še tega se okrajno glavarstvo ni hotelo zavedati in je morda še vedno mislilo, da bo ob takih prepovedih »delavstvo molčalo in prenašalo vse težoke in bridkosti kot neumna živina, ali pa hoče delavstvo izzivati«. Je spraveval jeseniški dopisnik. 10. oktobra 1918 v »Napreju«. V isti številki, oziroma v istem poročilu o omenjenem sestanku, je »Napreje« poročal, da so na njem razpravljali o večnih težavah z aprovizacijo, o strokovnih zadevah, pri čemer so poudarjali predvsem to, da bi se v tovarnah KID »delavstvo od prvega do zadnjega« organiziralo. Po septembrskem cesarjevem »mirovnem proglasu vojskujočim se državam« so tudi jeseniški delavci pričakovali mir, kakšen pa bo, pa še niso mogli vedeti.

»Živeli smo v pričakovanju sprememb. Zato smo v tovarni vzpodbujali še neorganizirane delavce, naj se kot en mož strnejo v naši strokovni organizaciji, pa tudi v politični in kulturni, ki smo jo ustanavljali. Čutili smo se močne, kakor da imamo že vajeti in bič v naših rokah. Toda oni v vrhu organizacije...«

»Čakali so na besedo voditeljev in na mir, ki »mora priti le po načelih ruske proletarske revolucije: brez aneksij, brez kontribucij«. Tako je bilo rečeno že v resoluciji X. strankinega zbora decembra 1917. »... pozdrav ruskim revolucionarjem, ki so s činom pokazali, da so možje.« je v razpravi o Tumovem referatu na tem zboru rekli Anton Kristan; torej bi moral v teh resnih časih, ki so prihajali, pokazati tudi sam, da je »mož dejanja«, ne samo po besedah, marveč tudi v resnici.

IZPOLNJENA BESEDA

IVAN JAN

Ves zbit, opljuvan, strgan, zmučen in še od plina omamljen je napol ležal, napol slonel v temni luknji begunjske kaznilnice. Obleka in vse na njem je bilo še vedno nasičeno z zoprnim duhom strupenega in zavratnega plina. Zunaj pa je pomlad stegovala svoje prijetne roke. Izpod listja in kamenja je rilo prvo cvetje. Na drevju in grmovju je nežno brstje že komaj čakalo, kdaj se bo razpustilo v pisane in vabeče cvetove. Zemlja je opojno zadehtela in iz njenih spočitih brazd se je med razlivajočimi sončnimi žarki prijazno dvigala rahla meglica.

Tako je ležal na hladnem betonu temnega bunkerja. Ni še mogel vedeti, da je bil v zadnjih urah prepeljan iz ene luknje v drugo. Obe, ta v Begunjah in ona pri Okroglem sta bili pošastni grobnici. Ona pri Okroglem jih je požrla več kot polovico. Pet so jih izvlekli sicer živih, toda nezavestnih, borečih se s smrtjo. Najmlajši izmed njih, njegov vrstnik in sovaščan Tonček Zupan, je podlegel že nad jamo, ostale štiri pa so brž odpeljali v Begunje.

Medtem je izdihnil še eden. Stanko pa je še kar naprej napol nezavestno ležal na vlažnem cementu. Ta čas so po Gorenjski brneli telefoni. Gestapovci so kmalu zvedeli, kdo je Stanko. A zvedeli niso vsega. Predvsem ne tega, da je bil on tisti strastni in znani mitraljezec, ki je pospravil že nekaj desetih njihovih »kameradov«. Začel je v Poljanski dolini, nadaljeval v Dražgošah, Udin borštu in še iz jame jih je nekaj pokončal, nekaj pa ranil. Nemci bi preostale tri ujetnike zelo radi zaslišali, a ti nesrečnejši niso bili več sposobni za kaj takega. Plin jih je preveč zdelal. Kmalu so jih pobili do konca.

Mrzel cement, polivanje z vodo, brcanje in suvanje, predvsem pa njegova trdoživost so spravili Staneta k zavesti. Na rahlo je odprl oči in nad seboj zagledal spačene obraze režečih se gestapovcev. Iz vseh krajev Gorenjske so si ga hodili ogledovat. O dogodkih v luknji nad Savo je tedaj govorila vsa dežela. Tako partizanski ljudje kakor tudi Nemci. Celo berlinski listi so poročali o tem. A ker se jim je zdelo, da je bilo to preblizu »Reicha«, so pisali in dokumentirali tudi s fotografijami, da se je to zgodilo »nekje v Bosni«.

Posebno Stanko je vzbujal pozornost. Ogledovali so ga kakor deveto čudo sveta, ga poniževali in istočasno občudovali. Vrstili so se ob njem, kakor bi hodili okoli velikega oltarja, ga suvali, pljuvali in zmerjali:

»Svinja banditska! In tak zelen pobalini!«

Stanku so padali gestapovski izpljunki tudi na obraz, a se je z vso preostalo voljo raje potuhnil. Vedel je, da bi drugače nad njim še z večjim užitkom stresali svoje divje sovraštvo. Zato je kar naprej ležal nepremično, kakor v omedlevici. V njegovi mladi, razgreti in šumeči glavi se je le stežka urejevalo. Silil se je k treznemu in logičnemu premišljanju. Ko je gledal, poslušal in dobival surove sunke razdraženih zelencev, mu je postalo neizrečno žal, da mu v jami ni več uspelo pritisniti na petelina. Plin je tedaj, ko je dvigal pišto, že opravil svoje. Bil je preslab, da bi se končal in izpolnil besedo, da živih ne bodo ujeli. Od tedaj dalje se ni spominjal ničesar več. Življenju je dal slovo že v jami. Nankrat pa se je spet znašel v njem. In koliko ga je sedaj stalo premagovanje! Mikalo ga je, da bi se že v prvega sovražnega radovedneža, ki ga je brnil, pognal, ga udaril, kamor bi padlo, potem pa naj bi se zgodilo, kar se ima zgoditi. Bi bilo vsaj končano!

Toda tokrat ga je nekaj vendarle zadrževalo. Sproti je postajal preudarnejši. Do sedaj ni poznal laži in pretvarjanja. Še kot otrok se je boril odkrito. Vse, kar se je tikalo delavcev, partije in partizanov, vse mu je bilo brezmejno sveto. Z isto prizadetostjo in mladostnim ognjem je odkrito mrzil vse, kar je količkaj dišalo po izkoriščanju, zatiranju, krivici in po okupatorju. Nekaj vmesnega ni poznal in priznal. V bistvu silno udaren, po značaju skoraj prehitro, za svoja leta nenavadno resen in pameten je bil vendarle še skoraj otrok. Mladostna razigranost pa je le redkokdaj prebila trd oklep lastnosti moškega, doslednega, discipliniranega in zagrizenega upornika. In če je zdaj hotel, da ga ne bo prehitro konec, bo moral v nekaj urah postati za glavo višji, še trdnjši in za celega moža pametnejši.

Kaj bodo počeli z njim pri zaslišanju, to si je lahko mislil. Ni pa vedel, kaj vedo o njem in če sploh vedo, kdo je.

Nekdo izmed zelenih radovednežev ga je spet brnil v rebra. Stanko je komaj za spoznanje skremžil obraz in stisnjenih zob mislil naprej:

»Kdo bi jim lahko povedal kaj več o meni? Saj niti ne vem, kdo je še živ? Le kdo? Kdo je bil tak podlež? Nemara tisti kmet z Okroglega? Ne. Ne. Ta ni vedel, kje smet. Da bi to napravil Mrkušev France? Hm, ta je sicer vedel, da smo v jami, saj jo je celo on pokazal in nam prinesel notri jesti. Ne, ta še manj! Roko bi dal v ogenj, da ni on! In kdo še ostane?«

Skoraj namenoma, kar ni niti vedel, je odganjal iz glave ime tistega, ki je bil najbolj sumljiv, tistega, zaradi katerega so se še pred njegovim prihodom v jamo pripravili, če bi ga spustili vanjo ali ne. A zanj je jamčil Stane Žagar.

Pred njim so se vrstili obrazi. Iz slednjega je hotel zvedeti strašno skrivnost. Potem se je zdrzil in trepetajoče ustavil:

»Da nisi ti? Da, ti si! Torej ti!« je prenehal z iskanjem, ko se mu je prikazal čudni, radovedni obraz Pavla Kerna z njegovim še bolj čudnim pogledom.

Že takrat, ko je šlo za to, naj pride v jamo ali ne, so se dolgo prerekali. Ker pa Stane Žagar z grdo razmesarjeno nogo ni mogel nikamor, so pač privolili. Ga je vsaj obvezal.

»Da, ti in nihče drug! Kako si mogel biti taka svinja? A kaj je rekel Stane? Da si bil že dvakrat zaprt v Begunjah, a vsakokrat izpuščen! A zakaj je potem Žagar zanj jamčil? Čudno! Eden prvih partizanov, pa izpuščen! Ej, volkodlak, imam te! ... Toda o meni nisi vedel vsega, vsaj tega ne, kar se je zgodilo potem v jami!«

Gradeč na tej neprijetni ugotovitvi, čeprav ga je neprestano begalo dejstvo, da je za Kerna jamčil Žagar, se je na hitro roko, tako kakor vedno, odločil za način obrambe. Vse bo dal na kocko. Tajil bo, česar koli ga bodo obremenjevali. To bo utemeljeval s svojo mladostjo ...

Med napetim, zaletavajočim se premišljevanjem o bližnjem dvoboju z gestapovci so ga nenehno premagovale misli o tovariših v jami. O vsem skupaj mu je bilo jasnega bore malo. Kaj, če se je zmotil tudi o Kernu in ga krivično obtožuje? Ubijajoča negotovost bi večino njegovih vrstnikov zlomila, jim pognala v oči solze. Stanka pa je mučilo le kesanje, da nima več »zbrojevke« in da ni končal v jami tudi on. Razganjala sta ga neutrušeno sovraštvo in jeza. Hudič udarcev je bil že vaju. Že od najnežnejših otroških let je bil vzgojen v upornem duhu. Krivica in nasilje sta ga samo še bolj dražila. Zdaj, ko je doživel največje ponižanje v svojem življenju, se je

hrabil in pil moč iz davnih dni pred vojno. Oživljal je besede in dejanja očeta Janeza in padlega brata Janka. Bila sta mu vzora.

Kje so tisti časi, ko so se dneve in dneve potikali po šenčurskih gmajnah? In tista junijska nedelja, tisoč devet sto petintri-desetega.

Deset let mu je bilo tedaj, da, Janku pa dvanajst. Neki neznani možje so se v njihovi bajti zbrali na posvet. Oče Janez ju je poklical v vežo, se s pohabljenim nogo nekajkrat prestopil proti njima, potem pa naročil:

»Tako velika sta že, da bosta danes lahko pazila. Mi imamo važen pomeneček. Če bi se prikazal kakšen žandar ali tuj človek, hitro pritecita povedat, da ne bo nesreče!«

Bosih in prašnih nog sta se zakadila na drugi konec vasi, da so ju tiste cajgaste hlačke komaj dohajale.

Vse do večera sta križarila po vasi, srečna, da jima je oče že toliko zaupal.

Dogodki so se pred njim odvijali naprej. Tako kakor njegovo življenje — v skokih, polno nevarnosti, a ne otroških, temveč pravih, človeških nevarnosti. Še sedaj je bil ponosen na to, da je bil med tistimi kratkohlavniki, ki so vzdignili toliko prahu, da jih je s svojim obiskom »počastila« celo poveljnik žandarmerije in z njim načelnik ljubljanske policije. To je sprožil majhen listek, na katerem je pisalo:

»Tovariš Stanko!

Vabimo te na občni zbor našega društva, kjer bomo izvolili novega tajnika.«

Da bi bilo še bolj uradno, je bilo to tiskano z gumijastimi črkami in overjeno s štampiljko. Bila je kaj čudna: knjiga, na njej stisnjena pest, v pesti kladivo in potem še črke VSM. Nesrečni šestletni kurir, Stankov brat Lojze, je ta listek izgubil. Našle so ga županove dekle, ga oddale gospodarju, potem pa je šlo. Stresel se je Senčur, stresel Kranj. Tako, da je odmevalo do same bele Ljubljane.

»Tovariš! Občni zbor! Društvo! Zrak! Zdaj jih imamo.« tako so rekli možje postave.

Kljub slabosti in vsemu v porog se je Stanko ob tej misli namuznil:

»To se je zgodilo pred petimi leti ...«

Začelo se je z idejo brata Janka. Ustanovila sta tajno otroško društvo. Mučilo ju je ime. Pa sta ga našla: »Vstaja slovenske mladine« — VSM. Tudi znak za štampiljko sta si izmislila. Nato sta pritegnila več fantičev: Janka Pipana, Tončka Zupana, Franc Štefeta in še mlajše, vse stare izpod štirinajst let. Najprej so sestavili stroga pravila. Tudi vodstvo so si izvolili, delali zapisnike, plačevali članarino ... Izrezali so si gumijaste črke, tiskali vabila, letake, pesmi in še kaj. Tako je prišlo med njimi in otroci klerikalnih staršev do preprirov. Ob neki preiskavi so žandarji pri Mlakarjevih našli celo zapisnik tega društva. Toda žandarji so se temu le smejali. Kaj bi otroci! Otroci pa so postali še bolj korajžni in kmalu je bilo vse tako udarno in ostro, da je tudi vodstvo šole začelo dvigati glavo.

In potem je prišlo. Aretirali so očeta Janeza in Štefeta. Pri Mlakarjevih so pod klopmi pripeto našli vse: blagajno s 45 dinarji, zapisnike, štampiljke in škatlo s črkami. Tudi otroke so odvlekli na žandarmerijo in jih zasliševali več dni.

Najbolj so bili radovedni, kaj pomeni tisto VSM.

Povedali so. Toda takole so pojasnili:

»To pomeni duševni preporod.«

Iz vsega sta policija in žandarmerija izvlekli sramotno blamažo, otroci pa so odtlej delali brez zapisnikov in štampiljk, da žandarjem ne bi spet dali v roke kakšnih dokazov. Za skušnjo bogatejši so že bili, če ne drugega. Delali so tako vneto in brez strahu, da so bili za vzgled celo odraslim komunistom. Zbirali so podpise, lepili lepake, zbirali pomoč za španske borce in bili

(Nadaljevanje na 14. strani)

sploh nepomirljivi. Tudi z orožjem so začeli vaditi. Janko in Stanko sta postala, še skoraj otroka, odlična strelca.

Tedaj sta bila oba z Jankom že vajenca, brat v Kranju, on pa se je v Voklem učil za mizarja. Takrat sta bila spet med iniciatorji zahtev po pravicah vajencev, ki so obsegale osemnajst točk.

Toda to je samo drobec vsega tistega, kar so počeli ti mladeniči. Pred vsakim 1. majem so kurili kresove. Velikokrat so trosili letake, agitirali pred volitvami, ob štrajku na Jesenicah manifestirali, prodajali mladinske knjige in brošure, širili manifest komunistične mladine, se učili esperanta in nemščine ter se sestajali po zakotnih krajih. Vedno je bilo kaj.

In pred letom dni je prišla tista polomija, kapitulacija stare kraljeve Jugoslavije. Po deželi so se razlili Nemci in Italijani. Že tedaj sta kar s puškami streljala na nemški aeroplan, ki je potem odgovoril z mitraljiranjem.

»Kakor čebele za medom sta šla sinova za orožjem. Daleč naokoli,« je pozneje povedal oče Janez. »Opozarjal sem ju, naj bosta previdna pri tem poslu, a ju ni nič zaustavilo.«

V tistih negotovih dneh sta nenadoma izginila. Po nekaj dneh sta se upehana vrnila iz Selc. Iz Krekovega doma sta odnesla dva mitraljeza in pet pušk. Zaklad sta zakopala nekje pod Mohorjem, računajoč na čas, ko jima bo prišel prav. O tem sta bila prepričana.

Ta čas so prvi borci že odšli v gozdove. Očeta Janeza, ki je ušel aretaciji, so zaradi invalidnosti pripeljali v Ljubljano. Še prej pa so se pripravljali, da bi napadli šenčursko žandarmerijo in žandarmerijo v Cerkljah, do česar pa ni prišlo.

V pozni jeseni so šenčurski otroci našli skrite puške. Eno je otel mali France, dve pa je neki prestrašeni kmet zakopal v gnoj na njivi. Hotel ju je oddati na žandarmeriji. Ko je trosil gnoj, sta Janko in Stanko šla nadenj. Puški sta mu komaj iztrgala. Nagal ju je z vilami in vpil:

»Tako spustita orožje! Saj vaju poznam!«

Stanku se je kljub njegovim šestnajstim letom zdelo neumno, da bi bežal. Počakal je razgrajajočega kmeta, nameril puško ter siknil:

»Če se nama ne pobereš izpred oči, si omlatil!«

Puški sta rešila, zbrala še svoje najboljše pobratime in odkurila so jo k partizanom. Naravnost na Mohor. Grede so izkopali tam skrito orožje. To je bilo v pozni jeseni pred velikimi boji v škofjeloških hribih. V božičnih dneh je Janko s svojim mitraljezom že padel. V bitki, ki je šla h kraju in v kateri je z mitraljezom požel že več kot deset Švabov, je postal žrtev sovražnega mitraljezca, ki ga je z rafalom dobesedno prerezal.

Stanko je ta udarec sprejel tako, da je od takrat naprej postal mitraljezec on. Tolkel je povsod divje in brž je postal znan. Tudi v dražgoški bitki je tako žgal, da je v enem samem dnevu potolkel več kakor dvajset zelencev. V nekem boju je bil s skupino partizanov na robu gozda nad vasjo. Gledali so, kako dva nemška nasilnika hočeta aretirati mater z otrokom v naročju. Nič več se ni mogla otepati. Stanko pa je vzkipeł:

»Pobil bom vsiljivca!«

»Ali si pameten? Mati z otroki je tam!?!«

Toda dvakrat je rezko počilo. Nemca sta se zvrnila, ženska z otroki pa je bila rešena.

Stanko je postal znan ostrostrelec. Enkrat je podrl Nemca na razdaljo osem sto metrov...

In v Udin borštu pred nekaj dnevi je spet ves v ognju spuščal rafale. To toliko

Pomladno jutro III – foto Franc Sluga

bolj, ker so mu nedavno izselili mamo, staro mamo in tri male bratce. Toda zelencev je bilo na tisoče. Veliko! Preveč za maloštevilno kokrško četo.

Zatekli so se v tisto nesrečno luknjo nad Savo. Potem je prišel tja še ranjeni Stane Zagar mlajši; kmalu ga je prišel obvezat Kern, ki je postal njihov grobar. Drugo jutro se je začelo še pred dnem. In vse do danes dopoldne je govorila njegova zbrojevka. Nikomur je ni hotel prepustiti, čeprav mu jo je Zupanc, eden izmed trinajstoričarjev, kar trgal iz rok. Slonel je ob vhodu, oprezal in dolge ure držal za petelina. Prvič je pritisnil nanj, ko se je čisto k vhodu približal predrznež s psom. Mrtvo tišino je presekalo lajanje njegovega mitraljeza, pes in policist pa sta se valila po pečini. To so bili obenem tudi prvi strelci obkoljene trinajsterice, ki so ji spet vrnil več duha in upornosti. Stanko pa je kar čakal. Ko so tam onstran šumeče Save postavljali top, jih je razgnal z besedami:

»To boste drago plačali.«
In njegova zbrojevka je spet zapela svojo rezko melodijo. Pri topu so se trije Nemci valjali v krvi.

Se je streljal. Ubil je tistega, ki se je spuščal proti luknji, da bi vanjo zalučal mino. Preluknjane od Stankove strojnice je mina raznesla na vse štiri strani. Po bližnjem drevju in grmovju je ostalo samo nekaj zelenih zaplat...

Še nekaj jih je ranil, preden je bila boja konec.

Med petjem revolucionarnih pesmi so vpili:

»Ne boste nas! Še tisto bomo uničili, kar bi vam lahko prišlo prav!«

Z ostalimi vred je divje rezal čevlje, izstrelil vse naboje in bil z mitraljezom po skali, vmes pa hrapavo pel o uporu, o življenju, o boju.

Tačas so že pokali njihovi samomorilni strelci, a tudi plin je že napolnil luknjo. Ko se je v zastrupljenem zraku ves mehak zvrnil preko mrtvega Jake, mu je pištola, pripravljena, da si z njo vzame življenje, odletela iz rok, tja k okrvavljeni Stanetovi glavi.

Trdno je zdaj sklenil, da od njega ne bodo zvedeli nič!

Zadnje uro je imel čuden mir. Popravljal si je lego, počival in se pripravljal na ponovno srečanje z gestapovci. Kar čutil je, da se nekaj pripravlja. Samota ga je

tesnila in povsod, posebno v križu, je čutil vse hujše bolečine. Kolikor bolj se mu je vračala zavest, toliko bolj ga je skelelo tam, kjer so padali sunki. Vendar mu je uspelo, da so se mu misli počasi zilile v eno samo: kako se bo spoprijel z nevarnimi zasliševalci. V grlu pa je še vedno čutil osladno odvrtni okus plina.

Oni so medtem zvedeli o njem, kar so mogli. In ko je spet pretekla ura, so ga poklicali predse. Ko so ga gnali po temnih in zloveščih hodnikih, je bilo videti kaj čudno. Visokorasli, močni in oboroženi policaji, bikovskih vratov, so imeli med seboj drobnega, zelenega fantiča, ki je srepo pogledoval izpod razmršenih las. Stražarji so ga čudno vprašujoče, z malce slabo prikritim občudovanjem gledali in ga priganjali:

»Hitro! Hitro! Sturmführer že težko čaka nate!«

Bledega, podplutih oči in utrujenega obraza so ga porinili pred tri gestapovske oficirje. Dva močna stražarja sta ostala za vrati. V kotu je neki podoficir sedel za papirji, pripravljen, da začne pisati. Predirljivo so ga ogledovali. Dva sta stala, najvišnji, Sturmführer, je sedel. Za njimi je stal tolmač. Zdaj se je najvišji dvignil proti njemu in posmehljivo spregovoril:

»No, kdo si? Stanko Mlakar, ne?«

»Že vedo! Trda bo,« ga je prešinilo. Naglas pa je odgovoril, a samo kratko:

»Da.« Že prej se je odločil, da tega ne bo prikrival. Bilo bi brez pomena. Le več udarcev bi si nakopal na glavo.

»No, saj bo šlo. Pa so nam rekli, kako je trmast in ne bo hotel nič povedati,« je po nemško in posmehljivo vrgel Sturmführer svojima pajdašema, ko je Stanko tako hitro odgovoril na prvo vprašanje.

Čeprav je znal nekaj nemško, se je pretvarjal, ko da jih ne razume. A ko so se oni zasmejali, je stisnil oči in ustnice, pripravljen na nadaljnje dvobojevanje. Toda z besedami je varčeval.

»Kdaj si odšel k banditom?«
Stanka je streslo.

»Partizani niso nikakršni banditi!« je razdraženo začel ugovarjati.

»Odgovarjaj na vprašanja in nič drugega!« je zarenčal proti njemu drugi oficir ter mu primazal tako klofuto, da se je opotekel proti steni.

To je Stanka še bolj zdražilo. Za hip je pozabil na načrt svojega zagovora. Obrnil se je in že naredil korak, da bi se pognal in vrnil udarec. A stražar ga je od zadaj

stisnil za kopolce in ga spet trdo postavil pred mučitelje.

Vanj se je zarezalo novo vprašanje, in še in še: kateri enoti je pripadal, kakšno orožje je nosil, kje ga je dobil, kdo so bili voditelji, kdo je bil Zagar, kje imajo skladišče, kdo jim pomaga?

Stanko pa ni nič vedel. Bil je neoborožen, pomočnik v kuhinji. Partizani mu niso še nič zaupali, ker je bil premlad, tako je zatrjeval.

Udarci so padali vse pogosteje. Nastopila sta tudi atletska razvita stražarja, poklicna in izurjena pretepača. Najprej je mlatil tisti z veliko brazgotino čez obraz. Drugi ga je prevrnil čez stol in potem je padalo. Pasji bič je žvižgajoče rezal po Stankovem telesu, gestapovci pa so si med počitkom prižgali cigarete. Ko je poživljeni pretepač nehal zamahovati, sta prišla še dva visoka gestapovca. Zvedela sta, da gre trdo. Še onadva sta preizkusila svoje zmoglosti...

In spet so se vrstila vprašanja.

»Zakaj si šel k partizanom?«

Do zdaj so ga topli le po hrbtu in zadnjici. Najhujšega še ni bilo. Zbral se je in odrezavo odgovoril:

»Oče in brat ste me nagovorila. Zaradi vas, sta rekla... Na politiko se pa ne razumem...«

To je lahko rekel. Janko je že padel, oče pa je bil nekje na Dolenjskem.

»Koliko naših ljudi si pobil?«

Prežeče so ga gledali. On pa brez pomisleka:

»Saj sem že povedal, da sem se jim zdel premlad in sem pomagal le pri kuhinji!«

Zdaj sta se razburila in razkurila še ta dva gestapovska odličnika. Eden od njiju se je stegnil in z orokavičeno desnico mahnil po Stanku. Še so ga topli...

A vse skupaj ni nič zalego. Tako niso prišli nikamor. Treba bo novih prijemov. Ali jim ni nanje namignil Stanko sam. Mlad sem, je rekel... Preselili so se v drugo sobo in mu ponudili, da je sedel. Prišel je še šef iz Kranja. Namenili so mu nekaj posebnega, računajoč na njegovo mladost...

Na mizo v sobi, kjer se je od prestanega mučenja oddihoval Stanko, je začela prihajati pijača, čokolada, vse!

Začuden je izmenjaje pogledoval podoficirja in dobrote na mizi. Pisar ga je razumel in mu še enkrat ponudil.

»Kar začni. Saj ni zastrupljeno!«

Stanku je postalo vlažno v ustih. Skušnjava in dobrote na mizi so bile preveč vabljive. Zamižal je, da ga ne bi premagalo. Saj že pet, šest dni ni jedel skoraj nič. In to v letih, ko ima človek volčji tek. Drug glas pa mu je šepetal:

»Zdrži se! Ne vzemi! Opijaniti te hočejo!«

Tedaj pa so se odprla vrata in skozenje so se zvrstili vsi zaslisevalci. Spremenjenih obrazov, prijazni, smehljajoči in prizanesljivi.

»Fant, vzemi in pokrepčaj se!« ga je ljubeznivo vabil najvišji. Tudi ostali so ga začeli siliti.

Stanko je skušal dohajati dogodke, ki so se godili okoli njega in zaradi njega.

»Zakaj pa navsezadnje ne bi vzel! Da bi me skušali takole zastrupiti? Ne, zakaj? Mrtev jim ne morem nič koristiti. Saj me lahko drugače, ceneje pokončajo. Če bi se pa najedel, bi si opomogel. Odpornejši bom!«

Segel je po keksih in čokoladi, ki je že strašno dolgo ni imel v ustih. Pa — saj jo je okusil sploh šele nekajkrat v življenju.

Gestapovci so si zadovoljno kimali, prav nič niso bili več podobni prejšnjim surovežem. A ker je Stanko posegal le po sladkarijah, so ga opozorili na pijačo:

»Se boš hitreje okrepcal.«

Spet ga je opomnil tisti glas:

»Pazi se! Da te ne opijanijo! Slab si in nevajen, hitro ti bo preveč!«

Prijel je za kozarec, a srknil le nekaj kapljic. Spet se je izgovarjal na mladost.

»Boste že oprostili, a ne pijem. Nisem vajen.«

To je bilo vse. Stanko je bil še premlad in alkohol je sovražil.

Da bi mu delali družino in ga laže zapeljali, so si nalili tudi gestapovski veljaki in posedli okoli mize. Načeli so z njim prijazen pogovor. Kdo bo koga? A brez bičev, vpitja, groženj...

»Mar je res tako važno, če poveš, kdo te je pripeljal med partizane?«

Stanku so dobrote na mizi prišle zelo prav. Ukvarjal se je z njimi, jih nosil v usta in tako mu ni bilo treba neprestano gledati v vrtajoče gestapovske oči. Imel je čas za premislek.

»Pome je prišel brat Janko. Nisem vedel, kaj to pomeni. Šel sem z njim, bil sem prepričan, da je tako prav. Bilo je ponoči. Ko sva prišla čez Savo, mi je zavezal oči in me za roko pripeljal v neko kotanjo, obraslo z gostim drevjem. Sam bi rad vedel, kje smo bili, a so mi nezaupno odgovorili: »Med nami ni vprašanj. Delaj samo, kar ti bomo rekli! Drugo naj ti ne bo mir!«

Bil sem neizkušen. Bal sem se vsega. Zato sem bil tiho.«

Pazil je, da ne bi povedal kaj določene, še bolj pa, da ne bi blatil partizanov. Posebno ne korajžnega mrtvega brata. Na poseben način je hotel celo izkoristiti priliko ter zelencem dopovedati, kakšen junak je bil Janko in kakšni junaki še čakajo nanje. Vedel je, da so gestapovci prepredeni in izkušeni, a opazil je, vsaj tako se mu je dozevalo, da mu nekaj le verjamejo. Previdno je čakal naslednjih vprašanj:

»Kaj pa si bil tam? Kaj si delal?«

»Prve dni so mi dali, da sem popravljal orodje in uredil nekaj puškinih kopit. Spal sem z bratom, ki je imel mitraljez. A bil je skoraj vedno odsoten in sva bila le malo skupaj. Po nekaj tednih, ko bi tudi jaz moral dobiti puško, pa mi je nekdo povedal, da je Janko padel v veliki bitki, kjer so pobili več vaših vojakov. Dodal je še, da je bil eden najboljših, eden tistih, ki so potolkli največ vaših. Zato, če sem že žalosten, sem nanj lahko ponosen, kakor so oni. Da, tako mi je rekel!«

Ta smrt me je zelo potrla. Poveljniki so me naslednje dni čudnih oči opazovali, da jim ne bi pobeignil, ker sem ostal sam. Še zdaj sem čisto iz sebe. Namesto orožja so mi dali kahalnico. Od tedaj sem pomagal pri kuhinji, nosil drva in vodo, lupil krompir, pripravljaval meso in podobno. To sem delal vse do zadnjega. Bilo pa je sila naporno, ker smo se kakor preganjana divjad selili iz hriba na hrib, iz gozda v gozd.

Zastal je s svojo pripovedjo, da ne bi bila videti neresnična in vsiljiva. Zelenci so ga zdaj tiho poslušali, vendar so hoteli izvrtati iz njega čim več.

»Kako pa se je imenoval poveljnik?«

»To je bil tisti črni, visoki neznanec s košatimi brki. Lado so mu pravili.«

»Ali je še živ?«

»V jami z nami ni bil. Če je padel te dni, pa ne vem.«

»Kdo je bil pa komisar, tisti, ki je največ govoril?«

»Če je bil komisar, ne vem. A tisti, ki je večkrat govoril, jaz nisem dosti razumel, tistemu je bilo Peter ime.«

Tako je šlo dolgo, več ur. Največ so hoteli vedeti o voditeljih in kako je bilo v jami. Prigrizoval je kekse in čokolado, vino pa je kljub siljenju srkal le po kapljicah. Mnogo so hoteli vedeti izpraševalci, a kaj bo vedel ubogi kuhinjski pomočnik, katerega niti po hrano niso pustili v dolino. Njega je bratova smrt razjedala neprestano, a tudi nepoznana usoda ostale družine je delovala nanj ubijajoče.

Nemci so se spogledali in pogovor je preskočil drugam.

»Pobič. Kakor sam vidiš, mi pa še bolj, si v strašni zmoti. Zapeljan! Iz smešnih komunističnih načrtov ne bo nič. Mlad si, v življenje šele stopaš. Lahko ga boš še užival, a le če postaneš vreden član velikega Reicha. Dali ti bomo priložnost za to, ti pa dokaži, da zaslužiš našo naklonjenost!«

Ali je prav slišal? Ali so res nasledili njegovi pripovedi? Da mu bodo ponudili nekaj tako strašnega, si pa vendar ni predstavljajal.

Zmeden je pogledal po oprežujočih obrazih krvavih snubcev. Ni jim hotel takoj odgovoriti. Izredno uspešno je igral zmedenega tepčka, ki je začel kolebati, dvomiti v vse in v samega sebe, ki mu beseda ne gre iz ust. Mimogrede je premeteno pazil, da vse skupaj ni grda provokacija, gestapovski trik. Jih je s svojo mladostjo res dosti globoko zapeljal?

Ko so videli, da mu je težko hitro odgovoriti, so mu dali dve uri časa za premislek.

Ko se je znašel spet v celici, kjer je bilo mnogo hladneje kakor v pisarni, je začel intenzivno tehtati vse možnosti. Zaključil je takole: Do zdaj ni izdal nobenega in ga tudi ne bo. Če gestapovci mislijo tisto resno, mu bodo stavili svinjsko ponudbo. Izdajalec ne bo postal nikoli, pod nobenimi pogoji!

Pristal bo, če je to edini način, da ostane živ, seveda v primeru, da ne bo treba nikogar izdati. V tem primeru naj ga pa raje kar ubijejo. Ne bi bil vreden, da je Mlakarjev. Oče bi gotovo naredil tako kakor Taras Buljba, ki je ubil sina Andreja, ko je prešel v sovražni tabor.

Toda dobro jih bo potegnil, če je že na tej poti! Popuščati bo treba počasi, z dvomi, da bo vsa reč bolj verjetna. Kaže, da je samo on izmed tistih iz jame še živ: če ne, bi delali drugače!

Vendar ga je misel na pristanek strašno mučila, tudi če ne bo nič izdal. Ali bi s tem res škodoval našim ljudem, zaupanju vanj?

Kako jih je učil oče? Če vedo, kdo si, kaj si delal in ti to dokažejo, potem korajžno priznaj in s svojim obnašanjem dostojno brani svojo čast in čast Partije. Tudi za ceno življenja ne izdajaj sodelavcev: Kadar pa samo sumijo in nimajo natančnih podatkov in dokazov, jih je treba nadmodriti, pretentati... Da, tako jim je večkrat govoril.

Kaj pa tovariši, partizani? Lepo ne bo, a pozneje bodo že še spoznali, kdo je in kakšen je!...

Spet je sedel v pisarni ob obloženi mizi ter se včasih negotovo popraskal po glavi in nervozno lomil ponujane kekse.

»No, kako si se odločil, prijateljček?«

Vsi so prikrito strmeli vanj in napenjali ušesa.

»Ja, s čim pa bi vam mogel koristiti?« je nerodno vprašal v odgovor.

Gestapovci so se spogledali in si zadovoljno pokimali.

»Poslušaj! Mi ti bomo vse odpustili in te spustili na svobodo. Toda tujki poišči tvojo nekdanjo partizansko družino in se vrni mednje. Vendar tako neumen, kakor si bil do zdaj, ne smeš biti več. Natančno se pozanimaj, kje so, koliko imajo orožja, koliko jih je in kdo vse jim pomaga. Čez osem dni nam boš pisal ali kakor slučajno kam odšel in nam vse to povedal. Vse drugo je naša skrb. Nagrada ti potem ne uide. Seveda moraš za zdaj o vsem molčati! Ko bo teh partizanskih tolpa konec, bomo pa poskrbeli zate!«

»Kaj pa, če mi partizani ne bodo več zaupali? Če me zgrabijo?«

»Ne bodo te. Rekel jim boš, da si nam ušel, ko smo te peljali na delo.«

»Jaz se pa vseeno bojim. Bolj bi bil brez skrbi, če bi mi dali vsaj pištolo.«

»Ne, bratec, zdaj ti je še ne damo. Če se boš dobro izkazal, no, potem boš dobil še kaj lepšega.«

Nehal je prositi. Že zdaj se je zbal, če ga ni polomil. Da se ni izdal, kako jih je hotel potegniti!

Mimogrede so mu po svoje zagrozili: »Da se ne boš kaj igral! V rokah imamo tudi tvojo mamo, staro mamo in tri brate. Če ne boš izpolnil dogovora, ne računaj na naše usmiljenje!«

Dva dni so ga še »vzgjajali« in ga učili, kako jim bo pomagal poloviti partizane in ljudi, ki jim pomagajo. Tretjega dne pod noč so ga naložili v avto. Toliko se je še videlo, da je razločil, kako se je popje po drevju in grmovju še bolj napelo in že težko zadrževalo svojo vsebino pod tankimi luskinami. A naglo se je temnilo.

Nihče ni videl, koga vozijo. Ostro so zavili skozi Begunje na cesto pod gorami proti Tržiču. Luči hiš pod njimi so vabljivo svetile, njemu pa je bilo tesno pri duši. Srce mu še ni tako utripalo, kar je bil v njihovih krempljih. A glas v njem mu je spet šepetal:

»Kako grdo so se poigrali s tabo. Zdaj zdaj te bodo zahrbtno ubili in zvalili v kakšen kanal!«

Na samotnem ovinku so zaškripale zavore in avto se je sunkoma ustavil.

»Zdaj je konec z menoj! Zakaj se nisem zakadil že v prvega? Tako bi že zdavnaj končal, brez ponižanj!«

Vodja ga je prijazno potrepljal po rami, odprl vrta, ga narahlo potisnil ven in se poslovil z besedami:

»Čez osem dni. Heil Hitler!«

On pa se ni mogel odlepiti od avta. Še vedno je bil prepričan, da bo zdaj zdaj počilo. Obhajal ga je občutek, da ga bo nekdo ustrelil od zadaj. V tilnik. Njegovi »gostitelji« so se mu iz avta še vedno prijazno nasmihali in ker še ni šel, so mu vsi po vrsti podali roko. Toliko moči je še imel, da je stiskal njihove mehke, omadeževane šape.

»No, zdaj pa le pojdi! Nasvidenje!«

Vrata so se zaloputnila in avto je potegnil kakor splašeni konj. Stanko je, prevzet s čudovito lepimi občutki, kakor ptica prhnil čez rob ceste in se svobodno izgubil spodaj pod drevjem.

Noge so ga kar same nosile proti Kranju. Ni se bil še popolnoma svest prostosti. Križ in hrbet pa sta ga še vedno bolela.

Mimogrede je premišljeval o tem, kaj je prijel norce, da so ga spustili? Bodo že še občutili? Njegov račun je velik! Kam, na koga se bo obrnil, še ni vedel. Samo da pride v Kranj.

Na dolgi poti do Kranja se je izogibal vasi, ki so mežikale ob cestah. Sredi noči je potrkal na okno nekega delavca, znanega človeka, ki je vzdrževal zvezo s partizani. Sprva mu ni hotel odpreti, kajti Nemci so neprestano vohali okoli in hoteli čim hitreje uničiti še zadnje partizanske ostanke. Še vedno so izkoriščali preplah po dogodkih v Udinborštu in okrogelski tragediji. Tudi veliki rdeči plakati o petdesetih ubitih talcih so strašili po vsej deželi. Zato je bil še bolj presenečen, ko je pod oknom zvedel od Stanka za njegovo ime.

Potem sta šepetaje kramljala. Tudi znanec je bil silno oprezen, pod vplivom nemškega nasilja, ki se je tedaj kakor razdivjana reka razpljuskal po vsej širni Gorenjski. Ječali so gozdovi in ječali so ljudje, ki jim je grozilo, da jih bodo poteptali nemški škornji. A premagali sta ga predanost in radovednost. Vprašanja so se jima izpočetka križala vsevprek, da sta si v prvih minutah povedala vsaj najvažnejše novice zadnjih dni. Stanku se je najbolj mudilo zvedeti o dogodkih od časa, ko je omedlel. A nič natančnega ni mogel zvedeti. Sam je vedel več. Znanec se je čudil, kako je ostal živ.

»Kaj pa četa? Kaj veš zanjo? Ali se je že kdo oglasil?«

Tovariš ga je nekaj časa predirljivo gledal in ga tehtal: naj mu zaupam? Mlakarjev je in trden, to je res. Vendar je mlad in vrača se iz Begunj.

Stanko ga je brez besed razumel, brž ko je ujel njegov sprahujoči pogled. Onemu je bilo kar nerodno, a tišino je pretrgal Stanko. Začel je na kratko pripovedovati, kaj se mu je zgodilo in s kakšno nalogo je prišel na svobodo. Zdaj mu je tudi znanec odprl srce in solznih oči poslušal njegovo čudno povest. Zasmilil se mu je mladenič in ponujal mu je vse, kar je pač premogla v teh časih njegova delavska družina.

Ko je končal, ga je Stanko še poprosil: »Ali boš sporočil komisarju Kostji, kako je bilo z menoj? Vse mu povej.«

Tovariš mu je rad obljubil.

»Povej jim tudi, naj se nikar nič ne boje. Nikogar nisem izdal. Toda slabo se še počutim od vsega prestanega. Nekaj dni bi rad počil, da se malo popravim. Najraje bi jim napisal pismo, a je varneje brez njega. Oglasil se bom čez tri dni, ti mi boš pa sporočil, kam naj grem.«

Toplo sta se poslovila in proti jutru, še po temi, je z odejo pod pazduho odšel. Čez dan je, zarit v grmovje blizu Kranja, poležaval in se zdravil, ponoči pa hodil na dogovorjeni kraj po hrano. Zadnji dan se je oglašil pri sorodnikih v Voklem, kjer so že tudi naredili črto čez njegovo življenje. Od tam ni imel daleč pod Storžič. Zdaj je že vedel, kjer bo dobil četo, kjer so ga že čakali. Obvestilo o njem so že dobili in težko so ga pričakovali, edinega, ki je poleg Planinca, ki je vse od pričetka napada prečepel v Savi, kamor je navsezgodaj, preden so jih napadli, odšel po vodo, na tako čuden način pobegnil smrti v jami in potem v Begunjah.

Takoj je spet hotel mitraljez, a ga niso imeli. Šele čez mesec dni so nekje staknili težko »zbrojevko«. Ni nehal prej, dokler je ni dobil.

In število borcev je raslo, rasel je kokrški bataljon, rasel je tudi Stanko... Dnevi so postali toplejši in bukev je ozelenela že v najvišjih legah. Stanko je zaljubljen prenašal svojo prijateljico po Storžiču in pod njim. Z njo je spregovoril pri Sv. Ani, v Dupljah in povsod, kjerkoli je bilo potrebno. Brez neugnanega Stanka niso šli nikamor, kjer je bilo nevarno. V teh dneh je Stanko postal partijec. Večjega odlikovanja zanj ni bilo. Že od tisoč devet sto devetintridesetega leta sta bila z Miškom skojevca. Že takrat sta bila sprejeta v organizacijo proti statutu (14 let), zdaj pa spet. Niti sedemnajst še ni dopolnil. Njegova dejanja so pri tovariših vzbujala čudenje in spoštovanje. Kadar je ležal za mitraljezom, ni poznal odstopanja in vsakdo je bil rad z njim na položaju.

»Tako vzmenirjenega, jeznega in bledega še nisem videl, kakor tisto jutro v Dupljah, ko mu je odpovedala zbrojevka,« pravi o tem Miško, ki je z njim trgal hlače že v šolskih klopih in bil vedno z njim vse do njegove prezgodnje smrti. »Že od prvega sveta smo ležali skriti v mladi koruzi. Ko se nam je približal osebni avto, poln gestapovcev, smo se splazili na progo in užgali. Kakor zakleto pa sta po prvih streljih odpovedala oba mitraljeza — Hanzijev in Stankov obenem. Tedaj je nemški šofer pritisnil na plin in avto se je divje pognal proti Tržiču.

Stanko je zelen od jeze škripal z zobmi, sedel na tračnico in nemeneč se za okolico preklinjaše podprl glavo z rokama. Ravno tak je bil videti tudi komandir Janez.

»Dokler kaj ne zbijemo, ne grem nazaj!« je odsekano prebil Stanko. In še podnevi se je njihova patrolja odpravila k cesti med Kranjem in Radovljico.

To je bilo v drugi polovici julija. Po streljih v Dupljah so zabrneli avtomobili. Pridrveli so iz Tržiča, Naklega in Kranja. Na njivah so Nemci videli sveže sledove,

obrnjene proti gozdovom, proti Kriški gori. Nekaj sto zelencev se je pognalo po sledih, policaji Golnika pa so zaprli prehod čez cesto nad Tržičem in Golnikom. Fantje so jih opeharili. Sledove so nalašč naredili tako, potem so se nekaj nad Dupljami v Udin borštu obrnili in se posamič vračali v Spodnje Duplje, tja, kjer so začeli akcijo. Čez dan so se policaji vsi znojni pekli na žgočem julijskem soncu, preganjajoč jih po Kriški gori. Janezova skupina s Stankom pa je tačas posedala po obrobem grmovju za Dupljami. Pozno popoldne so odrinili v novo zasedo.

Vse so imeli pripravljeno, ko je mimo švignila motorna prikolica s tremi oboroženimi policisti. Stanko jo je brž vzel na muho. Komandir Janez ga je zadržal:

»Ne bodi neumen! Takoj bo prišel še lepši in večji plen. Na tej cesti je vedno živahen promet.«

Prikolica je komaj izginila za ovinkom in spet je zabrnelo. A čisto potihlo. Avto! Zelen vojaški avto!

Janez se je obrnil k Stanetu:

»Pomeri in vžgi!«

A bilo je odveč, ker ga je ta že imel na muhi. Votlo, v basu je zaropotalo. Prvi del avta je prestregel njegove dolge rafale. Pol metra visoko se je vzpel, kakor kak cirkuški konj, potem pa se nemočen sesedel na asfaltno cesto. Mračilo se je že in fantje so hiteli nažigati proti stoječemu avtomobilu. Iz njega se je tedaj pognala temna senca. Zmanjkalo je je za cevjo obcestnega kanala. Od tam so začeli švigati dobro merjeni rafali. Tenko je pelo. Brzostrelka!

»Čakaj, ti maček zeleni! Te bom že uklonil!« je sikal Stanko in dobro meril.

Tisti za cevjo pa je bil dober vojak, enakovreden nasprotnik, vajej pokanja. Meril je tako natančno, da je zadel cev Stankovega mitraljeza. Dvoboj je bil vse ostrejši.

Stanko je žgal nad zeleno glavo za cevjo, kakor bi žel. S tem je Nemca pribil k tlom. Zdaj se je Stanko začel dvigati iz za zaklona. Rasel je kot bi s hrbtom privzdigoval težak pokrov. In meril, meril, kakor je znal le on. Žgal je tako, da je cev skoraj zažarela. Pomočnik mu je komaj sledil z nabojnikom...

Molk. Telo za cevjo je mirovalo. V avto so spustili še nekaj svetlečih nabojev. V trenutku se je vnel. Poskakali so na cesto, da bi ga izpraznili. Črt je pogledal vanj. Tri okrvavljene postave so skrivenčene visele druga preko druge. Mrtvi. Vsi! Izvleči ni mogel nič več, plameni so bili premočni. Pač. Skozi vrata je bingljala torbica, opasač in na njem pištola. Ob mrtvem, premaganem oficirju za cevjo je ležala brzostrelka. Janez se je sklonil in jo pobral, ko so se z nasipa vsule nanje številne krogle, kakor bi nekdo pesek sipal po cesti.

»Kaj je to? Skočimo!«

Prikrajšani za ostali plen so se pognali na drugo stran ceste. Z drugega roba je pokalo vse huje. Stekli so čez tržiško cesto in se izgubili v Udin borštu. Nad njihovimi glavami so še dolgo in odvratno žvižgale krogle, kakor bi krožili okoli njih sitni komarji.

Ubiti štirje so bili oficirji. Poveljstvo ekspedicije, ki je bilo na poti skozi Kranj in Selško dolino proti Jelovici. Za razbitim in dogorevajočim avtomobilom je bila dolga kača stotih kamionov, polnih policistov in vojaštva. Ofenziva proti Jelovici.

Brzostrelka in pištola sta bili lep plen. Še večji torbica. V njej so bili načrti ofenzive na Jelovico. Čeprav je bilo prepozno, da bi obvestili o tem partizane preko Save, vendar so dokumenti ubitega hauptmana Schädlicha, kateremu je pripadala zaplenjena torbica, povzročili, da se je skrivaj pripravljena hajka zakasnila za dva dni. Dovolj, da so jelovski partizani zvedeli za nevarnost in marsikatero življenje je bilo s tem ohranjeno...

Stanko se je kmalu moral posloviti od svoje ljubljene »zbrojevke«, ki ga je izdala samo tedaj v Dupljah. Ravno tako nerad, kakor je oddal njo, je sprejel dolžnost komisarja. Izgovoril si je toliko, da si jo bo ob posebnih priložnostih smel vreči preko rame in bilo mu je lažje.

Zdaj je bil Stanko, ki se mu še vedno ni bilo treba briti, v težjem položaju. Moral je učiti tudi z besedo. In kadar je svojim poslušalcem hotel povedati kaj posebno poučnega, jim je zamišljeno govoril o Stanketu Žagarju, o dobrodušnem in pametnem mladinskem tribunu, o dogodkih v okrogelski jami. Posegel je nazaj v dni pred vojno in spet je pravil novincem o hrabrem komandantu Janezu, ki se nikoli in bal stoje hoditi po položajih. Vendar je največkrat nehal z dogodki v jami. Cesto se je zazrl v ogenj in besede so mu nehote zamrle. Kar je podoživljal že tolikokrat, ni bilo mogoče povedati z navadnimi besedami.

»Tovariši, tokrat v jami smo si dali besedo, da nas živih ne bodo dobili v roke. A mene so. Mogoče sem ostal živ zato, da poiščem ničvrednega izdajalca! Ali pa zato, da vam lahko govorim o tem, kako je treba živeti in umirati v današnjih dneh. Kdo ve?«

Bataljon je bil neprestano na poti, v zasedah, v boju. Spet so bili v Udin borštu. Vsek dan so Nemcem kakšno zagodli, čeprav so zeleni že več tednov z več tisoči policaji in vojaki hajkali po gorenjskih gozdovih, odločeni, da za vsako ceno zatro vse, kar je partizanskega. V teh dneh tudi izdajstva niso bila redka. Take ničvredne je okupator znal vedno dobiti. Našli so se tudi taki, ki so se zaradi sovražstva do partizanov sami ponujali našim uničevalcem. Tako se je zgodilo tudi sredi septembra.

Ceste okoli Udin boršta so hitro oživele in na tisoče okupatorskih vojakov je v nekaj pičlih urah obkolilo gozd, znan še iz časov rokovnjačev.

S silnimi in nenadnimi udarci so razbili partizane. Bilo je hudo, tako hudo, da je padlo osemindvajset tovarišev. Precej so jih ujeli. Pokalo je na vseh straneh...

Komandant Janez in Stanko z nekaj fanti sta se še vedno branila. Partizanka Ančka je zgrabila strojnico padlega mitraljezca in neustrašno našigala proti zelencem. Tudi Ančka je padla...

A Nemcev okoli njih je bilo vse več. Prihajali so v treh obročih, ki so se stiskali, kakor bi nabijali obroče na škafe.

Z Janezom sta ležala blizu skupaj. Kamor sta pomerila, je nastala vrzel. A kaj, ko je to pomenilo toliko, kakor bi le eno samo kapljico izpil iz Save. Prišla je nova in luknje ni bilo več. Zato sta hotela pogum združiti z lokavostjo.

»Pustiva jih še malo bliže, kakor da sva mrtva. Ko bodo čisto blizu, užgeva, vrževa bombe in se poskusiva prebiti. Ko se bomo pomešali, teci, mogoče se bodo začeli tolči med seboj, ker jih je toliko na kupu!«

Stanko je pripravil puško, a nenadoma s presenečenim, obupan glasom povedal:

»Samo še tri naboje imam.«

»Hudič!« je samo zaklel Janez.

Zelene postave so se plazile še bliže. Razločila sta klice, pozive k predaji. Oba sta ustrelila.

»Na, tu imaš ujetnika. Drži ga!«

Zeleno telo se je zvililo in treščilo na zobe.

Počilo je od strani. Samo še nekaj skokov in ujeli bodo živa.

»Janez! Nič. Janez!«

Pogledal je proti njemu. Njegova glava je nepremično gledala izza debela. Videl je krvavo luknjo v bradi, skuštrane lase, ki so mu viseli čez ugasle oči, v roki ob kapi pa pištolo. Konec! Janeza ni več!

Stanko je imel samo še dva naboja.

»To pot vam ne pridem v roke! Živ ne! Tu ni plina.«

Proti prvemu je spustil še zadnji ognjeni pozdrav. Zeleni obroč se je spet dvignil z

vpitjem. Pomikal se je proti njemu. Ne, najvnetejši so sklonjeno tekli z orožjem v rokah...

Potipal se je za pas, kjer je imel pištolo. V njej sta bila še dva naboja. Če eden odpove? Le še nekaj skokov od njega so bili najbližji, ko je pridušeno počilo. Oborožena Stankova desnica je mrtvo zdrknila poleg senc. Glava je padla v mehko resje, prsti levice pa so se zarili v rdečkasto, od zadnje-ga dežja razmočeno zemljo...

Vihar je utihnil. Skozi košate smrekove veje so mežikali raztreseni sončni žarki, sušili kaplje znoja in tople krvi, ki so mu

polzele po licih na tanke vejice resja, a kar jih je preostalo, so se po njih izgubljale v zemljo...

Stankov blede, okrvavljeni, napol deški preluknjani obraz pa je govoril:

»Kar mi ni uspelo v jami, sem storil sedaj! A tudi vas, prijatelji, sem maščeval!«

Vrhovi visokih smrek, ki so se v lahkotnem vetru pozibavali nad njim, so mu z rahlim šumenjem podarjali poslovilno pesem in hladili njegovo razgreto in utrujeno telo.

S polja sem pa je bilo čutiti opojni duh zapoznele ajde...

MIHA KLINAR

Lepo bi bilo . . .

Lepo bilo bi
biti sam s teboj
nekje med polji
v zlatem žitnem klasju,
vtoniti v mrak,
predati se brezčasju,
zgoreti z zarjo
kakor dan nocoj.

Lepo bilo bi
biti sam s teboj
nekje v večerni
žametni samoti,
predajati se sanjam
in lepoti,
ljičji v noč poletno
na zemljo.

Kako lepo bi,
ljubica, bilo!
Morda bi vetrič,
ki se snel je v hosti,
prinesel sen
neodžejane mladosti
in v zvezdah bi
zavriskalo nebo.

Kako lepo, bi
ljubica bilo
to noč kjerkoli
biti sam s teboj!

Junjska noč

Brez zlatolasih
mesec se dotika:
objemu nežnih sanj
so se predale.
V spokojno noč
želje so odveslale,
iskrivim zvezdam
mesec se dobrika.
Voj razcvetelih lip
steze prepaja
in v zraku
poplesavajo kresnice.
Opojna noč
razpenja perutnice
in v zreli slasti
zemlja se naslaja.
Rad bi pretil se
v sinjo mesečino,
neviden v sanjah
hotel te objeti.
Srce hotelo
bi se k zvezdam vzpeti,
odpreti kot nebo
se v zvezd sinjino.
V sinjino zvezd,
da tvojo bi milino
in svoje sanje
moglo bi izpeti.

Neodžejana mladost

Žarek sonca,
mlačni dih pomladi,
v aprilskem popju
sluteni cvetovi.
Zlate zarje
svetli vodopadi
nad gorami
in gozdovi.

Mlada pota,
izgubljena v krvi,
stih, izzveneli
kot rafali.
Misli, ki so
jih razžrli črvi,
duša, ki so
bliski jo razklali.

In ljubezen,
v grobu pokopana:
v breze žalostinke
veter vpleta.
Pesem, nekdanj
v soncu razigrana,
je žalujka
čez mladost razpeta.

Mrtvi dnevi
v duši razboleli,
v hostah pokopane
mlade sanje.
Neodžejane mladosti
cveti beli:
v srcu hrepenenje
z žejo kanje.

Roke mrtvih,
vse okostenele,
vabijo popotnika
me k sebi,
jaz pa gledam
rože razcvetele,
ki bohotijo se,
draga, v tebi.

Rana v srcu

Cvet ljubezni
v tih radi
kot ciklama
se razcveta.
Nič zato,
če so prepadi
zame tvoja
mlada leta.
Pesem
premosti prepade,
pesem sanj
in hrepenenja,
te vrstice,
ki bi rade
našle v tebi
žar življenja.
Naj je le jesen
pred mano,
naj so moji sni
netrezni:
v svojem srcu
čutim rano,
rana pa
je znak ljubezni.

MESECI PRED VELIKIM MAJEM

V mesecih pred majem 1945 je nastalo na obrobju primorskega osvobojenega ozemlja med Sočo, Idrijo in Vipavo vznemirljivo zatišje. Iz sovražnikovih postojank so prihajale vesti o pripravah na ofenzivo. Le-teh pa smo bili vajeni – ofenzive so si podajale roke in so se od septembra 1943 ponovile že najmanj sedemkrat. Ofenzive, ki so pomenile ropanje, posiljevanje in pobijanje. Po zlomu »goriške fronte« se je začela »novembrska ofenziva«. Začetek zimske je bil napad na partijsko šolo na Vojskem. Tej je spomladi 1944 sledila »ledinska«. V »poletni« so požgali sedem cerkljanskih vasi. Tedaj so pri Sedeju na Krnicah obglavili dva ujeta partizana. Jesenska ofenziva je bila »požigalna«: od Banjščic do Predmeje. Po novem letu 1945 je začel sovražnik utrjevati in pomnoževati svoje postojanke. Vipavsko dolino je preplavilo deset tisoč četnikov in nedičevcev. Novo leto se je srečalo z novo ofenzivo, ki se je nadaljevala skoraj do maja 1945...

Brigade IX. korpusa so sovražniku krepko odgovarjale, da ni bil več varen ne v utrdbah in postojankah, ne na pohodu, cestah in železnicah. Za partizane je pomenil velik uspeh napad na železniško progo v Baški grapi junija 1944. Septembra je bilo uničeno domobransko gnezdo v Črnem vrhu. Obračun s fašisti je bilo uničenje bataljona črnih srajc »Fulmine« od 18. do 21. januarja 1945 v Trnovem. S tem je bila novoletna ofenziva krepko zapečatenjena. Nihče pa ni tedaj slutil, da bo te kraje in ljudi s poslednjo, aprilsko ofenzivo tako strašno oplazil sovražnikov predsmrtni trziljaj.

Začetka marca 1945 je sklical prosluli general Rosener svoje podrejene, jim na zemljevidu očrtal primorsko osvobojeno ozemlje in iztisnil skozi zobe: »Tu, sredi Trnovskega gozda bomo obkolili, sestradali in uničili primorsko partizansko vojsko!«

Naduti, sivi obrazi podrejenih so pritrjevali, od zločinov steklene oči so se pohlepno razširile.

»Našim, ki se umikajo iz Italije,« je nadaljeval Rosener »moramo pripraviti za vsako ceno prosto pot. Uslugo bomo s tem storili tudi sovražniku, uslugo, ki jo bomo pozneje vnovčili s poštenimi obrestmi...«

V tistih marčnih dneh 1945 je premotil tišino le redek strel. V navidezni tišini pa se je v obrobjih postojankah v Idriji, Škofji Loki, Tolminu, Gorici, Ajdovščini, Postojni in celo v Trstu in Vidmu mrzlično pripravljalo nad 50.000 sovražnikov. Elitni SS oddelki, domobranci, fašisti, ustaši, četniki, nedičevci, grški in španski fašisti, Čerkezi in Kozaki – so se v drugi polovici marca vsuli iz svojih postojank proti osvobojenemu ozemlju. Z njimi je hodila smrt, za njimi se je dvigal dim in plamen gorečih domačij. Obroč se je čedalje bolj stiskal proti vojskarski planoti in Trnovskemu gozdu... Ofenziva je sprva marsikoga zmedla. Težko je bilo namreč verjeti, da bo sovražnik tik pred svojim koncem pripravil tako strašno in krvavo gostijo.

Prvi vihar je prihajal z Gorenjskega. Cerkno – partizanska prestolnica – je čez noč postalo kot izumrlo: iz njega se je umaknil štab IX. korpusa, XXXI. divizije, razne ustanove in odbori. Bolnike iz premične bolnišnice so morali, v spremstvu Rezijanskega bataljona, spraviti iz Novakova po dolgi, utrudljivi poti preko hribov in grap na Bovško. Vsi drugi, razen dela Kosovelove brigade, Delavskega bataljona, Gorenjskega vojnega področja, komande

mesta Škofja Loka in Škofjeloškega odreda ter nekaterih domačih aktivistov, so se umikali čez Vojsko in Gorenjo Trebušo proti Trnovskemu gozdu. Kosovelova brigada z ostalimi se je po prvih spopadih s sovražnikom naprej umaknila v bivše italijanske vojašnice v Črni vrh nad Novake, potem pa se, utrjena in izčrpana od dolgih pohodov, zatekla proti jutru 24. marca v nekdanje utrdbe na Porezen. Vrh Porezna je tedaj divjal snežni vihar. Izmučeni in lačni borci so se stisnili v kaverne. Med njimi je bil najstarejši sedemdesetletni starček, najmlajši pa komaj štirinajst dni star otrok partizanke Francke. Gosto meglo je izkoristil sovražnik. Komaj se je zasvitalo, je kriknil stražar: »Nemci! Izdani smo!« To je bilo kakor strela z jasnega. Nastala je zmešnjava – kdor se je hotel rešiti, je padel pri izhodu pod rafalom. Le iz ene kaverne se je nekaterim posrečilo se prebiti. Zajete so Nemci odpeljali na Jesenice, jih čez noč zaprli v neki hlev ter jih naslednjega jutra v skupinah po deset postrelili v bližnjem gozdu. Vseh je bilo sedemindeset... Kaj se dogaja zunaj, so Jeseničani zaslutili šele, ko so jim rablji hoteli prodati čevlje svojih žrtev. Od osemindesetih se je rešil le eden...

Sovražnik je vse močneje stiskal jekleni obroč: ropal, vohal za skladišči, uničeval in pobijal vse, kar mu je prišlo pod roke. Zadnje dni marca so sovražnikove strojnice že kosile s Kobilice, Čekovnika, Šebreljskega vrha, od Cola, Otlice in Predmeje. V Mrzli rupi je bilo polno umikajočih se partizanov. Umikali so se čez Hudo polje proti Škrbini in Kozjim stenam. Nihče ni natančno vedel, kaj se dogaja in kaj se bo zgodilo. Opoldne 27. marca se je zjasnilo. Nekaj granat je padlo na Vojsko že s Šebreljskega vrha; ena je padla v bližino tiskarne »Slovenija«. Bolniki premične bolnišnice garibaldincev, so se že umaknili. Strelji s Šebreljskega vrha so bili opomin, da v to smer ni več prehoda. To nas ni preveč motilo. Zvečer tega dne smo na Vojskem pripravili miting v počastitev 4.

obletnice, odkar so jugoslovanski narodi pogazili sramoten pristop k trojnemu paktu. Kmalu po polnoči je odpovedal telefon komande mesta in preden se je doobra zasvitalo, smo zadnji odhajali proti Mrzli rupi. Šli smo mimo samotnih hiš, mimo pogorišč in razvalin, mimo spominov na prejšnje ofenzive. Kurir, ki nas je prehitel, ni vedel nič posebnega. Ko smo za hip obstali pred hišo pod Melinami, nas je rotila in prosila prestrašena ženska: »Pojdite, sovražnik je blizu!« Res, nedaleč od nas je zaregljala strojnica. Namesto proti Hudemu polju smo zavili v grapo Idrije, nevede v sovražnikovo sršenje gnezdo...

V hiši v Zaklavžah smo najprej vprašali po vesteh o sovražniku, potem pa se vgnedili med smrečjem v kotanjci nad hišo, z razgledom na jaso ob kmetiji in na cesto, ki vodi iz Idrije. Po kratkem opreznju smo spoznali, da smo že obkoljeni. Cesta nad nami je bila polna vojaštva, ki se je s ceste razlezlo v gozdove. Vsak grm je imel svojega sovražnika, vsaka steza se je zdela le ozka špranja, skozi katero se živ izmuzne le z največjo srečo... V nas je drhtel čuden nemir... Kako se bomo izmuznili smrti? Kaj storiti, kam uiti in se skriti pred to sivo, svinčeno lavino? Najprej se je odločil obveščevalec Janko. Poslovil se je od nas in se skušal prebiti čez cesto v dolino Kanomlje. Ni minilo pol ure, ko smo zaslišali strele, pod katerimi je pal. Zdaj so našo pozornost pritegnili kriki od gozdarske hiše na Krekovšču. Tam je zverinska tolpa zalotila premično bolnišnico. Ranjence so mrcvarili, nato jih žive pometali v ogenj. Regljanje strojnice je prihajalo vse bliže. S ceste nad nami je prisvrščala mina in se razletela med drevjem v globeli.

S tesnobo v srcu smo čakali, kaj nam bo prinesel prvi april, kaj bo prinesel partizanom, ki so se umaknili v Trnovski gozd, kaj ženskam, otrokom in starčkom, ki so ostali doma, kaj številnim tovarišem, ki se lačni in premraženi skrivajo po gozdovih... Ko se je drhal podila po gozdovih pod Poslušanjem, smo trepetali, če bo odkrila bolnišnico »Pavlo«. In če v tem gnezdu, od koder ni umika, odkrijejo tudi nas? Okolico smo imeli na očeh, nismo pa mogli ugotoviti, kaj se dogaja izven našega območja. Čeprav so nas na slepo obstreljevali z minami, smo ostali v kotanji tudi čez noč. V prvi zori je proti Mrzli rupi in Vojskemu zavrhvalo kakor orkan. Spogledali smo se, kaj se dogaja zunaj te grape v tem sivem nedeljskem jutru? So se partizani spopadli

Pomladno jutro II – foto Franc Sluga

s sovražnikom? Kaj počenja ta sovražna svojat? Že prejšnji dan se je dvigal izza Razorov dim požganih domačij. Kaj se je dogajalo to jutro, smo zvedeli šele kasneje, ko smo že sami šli večkrat mimo smrti...

IX. korpus se je bil umaknil za Kozje stene, da se prebije iz obroča na Pivko in Kras. Prve dni umika namreč nihče ni predvideval, da je obkoljevalni obroč sklenjen že tudi na tej strani. Izmučenim brigadam pa sta v Trnovskem gozdu grozila še mraz in glad. Vse je kazalo, da brez tveganja ni več rešitve. 30. marec je postavil vse na kocko: edina rešitev — proboj nazaj! Za ta proboj so bile določene Gradnikova, Gregorčičeva in Bazoviška, v okviru katerega sta bila tudi dva bataljona Rusov. XXX. divizija pa se je s številnimi ranjenci na slepo srečo prebila na Pivko, Garibaldinci pa na Banjsko planoto.

Te junaške in tvegane odločitve sovražnik ni pričakoval, zato je proboj uspel. Noč je bila, ko se je dolga kolona dvignila izza Kozjih sten in se pomikala čez Hudo polje in Mrzlo rupo proti Vojskemu. Partizani so vedeli, da sovražnik preži iz vsake hiše, da so povsod nepretrgane zasede in da vsak hip lahko zaropota izza obronkov, skal in drevja. V prvi zori 1. aprila so se spustili pod Jelenkom v Bendijske jame, kjer se je začel boj na življenje in smrt: na partizane se je vsula svinčena toča z vzpetin na levi in desni, ko so prestopili potok Gačnik in se zarili v strmino Planince, pa z višin pred njimi in za njimi. Prebijati se je bilo treba iz zasede v zasedo. Ko je zmanjkalo streliva — na srečo tudi sovražniku — se je vrstil juriš za jurišem in spopadi na nož... V boj sta posegla še ruska bataljona, ki sta pri Žgavcu pognala sovražnika celo v beg. Sele z nočjo se je poleg ognjeni vihar in brigade so se zbrale onstran Hudournika. S pomočjo domačih aktivistov so najprej spravili ranjence v skrit kraj pod Cuntovko. Nesposobni za boj so odšli v odmaknjeno grapo pod Pepenjakom, brigade pa so se umaknile čez Idrijco na šentvitskogorsko planoto, kjer so takoj vzpostavile radiotelegrafsko zvezo s partizansko letalsko bazo v Bariju...

Prisluškovali smo viharju in se molče spraševali, kaj nam je storiti. Popoldne so nas iznenadili Nemci. Priplazili so se na jaso pod nami ter se po trebuhu vlekli na hribček nad hišo. Koj nato so že obvladali okolico. Trinajst nas je bilo, ko smo se pognali kvišku in iskali kritja. Štirje smo se na slepo srečo pognali čez previs ter se nad grapo stisnili v jazbino. Ostalih devet se je hotelo rešiti čez Idrijco v Trnovski gozd. Že tostran brega so padli v zasedo. Niti eden se ni rešil. Ob vsem tem groznem nismo čutili niti lakote, čeprav že štiri dni nismo jedli. Mučila nas je tudi žeja. Zato smo redke kaplje, ki so se nabirale pod skalo, z jezikom lovili v usta. Kot posmeh naši žeji pa je komaj sto metrov od nas šumljala Idrijca, narasla od kopnečega se snega. V pozni noči sem skušal doseči reko. Na zamrzli strmini mi je spodrsnilo, reke ni bilo moč doseči. V noč pa so poblisnile rakete in zaregljale strojnice. Ko se je poleglo sem se splazil po trebuhu nazaj v jazbino, v kateri ni bilo več prostora kakor za enega človeka. V njej smo se stiskali štirje. Stisnjeni smo že dva dni molče ždeli, vsak je po svoje v mislih premleval usodo, v katero smo bili uklenjeni. Zaskrbljenost je senčila obraze in z motnim bleskom počivala v očeh. Poprejšnji strelji in rakete so nam zopet potrdile sovražnikovo bližino. V plašču noči smo se počutili na varnem, toda kaj nam bo prinesla zora prihodnjega dne?

Naslednjega jutra je zaropotalo okoli nas. Pričakovali smo najhujše. Prvi, drugi in tretji val hajke je bil že mimo. Tudi zdaj se je ob brnenju izvidnika, ki je krožil nad planoto, nekolikanj potišalo. Bitke ni bilo več čuti, kakor včeraj. To nas je stiskalo pri srcu. Kako se je končalo včeraj...? Kmalu za izvidnikom so prileteli bombniki — eksplozije so stresale zemljo. Ugibali

smo, če so naši ali sovražni. Ker so jih obstreljevali Nemci, smo domnevali, da so naši. Da, bili so naši, devet partizanskih bombnikov, ki so jih naši radiotelegrafsko poklicali na pomoč iz Barija...

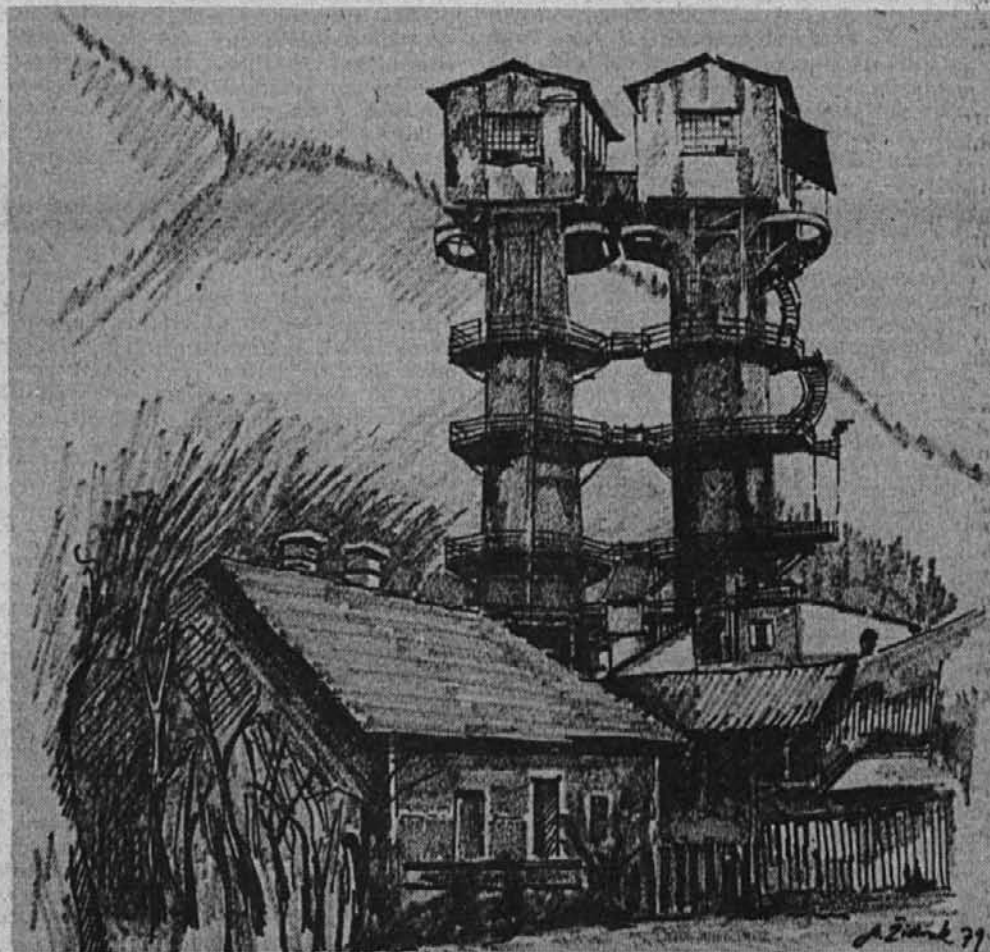
Tega »obiska« Nemci niso pričakovali. To je bilo zanje krvavo presenečenje. Mitraljezi so jih kosili, bombe rušile njihove štabe. To je bil zanje konec, za partizane rešitev, saj so jim zavezniška letala že naslednjega dne odvrгла tudi najnujnejšo hrano in strelivo. Sovražniku ni preostalo drugega, kakor da se je začel 6. aprila umikati v dolino. Umikal se je s polnimi vozovi naropanelega blaga, z živino, ki jo je do zadnjega repa izropal v gorskih hlevih... Nastala je tišina kakor po strahovitem viharju. Temu podobno pa je tudi bilo razdejanje...

V torek ponoči smo se povsem otrdili izvlekli iz jazbine. Čeravno je bila zemlja v kotanji pod smreko trda in zmrzla, smo zaspali kakor ubiti... Prebudilo pa nas je grmenje — kotanja se je spremenila v lužo. Nato je začelo še snežiti. Premraženi, sestradani in zdaj še premočeni do kože, smo se v snegu počutili kot blatne miši. Toda v stiski je človek najbolj podjeten in iznajdljiv. Uro hoda od tod se je bil nekoč sprožil s hriba velik plaz zemlje in skal. Beseda je padla in namenili smo se tjakaj. Dolgo smo hodili preko spolzke strmine in ko smo dospeli do prve skale, nas je skozi meglo presenetilo medlo sonce in nas navdalo z otroškim veseljem. Žejo smo si pogasili s snegom in že smo si zaželeli vsaj majhnega ognja. Komaj je ob nabiranju škrtnila prva suhlat, že je v bližini zadržalo. Brez diha smo se stisnili pod skalo, pripravljeni na vse... Res, bližali so se nam na nekaj korakov s psi, nato pa se, kakor da se je zgodil čudež, zopet oddaljili in v skalah pod nami zajeli neke ljudi. Še se nam je zdelo, da smo pošteno v pasti ter da se bodo vrnili tudi po nas. Niso se, le nedaleč od nas so postavili zasedo. Komaj ponoči smo se bosi odpravili tja, odkoder smo bili prišli. Bili smo rešeni. Sedli smo pod smreko in se do jutra, kakor prerajeni,

pogovarjali o vsem, kar se je dogajalo te dni. Mimo tolikih žrtev in smrti nam je ostalo vsaj golo življenje, saj je bila že končana zadnja in ena najstrašnejših ofenziv. Oprezno smo se približali prvi samotni hiši. Novice so bile strašne! Pod cesto proti Idrijci leži trideset talcev. Postrelila sta jih dva šestnajstletna domobranca. V neki hiši so četniki najprej ustrelili gospodarja, potem zažgali dom in vrgli v ogenj mater ter šest otrok; najmlajši je bil še v plenicah. Te novice so nas potlačile kakor težko breme, roke so se same od sebe stisnile v pesti. Tudi nad zločinsko svojatjo pride dan maščevanja, dan zasluženega plačila.

Med potjo proti Vojskemu smo videli podobe strašnega divjaštva: požgane hiše so kot oslepljene starke ždele v svojih črnih ruševinah. Od vseh novic je bila vesela le ena: partizani so zmagovito razbili sovražnikov obroč. Za ceno te zmage so padli številni partizani in komandanti, med njimi tudi heroj Stjenka... Koliko src, pričakujočih svobodo, je za vedno otrpnilo, koliko življenj je ugasnilo po teh gmajnah, poljih in gozdovih!... Sto in sto mrtvih — za tisoče in tisoče življenj... Od žrtev smo se poslovlili ob skupnem grobu z žalostinko, takoj nato pa zapeli partizansko bojno pesem... Za nami je bila Sutjeska IX. korpusa.

Svoboda se je bližala z velikimi koraki. V gorah smo slavili še 4. obletnico ustanovitve OF. Slavili smo jo v znamenju viharja, ki ga je s topovi in tanki dvignila hrabra IV. armada. Na cvetoče češnje je padal sneg, ko se je z gora zadnjič utrgal plaz primorskih brigad... Njih korak je bil odločen, nezadržan; uresničena pesem svobode je razganjala srca, sijala iz oči, donela kakor veliki zvonovi na vsej poti proti morju. Prvi maj pa je bil nepopisno, neizrekljivo veličasten: uresničene so bile tisočletne sanje slovenskega ljudstva. Uresničene prerokbe njegovih velikih mož in žena od Trubarja do Prešerna, od Gregorčiča do Cankarja, od Župančiča do Prežihovega Vrance... In prvič so slovenske njive, vse slovenske setve zadihale v resnični pomladi pod resnično svobodnim soncem...

Marjan Židaneč: Apnenica — kroki

KLADIVO JIM V ROKI PLEŠE, PESMI POJE, ISKRE KREŠE

7

Decembra je bilo toliko bolnih pevcev, da smo morali odpovedati vse nastope. Šele ob koncu meseca so bili pevci sposobni, da smo se lahko odločili za koledro, vendar tokrat na le v Kropi. Obiskali smo tudi Kroparje v Radovljici, Lescah, Novi vasi in jim zapeli priljubljene pesmi. Med drugim smo se ustavili pri nekdanjih kroparskih pevcih in godbenikih iz Svobode in Zvezde L. Petraču, Jožu Zupanu in Janezu Gašperšiču.

6. januarja 1970 smo s pesmijo čestitali J. Ažmanu za 60-letnico in tako izrekli skromno zahvalo za pomoč zboru. Srečanje smo izrabili tudi za pogovor o načrtih za spomladanski del sezone, katerega višek naj bi bilo trojno srečanje Dolina – Radiše – Kropa. Pred tem je bilo še dovolj drugega dela. Ob poslušanju radijskih reprodukcij naših posnetkov smo vedno znova ugotavljali, da je tudi z veliko truda težko doseči take posnetke in reprodukcijo, da bi bili sami zadovoljni z njimi. Od časa do časa smo dobili kako pošto, največkrat od dirigentov raznih zborov, ki so jim bile všeč pesmi in so želeli dobiti note, posebno za kroparske in druge neznane priredbe ljudskih pesmi. Po nastopih ob Prešernovem dnevu, 8. marcu in pomoči pri tradicionalnih barčicah je zbor 16. marca v Ljubljani snemal za radijsko tekmovanje. Čez dva dni je bil občni zbor društva, na katerem je R. Gašperšič prikazal 180 diapozitivov (Kropa z okolico poleti in pozimi). Na koncertu 3. aprila v Trzinu, ko je bila otvoritev razstave kroparskih likovnih ustvarjalcev J. Bertoncija in K. Legata, je zbor pel brez F. Murka, ki je prenehal s petjem. Skoda ga je bilo, saj je poleg petja pokazal veliko smisla in volje do drugih opravil v zvezi z zborovo dejavnostjo. Podobno prireditev smo ponovili 17. aprila, v Kropi in z njo odprli malo dvorano, novo pridobitev v Domu, primerno predvsem za razstave in manjše nastope. To je bil začetek večdnevnih proslav ob 75-letnici Plamena. Zbor je pel ob sprejemu poslovnih gostov iz SFRJ in tujine, na slavnostnem banketu v Radovljici in 19. aprila pri komemoraciji na trgu. Skupaj z gorenjsko godbo smo pričakali goste iz Doline in Radiš. Zvečer je bil koncert, na katerem so se na naš predlog srečali zbori Slovencev iz treh držav, kar prav gotovo ni pogost slučaj. Najprej so zbori peli ločeno, za konec so združeno zapeli tri pesmi: Ignacij Ota je vodil Našo vojsko, Simej Wrulich Čej so tiste stezice in Egi Gašperšič Oj, Triglav, moj dom. Nabito polna dvorana z mnogimi visokimi gosti je navdušeno ploskala, gostujoča zbor sta dobila številna darila, ki bodo trajen spomin na izreden kulturni in narodnostni dogodek v Kropi.

Za 1. maj je bila dvorana spet polna, pričakala je goste iz Zdanic. Ob njihovi godbi in folklorni skupini sta sodelovala še zbor iz Kroke in godba iz Gorij ter recitatorji. Gostujoča godba je igrala tudi ob komemoraciji na trgu in prvomajskem srečanju pri Sobcu. Domačemu zboru je dobro delo priznanje, da je prav on s svojo dejavnostjo in gostovanji drugod omogočil

take svečane in privlačne proslavitve 75-letnice tovarne in 25-letnice osvoboditve. Sam je nastopil 10. maja tudi na proslavi v Mošnjah ter na shodu slovenskih internirancev v Begunjah. Prijeten izlet in nastop je imel 20. junija, ko je pel pri Valvasorjevem domu ob 75-letnici PD Radovljica. 5. julija je pel pri pogrebu F. Mohoriča, ki je bil leta 1927 predsednik Svobode. Poleti je bilo spet veliko nastopov in kot običajno prav takrat, ko so bili pevci na dopustu, ki ga je moral marsikdo prekiniti, da ni bil zbor preveč okrnjen. Med nastopi so bili: trije koncerti na Bledu, ob slavnostni seji občinske skupščine in na pikniku TD Bled. Zelo nam je bilo žal, ker smo morali odkloniti petje pri Vodnikovi koči na Velem polju in na vrhu Triglava ob 75-letnici postavitve Aljaževega stolpa.

Jesensko sezono smo začeli z dvema nastopoma v Bohinju. 5. septembra smo skupaj z radovljiškimi pevci in domačimi recitatorji izvedli partizanski miting Pod skalco, naslednji dan pa sodelovali z zbori iz Podnarta, Radovljice, Boh. Bistrice in Almire ter gorenjsko godbo na zboru gorenjskih aktivistov. To je bil precej ponesrečen nastop, ker niso zalegla opozorila, da je treba spremljavo prilagoditi za mešani zbor, ker ne more biti ista kot za moškega. Na zadnjem nastopu tega leta v Festivalni dvorani je poleg običajnih plesalcev in pevcev nastopil tudi kvintet Gorenjci, kar je značaj teh prireditev povsem spremenilo in tudi zmanjšalo delež ljudskih pesmi. Konec septembra je zbor še enkrat pel na Bledu in sicer v pozdrav gostom iz Varaždina. Naslednji dan so ga povabili v Bohinj, da je pel ob domači folklorni skupini na Kravjem balu. Med drugimi nastopi tega časa omenimo še zadnjo proslavo ob 75-letnici PD Radovljica, ki je bila 3. oktobra. Naslednje tedne smo posvetili študiju pesmi za koncert, ki je bil 18. novembra v Radovljici, kjer so pripravili razstavo slikarja K. Legata. V slabem spominu je ostala proslava zaradi prazne dvorane 28. novembra v Kropi; le okrog 15 odraslih in 20 otrok je z obiskom pokazalo državljansko zavest. Drugače je bilo na večernem nastopu v Mošnjah. 19. decembra smo prvič pripravili koncert v mali dvorani; prvi del je pripadal domačim, drugi pa pevcem iz Podnarta. Žal je kmalu postalo jasno, da novi prireditveni prostor pozimi skoraj ni uporaben, sa ga tudi za silo ni bilo možno ogreti.

Leto 1971 je bilo za zbor jubilejno – deseto. Začelo se je svečano, saj je zbor dobil Prešernovo nagrado, ki jo podeljujejo gorenjske občine. To je bilo priznanje ne le zboru, temveč tudi Kropi in njeni kulturni tradiciji, ki je v tako kratkem času dobila tri Prešernove nagrade – poleg zboru tudi Jože Bertoncija in Kamilo Legat. Ob podelitvi, ki je bila v Radovljici, je zbor tudi pel – 5. februarja. Teden dni pozneje je imel koncert v Kropi ob otvoritvi razstave, ki jo je pripravil DOLIK z Jesenic. Marca je zbor pel za dan žena v Kropi (sodelovali so še otroci iz vrta, osnovne in glasbene šole), dvakrat na Sr. Dobravi (30-letnica vsaje, komemoracija) in imel koncert v begunjski psihiatrični bolnišnici. Aprila je veliko pev-

cev bolehalo, preostali so vadili za jubilejni koncert. Zvedeli smo, da je zbor iz Doline gostoval na Radišah. Na TV in v časopisu so poudarili, da je do te povezave prišlo s pomočjo kroparskega zboru. 9. maja smo se mi odpravili na podobno pot – v Dolino. Ustavili smo se tudi v Bazovici in zapeli žalostinke ob spomeniku Slovincem, žrtvah fašizma, ki so jih ustrelili 1930. leta. V Dolini smo bili po kosilu na »osmic« – vsak kmet lahko 8 dni v letu prodaja vino brez davka. Na skupnem koncertu je takrat sodeloval tudi mešani zbor Ante Kamenar in folklorna skupina Student z Reke. Vsa prireditev v okviru tradicionalnega običaja »majenca« je bila zelo zanimiva in ji je – bila je na prostem – prisostvovalo več tisoč ljudi. Med gosti je bil tudi tržaški konzul, ki je za naš zbor pohvalno rekel, da je dobro predstavljal domovino.

15. maja je bil v Kropi koncert moškega, ženskega in mešanega zboru z Jesenic pod vodstvom prof. M. Skoberneteta so izvedli zanimiv spored. V zboru sta bila tudi zakonca Pavla in Francelja Mohorič, ki sta svojo amatersko glasbeno pot pričela pred zadnjo vojno v Kropi. Zadnjega maja je domači zbor pel na pogrebu Jerneja Praprotnika, znanega društvenega delavca, pevca in recitatorja. Tekle so zadnje priprave za jubilejni koncert. Še pred tem je bilo na vrsti gostovanje v Bukovici nad Škofjo Loko, potem je kar prehitro prišel 26. junij s koncertom ob 10-letnici. Spored pesmi je bil pretežno nov, peli pa so ga tenoristi: Jože in Lovro Rešek, Rudi Šolar, Stanko Berce, Janez Šmitek, Valentin Šparovec, Urh Zupan; basisti: Janko Berce, Rok Gašperšič, Janko Peternel, Damjan Zbontar, Janez Lazar, Slavko Nardin, Andrej Resman, in Janez Rešek. Med poslušalci, ki so napolnili dvorano, je bilo mnogo gostov s Koroške, iz Radovljice, Kranja, Ljubljane, Jesenic... Govor o glasbeni tradiciji Kroke je imel Janez Šmitek, pesmi pa je povezoval Jože Šolar. Zbor je dobil veliko priznanj in daril, pevci pa Gallusove značke: bronasto: Jože Rešek, Rok Gašperšič, Slavko Nardin, Stanko Berce in Janko Peternel; srebrno: Rudi Šolar, Janez Rešek, Janez Lazar, Andrej Resman in Valentin Šparovec; zlato: Lovro Rešek, Janez Šmitek, Janko Berce, Franc Kržišnik in dirigent Egi Gašperšič. O koncertu je poročalo Delo s člankom Katarine Bedina: »Koncert ob 10-letnici... je zapustil vtis svojevrstnega doživetja, ki sta mu botrovala nautaljiva tradicija glasbenega ljubiteljstva v kroparskem območju in nepotvorjenost še vedno živih potrebe po zborovskem petju... Izvedba je pričala o zdravih ambicijah zboru in dirigenta, ki smiselno uporablja zmogljivost amaterskih pevcev in... postopoma utira pot k večjemu obvladanju tehničnih in muzikalno zahtevnejših skladb... Zbor je pokazal precejšnjo ansambelsko disciplino, intonacijsko čistost in za amaterske izvajalce razveseljivo sposobnost prevzemanja dirigentovih zamisli...«

Poletje je bilo mirnejše od prejšnjih. Julija in avgusta je bilo prav malo nastopov, pač pa je bilo septembra precej del s koncertoma na Bledu in pogrebi. Oktobra in novembra spet ni bilo nastopov. V zboru sta vstopila dva mlada pevca, tenorist Vinko Berce (brat Stanka Berceta) in basist Silvo Jelenc. 19. novembra je Radiš Ljubljana s precejšnjo zamudo objavil rezultate tekmovanja, ki so ga konec koncerta izpeljali kot ocenjevalno revijo brez razvrščanja. Za izvedbo naših pesmi (Dominon sum dignus, Oblaki so rdeči, Lucipeteban) se je ocena glasila: »Komisija ima več laskavih kot kritičnih pripomb. Pevska disciplina ob začetkih in koncih je zgledni zvok je zlit in enoten, basi boljši od tenorjev. Stilno je bila renesančna pesem primerno zapeta. Splošni vtis je zelo dober.« Decembra 1971, ko smo začeli s pripravami za snemanje plošče, je zbor pel na Bledu na občinski proslavi za dan JLA in imel

kar pet pogreb v Kropi. Kamni Gorici, Radovljici in Leacah (tu je umrl Janez Gašperčič, predvojni pevec kroparske Svobode). Zbora iz Radiš in Kroepe sta si ob novem letu spet voščila po radiu.

1972

Se enega kroparskega ljudskega godca smo kmalu pokopali – 20. januarja 1972 je bil pogreb Alojza Lazarja – Vrbanovega Lojzka, znanega domačega slikarja samouka. Ob radijski oddaji 28. jan. je zborovo petje dobilo – posredno – novo pohvalo. Potrebno je kratko pojasnilo. Ze v eni prejšnjih oddaj (ciklus o bratih Ipavcih) in zdaj v novem ciklusu Slovenski zborovski skladatelji z evropskimi sodobniki je v glasbenem delu redaktor uporabil pesem Domovini posneto z našim zborom. Te oddaje so predstavljale skladatelje in njihovo delo, ne nastopajoče zборе, zato je avtor oddaje moral izbirati posnetke, ki lahko primerno ilustrirajo značilnosti skladatelja. Če je izbral posnetek s kroparskimi pevci, pomeni, da je interpretacija pesmi ustrezala strokovnemu značaju in namenu oddaje. To je bila tista neizrečena in neopazna, a tudi nedvomna pohvala, v strogem smislu kvalitete večja kakor vse številne oddaje z zborovskimi posnetki, ki sta jih velikokrat predvajala celovški in ljubljanski radio.

Prešernov večer 8. februarja 1972 je bil bolj skromen, a so pevci, mladi domači pianisti, recitatorji J. Ažman, Kristina Kordež ter govornik J. Šmitek zapustili prijeten vtis. Kmalu je sledil zahteven teden s štirimi pogrebi v štirih dneh (Radovljica, Lesce, Bled, Gorje), vaj pa nismo mogli opustiti, ker nas je v nedeljo čakal nastop v Mošnjah, kjer smo z zadovoljnimi Kranjci, Henčkovim ansamblom in humoristom Milanom Kalanom nastopili v javni radijski oddaji Koncert iz naših krajev. Pred zborom pa so bile še druge preizkušnje, predvsem pa skrbi, kako se bo pripravil na snemanje samostojne plošče, za katero se je sporazumel s Plamenom, ki je prevzel pravice in dolžnosti kot založnik, tehnično izvedbo pa Helidon. Marca se nam je primerila neprijetnost, ko je zaradi nerazumljivega nespozazuma odpadel naš nastop na Jesenicah in smo bili brez krivde krivi za organizatorjeve skrbi tik pred prireditvijo. 12. aprila smo peli v zadnje slovo Veri Jelenc, eni najboljših kroparskih pevk in igralk pred in po vojni. Znala je mnogo starih pesmi. Nekaj smo jih ohranili na magnetofonskem traku v društvenem arhivu, njene posnetke pa imata tudi Radio Ljubljana in Glasbeno narodopisni inštitut. V tem mesecu je zbor imel dva nastopa ob otvoritvah razstav slikarke Marije Koroščeve iz Boh. Bistrice, najprej v Zasipu, 20. aprila pa še v Kropi, kjer so razstavo pripravili člani zbora. Čez štiri dni smo šli v šentvitski studio in posneli prvo polovico pesmi za ploščo. Med snemanjem, ki sta ga vodila mojstra Sergej Dolenc in Vilko Avenik, se je oglasil ing. Ravnikar, ki je ponovno izrazil željo, da bi zbor julija gostoval na folklornem festivalu na Ohridu. Snemalca sta bila z zborom zadovoljna. V glavnem je pel, kot je znal, ne boljše, ne slabše.

Veliko petja je bilo v maju: 6. maja koncert ob krajevnem prazniku Mošenj, 12. maja pri otvoritvi preurejenega Koroškega muzeja v Kropi, 13. maja v Radovljici na slavnostni seji ob 50-letnici Verige, istega dne zvečer nastop z gorjanskimi plesalci v Varaždinu, 20. maja v Radovljici ob Veriginem jubileju in biserni poroki staršev heroja S. Perca in 27. maja na pevski reviji ob 70-letnici kulturnega življenja v Ribnem. 15. maja bi morali posneti ostanek pesmi za ploščo, kar pa smo zaradi nekaterih obolelih pevcev preložili na 12. junij. V istem mesecu so se začeli nastopi na Bledu, 25. junija pa so nas ponovno povabili v Globasnico, kjer so pri Sočtaju odprli novo veliko dvorano. Z

Pomladno jutro I – foto Franc Sluga

nami so nastopili še: domači mešani zbor, folklorna skupina iz Zeleznice Kaple in moški zbor iz Mežice. Takoj so nas tudi povabili za naslednje leto na društveno 70-letnico, na kateri pa so potem nastopili drugi.

3., 4. in 5. julij so bili za zbor precej naporni. Sorodniki so nas prepeljali na Brnik od koder smo se s folklorno skupino iz Boh. Bistrice in dvema spremljevalcema iz Ljubljane odpeljali do Beograda, od tam pa po treh urah čakanja v Skopje. Tam nas je okrog 23. ure čakal avtobus, s katerim smo se proti jutru pripeljali do Ohrida. Po treh urah spanja smo odšli na letni oder, kjer je bila dolga skupna generalka. Po slabem skupnem kosilu z avstrijsko ekipo je sledil kratek improviziran nastop, po tem so nekateri šli počivat, drugi na ogled mesta in oddih ob jezeru. Ob 18. uri je bil svečan sprejem v mestni skupščini, zvečer pa nastop na petem balkanskem festivalu narodnih pesmi in plesov. Ta večer so nastopale folklorne skupine z godci in pevci s Kosova, iz Romunije in Slovenije. Spored je bil izredno zanimiv in prava paša za oči, manj za uho. Neprimerne akustične razmere, v katerih so ojačevalne naprave zaradi močnega vetra zelo popačile zvok, niso omogočale dobrega petja, tako da s svojim nastopom nismo bili zadovoljni. Po dolgem sporedu smo dobili še večerjo, ob enih ponoči pa smo se že odpeljali z avtobusom proti Skopju, kjer smo počakali na letalo za Beograd. Tam smo celih osem ur posedali na letališču in s skrbjo gledali na ure, saj nas je zvečer čakal še nastop na Bledu. Sele sredi popoldneva smo se odpeljali proti Brniku. Od tam so štirje pevci s taksijem šli domov po avtomobile, se vrnili na letališče in odpeljali pevce naravnost na Bled na nastop v Festivalni dvorani. Kljub utrujenosti smo bili s petjem neprimerno bolj zadovoljni kot na Ohridu. S petjem je takrat prenehal Urh Zupan.

Med nastopom v avgustu je v žalostnem spominu ostal dogodek, ko se je zbor udeležil na Dobravi pogreba treh mladih fantov, žrtev nevihte na Triglavu. V jeseni je bilo nekaj pevcev dalj časa odsotnih – zaradi obolelih glasilk jim je zdravnica prepovedala petje. Zato smo mogli imeti le nekaj manjših nastopov. Tudi na koncertu 29. oktobra v Lomu nad Tržičem je zbor pel oslabiljen. 11. nov. smo po osmih letih spet gostovali med bolniki jeseniške bolnišnice in se dogovorili za nadaljnje sodelovanje. Isti mesec smo peli še na Bledu (otvoritev razstave T. Svetina in J. Ravnika), v Radovljici (otvoritev

razstave likovnih amaterjev), v Kamni gorici (20 let vzgojnega zavoda) in pri dveh pogrebi na Dobravi. Bolezni pa tudi v decembru še ni bilo konec. To se je poznalo pri vajah in nastopih (dva pogreba, otvoritev razstave v Kropi), snemanje za radijsko tekmovanje smo morali celo odpovedati. Nekaj dobre volje je ob koncu leta pomenila zborova plošča, s katero je društvo sodelavcem in prijateljem želelo srečno novo leto.

1973

Tudi delo po začetku leta 1973 je še dalj časa potekalo s polovično močjo, čeprav so bile vaje redne, pa tudi nastopov ni manjkalo. Prešernova proslava je bila to pot v Lipnici, občinska pa na Bledu – gostje z Globasnice so nas spet povabili na svojo 70-letnico. 14. februarja smo zapeli v slovo mlademu J. Koncu, pevcu iz Podnarta, ki je prezgodaj izgubil življenje. V marcu so se zvrstili običajni nastopi ob dnevu žena in obletnici Žagarjeve smrti.

Društvo je s smrtjo Rezke Lazar izgubilo še eno nekdanjo pevsko in odrsko sodelavko. Prijeten skupen nastop sta zbora iz Podnarta in Kroepe imela 7. aprila v dvorani v Podnartu, kjer se lepo in dobro poje. 10. aprila smo ponovno nastopili, in sicer v Kropi ob občinskem sprejemu novih članov v ZK. Čez dva dni smo koncertirali skupno z jeseniškim srednješolskim zborom ob 25-letnici bolnišnice Jesenice. Na Jesenice smo šli spet 21. aprila, ko je bila otvoritev razstave amaterskih likovnih ustvarjalcev naše občine. Med eksponati je bilo tudi nekaj lesenih figur našega pevcva J. Berceta in njegovega brata Joža. Naslednji nastop v organizaciji zbora je bil 26. aprila v Kropi, ko sta si spored koncerta razdelila domači zbor in akademski zbor Loka iz Škofje Loke, posvečen pa je bil bližnjim praznikom. Naslednji dan smo imeli samostojen koncert na Dobravi. Izmed nastopov v naslednjih mesecih omenimo vsaj tri koncerte na Bledu, dva nastopa ob krajevnem prazniku v Trzinu in ob otvoritvi ceste v Kamni gorici. Zaradi dopustov smo jih morali nekaj odpovedati, med drugim v Ločah pri Baškem jezeru na Koroškem.

Septembra 1973 smo izgubili tenorista Vinka Berceta, ki ni več zmož obvez v zboru. S prvimi vajami smo se pripravljali

(Nadaljevanje na 22. strani)

za nastopa ob 50-letnici DPD Svoboda v Lescah in 80 letnici PGD v Kropi – 15. in 16. sept. Prejeli smo razpis za novo radijsko tekmovanje. Pevci so se odločili za sodelovanje v težji skupini, čeprav je to bolj zahtevno in bi tudi vaje morale biti bolj obiskane in še več naj bi jih bilo. Težko pa je tudi dobiti primerne pesmi, ki bi hkrati ustrezale kriterijem žirije in okusu pevcov. Za sodobno pesem smo izbrali Srebotnjakovo Iz rosnega mraka, s katero je bilo veliko dela, čeprav je kratka. 23. septembra smo se odpravili v Završnico, kjer naj bi peli na srečanju delavcev Plamena, Verige in železarne, ki pa je odpadlo zaradi nestalnega vremena, a nas ni nihče obvestil. K drugemu tenorju smo dobili novega pevca Janeza Petrača, ki mu lo prav prišla praksa, pridobljena v glasbeni šoli (1956 v Kropi, pozneje v Radovljici). Za tekmovanje smo začeli pripravljati tudi Gallusov motet Confirma hoc Deus, potem so nenadoma prišle vmes zadrege, ker so na ljubljanski TV želeli še do 29. novembra posneti in zmontirati oddajo o spomenikih na Jelovici, kar smo jim predlagali že spomladi. Na hitro smo se odločili za pesmi, ki bi prišle v poštev, jih ob drugem delu vadili, J. Šmitek je pripravil besedilo oddaje. 30. okt. smo peli na Bledu ob 20-letnici krvodajalstva, za dan mrtvih imeli štiri komemoracije, 8. novembra pa tonsko snemanje za novo TV oddajo. Naslednje tri dni smo preživeli s kamerami v Kropi, na Vodica, Lipniški planini, Dobravi in Jamniku. Pevci so morali vzeti dva dni dopusta. Prvi dan snemanja smo šli še tudi na Jesenice, kamor nas je ZKPO ponovno povabil. Imeli smo dva koncerta, najprej za mladino šol, zvečer pa za odrasle.

Ob 10-letnem jubileju sodelovanja s Koroškimi Slovenci je zbor 18. novembra 1973 ponovno gostoval na Radišah. Med mnenji o medsebojnih odnosih in koncertu smo izbrali poročila v Slovenskem vestniku: »Nedeljski koncert je bil za vse navzoče veliko doživetje. Čeprav so bili pevci skopi s ponavljanjem pesmi, ki so pri občinstvu dobro naletele, jim ob koncu ni preostalo nič drugega, kakor da so dodali še dve pesmi. V besedah, ki sta jih spregovorila zastopnika obeh zborov, predno sta izmenjala spominska darila, je prišla do izraza odkrita želja, da bi v enakem prijateljstvu in edinstvu mogli praznovati tudi 20-letnico medsebojnih kulturnih stikov«.

Po tem gostovanju se je zbor povečal za dva člana, k prvemu tenorju je prišel Franci – sin Rudija Solarja, k drugemu pa Branko Piriš iz Mišač, dijak pedagoške gimnazije. Zbor so torej sestavljali prvi tenoristi: Jože in Lovro Rešek, Franci in Rudi Solar, drugi tenoristi: Stanko Berce, Janez Petrač, Branko Piriš, Janez Šmitek, Valentin Sparovec, prvi basisti: Janko Berce, Rok Gašperšič, Janko Peternelj in Damjan Zbontar, drugi basisti: Silvo Jelenc, Janez Lazar, Slavko Nardin, Andrej Resman in Janez Rešek. Skupno je bilo to 18 pevcov in tako smo po številu pevcov prvič ujeli zbor Odmev. 28. novembra smo sodelovali na občinski proslavi na Bledu ob 30-letnici nove Jugoslavije. Naslednji dan je bila podobna proslava v Kropi, na kateri je bogat delež imela mladina z recitacijskimi, pevskimi ter instrumentalnimi točkami. Pravzaprav je bila to nekako preiomnica v kroparskem kulturnem delovanju zadnjih let, saj sta v pripravljanju prireditev in sporedov zanje postala aktivna še mladina in šola, kar smo že dolgo pogrešali.

30. novembra je TV prikazala našo oddajo Jelovski spomeniki NOB. Odmevi nanjo so bili ugodni, saj so bili gledalci zadovoljni s sliko, barvami, vsebino, petjem itd. Mi smo bili zadovoljni tudi zato, ker je bila ideja naša. Podobna domiselnost in samoiniciativa tudi ob drugih priložnostih sta bili med osnovnimi pogoji,

ki so omogočali, da je zbor kljub mnogim težavam vztrajal pri načelih o vztrajnem in kakovostnem delu in nastopanju. Bili smo za amaterizem v najboljšem pomenu besede, za kolektiv iz posameznikov, ki naj v zboru kot celoti najdejo zadovoljitev svojih pevskih ambicij, pa tudi drugih težej, ki jih ženejo v zahtevno skupinsko udejstvovanje. 8. decembra je bil zbor v Radovljici in skupaj z recitatorji in folklorno skupino iz Boh. Bistrice izvedel program Linhartove proslave. Čez teden dni smo bili spet v Radovljici in imeli koncert ob otvoritvi razstave L. Cranacha (1472–1553), ki jo je posredoval konzulat NDR. Koncertu sta prisostvovala vzhodnonemški generalni konzul in vicekonzul. Z organizatorji vred sta zborov nastop zelo pohvalila.

TV je ponovila oddajo o jelovških spomenikih še na drugem programu, prikazala pa jo je tudi zagrebška TV. Do konca meseca ozoroma tudi leta je zbor še precej prepeval: 20. decembra na proslavi dneva JLA na Bledu, 28. decembra je imel koncert v begunjski bolnišnici, 29. decembra s kolednicami v Plamenovi hali, 30. decembra pa je v Domu pripravil koledo v pesmi, besedi in sliki; vstopnino smo namenili za gradnjo slovenskega doma v Celovcu. Tudi običajne radijske izmenjave novoletnih voščil z Radišami nismo opustili. Decembra je z uspehim koncertom gostoval v kropi akademski pevski zbor iz Kranja, pod vodstvom M. Fabjana.

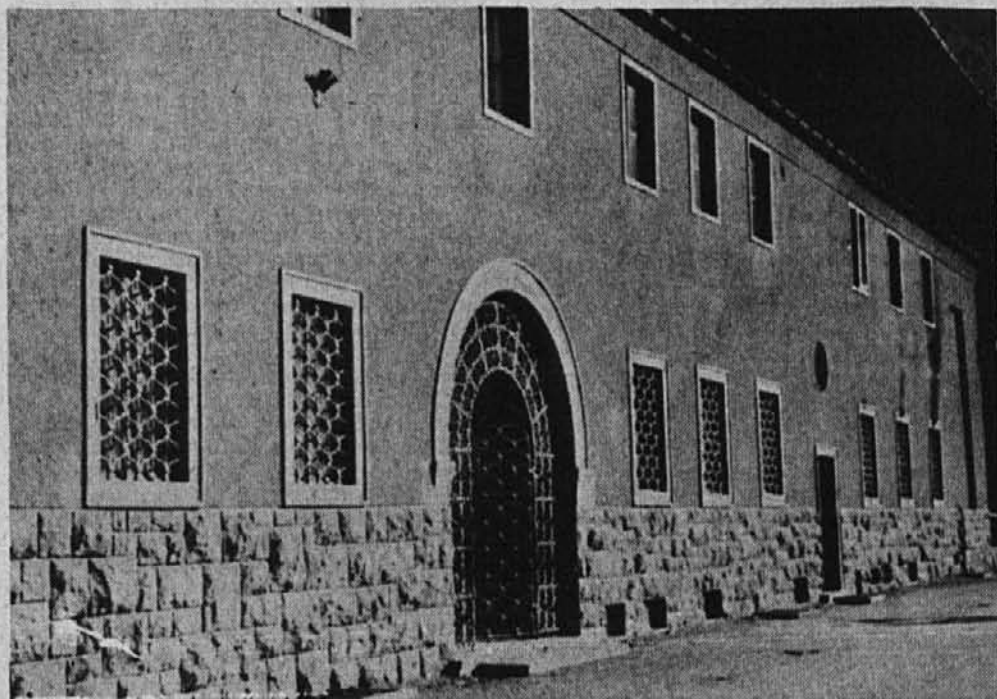
1974

V letu 1974 smo 11. jan. najprej šli v Tržič in imeli koncert narodnih pesmi (en del samih kroparskih). Potem smo z združenimi zbori prepevali 19. jan. na občinski proslavi v spomin 50-letnice Leninove smrti. Nato smo bili za nekaj mesecev ob pomoč obolelega J. Berceta. 29. jan. so bili v radijski oddaji Naša zemlja v pesmi in besedi posnetki: otroške pesmi iz Kropje je pela Zlata Gašperšič-Ognjanovič, zgodbo o Mariji Koreziji je povedal J. Lazar st., sodeloval je tudi zbor. Za Prešernov praznik smo nastopili 9. februarja v Kropi (skupaj z učenci osnovne in glasbene šole), potem še na osrednji občinski proslavi na Bledu, kjer sta pela tudi zbor z Radiš in Lijesa (Slov. Benečija). 16. februarja smo šli prepevat na Koroško, koncert smo imeli v Brodeh. Po več neuspešnih dogovorih v prejšnjih letih je 2. marca zbor je imel samostojni koncert v Kranju. V prvi polovici marca je zbor pel še pri dveh pogrebih in treh proslavah za dan žena

(Kropa, Mošnje, Radovljica). 27. marca smo imeli najprej pogreb v Lipnici, potem komemoracijo na Dobravi in zvečer še koncert na Bledu ob razstavi sodobnih gorenjskih likovnikov. Končno smo bili za silo pripravljeni tudi za radijsko snemanje in 2. aprila v Kropi posneli tekmovalni program. Zaradi slabo obiskanih vaj so se priprave zavlekle in niso bile dovolj uspešne. Aprila smo peli še na akademiji ob otvoritvi Linhartove sobe v radovljiški graščini ter na sprejemu kurirčeve pošte v Lipnici. Doma smo v maju pripravili koncert moškega zbora Tugo Vidmar iz Kranja z dirigentom Ošabnikom Edom.

1. junija smo si spet ogledali ponovitev TV oddaje Jelovski spomeniki NOB, potem je sledil prvi koncert na Bledu, kjer pa je prišlo do razveseljive spremembe. Zbor je s samostojnim nastopom (na otoku) dobil možnost bolj oblikovati spored, a tudi večjo odgovornost je prevzel glede nastopa celoti. 9. junija je bil v Kropi široko zasnovan koncert, katerega dobiček je turistično društvo Kropa namenilo za obnovo Studenčka. Zbor je to pot krstil pesem J. Miheliča-Colarja Čemu ta nagelj ne cvete, ki so ji poslušalci navdušeno ploskali, saj je bil avtor tudi navzoč. Sodelovalo je še več domačih solistov, od mladih začelnikov do opernih pevcov.

Poletno sezono smo začeli s koncertom v Kranjski gori, ki ga je obiskalo zlasti precej tujih gostov, pa tudi domači zbor z dirigentom M. Vodopivcem iz Ljubljane. 4. julija smo združeni zbori peli na 6. zboru gorenjskih aktivistov na Poljanah nad Jesenicami. Spet smo ugotavljali, da so podobni skupni nastopi običajno preslabo pripravljene; marsikateri zbor jih zanemari in se površno loti dela. Ob koncu meseca smo peli na reviji folklornih plesov ob 20-letnici folklorne skupine iz Boh. Bistrice. V slovo smo zapeli tudi Lojzu Gašperšiču, znanemu odrskemu delavcu, igralcu in režiserju. Poletje se je izteklo s sklepnim koncertom na Bledu, na katerem smo peli s precej okrnjenim zborom. Po tem kar nismo mogli ujeti pravega motiva za začetek sezone. Večini se je nekako prilegel odmor in šele z oktobrom smo spet začeli z rednimi vajami. Prišlo je do sprememb; drugi tenorji so dobili v Francetu Žaberlu ml. novega pevca, prav tako prvi bas v Franciju Blazniku iz Mišač. 25. oktobra smo vskočili namesto zbora iz Zasipa in peli ob razstavi v okviru kulturne akcije (LIP v Boh. Bistrici). Novembra, po komemoracijah, se je zbor povečal še za dva pevca: po več letih se je vrnil tenorist Gregor Solar, k

Pročelje novega sindikalnega doma

basom smo povabili Franceta Gartnerja. Takrat je z nami nehal sodelovati Lovro Rešek, v katerem smo imeli zanesljivega pevca in odličnega solista, vendar pa je bilo dostikrat zelo težko ali sploh nemogoče uskladiti naše termine z njegovimi obveznostmi v oktetu Gallus. Ob manjših nastopih v naslednjih tednih smo vadili spored za koncert, ki smo ga imeli 21. dec. na Ravnah. Organizatorji so predlagali, naj zaradi slabega obiska nastop odpade, mi pa nismo bili za to. In prav smo imeli. Ne le, da smo prepeli ves spored, celo dodajali smo. Leto 1974 smo spet zaključili z nastopom v Plamenu in že kar tradicionalno Koledo, ki so jo poživili godci Gorenjci.

1975

Januarja 1975 smo izvedeli za rezultate radijskega tekmovanja. V prvi kategoriji so zmagali pevci Lire iz Kamnika pred Celjani in našim zborom. Ocenjevanje je pokazalo, da se je žirija (Srebotnjak, Lipar, Gabrijelčič in Gregorc) odločila za stroge in nepopustljive kriterije, ki pravzaprav nič preveč nočejo in ne morejo upoštevati razmer, v katerih delajo posamezni zbori. Zahtevno tekmovanje!

Odbor za proslave svobodne Jelovice 75 je zadolžil naš zbor, da pripravi spored mitinga v Boh. Bistrici, 11. januarja. K sodelovanju smo povabili recitatorje DU in iz Boh. Bistrice, tamburaške bohinske šole in harmonikarski orkester glasbene šole. Zanimiv govor je pripravil J. Smitek. Se enemu nekdanjemu društvenemu pevcu smo zapeli na pogrebu — Alojzu Pesjaku, kmalu zatem pa Jakobu Pintarju v Globokem, ki je med vojno kot mlinar rad pomagal tudi Kroparjem. 8. februarja je bil naš oder prizorišče pomembne prireditve ob Prešernovem prazniku. Spet so se srečali zbori iz Doline, Radiš in Kropce ter pod geslom Solidarnost s pravičnim bojem zamejskih Slovencev s pevskim koncertom počastili svojega največjega pesnika. Gostje so dobili več daril in priznanj (Linhartovo plaketo), domačemu zboru pa je zavod RTV Ljubljana podelil diplomu za uspeh v tekmovanju. Govornik je bil znani družbeni delavec Fran Kimovec-Žiga.

Naslednji večji nastop je bil ob dnevu žena, ko je bila na vrsti že večkrat planirana revija pevskih zborov Slovenskih železarn. Udeležili so se je trije zbori. Najprej je nastopil domači, potem Jeklar z Jesenic, kot zadnji pa dotlej nam nepoznani Vres iz Prevalj, ki se je izkazal za izredno kvalitetno in še veliko obetajočo pevsko družino. Marca in aprila ni bilo veliko nastopov (komemoracija na Dobravi, sprejem Titove štafete, proslava 30-letnice osvoboditve na Dobravi, otvoritev Bertonclove razstave v muzeju), vadili smo nove pesmi, se udeležili jubilejnega koncerta zboru v Podnartu. Približal se je slavnostni nastop ob 80-letnici Plamena. Za govorom dr. Marjana Breclja so peli solisti Zlata Gašperšič-Ognjanović, Anton Dermota, Ladko Korošec in Dragiša Ognjanović, spremljala sta jih Hilda Dermota in Pavel Šivic, kar dobro pa se je odrezal tudi naš zbor, ki je ob tej priložnosti nastopil v novih oblekah, katerih nakup je omogočila KUS občine Radovljica. Takoj naslednji dan, bil je 1. maj, je zbor pel pri Šobcu na prvomajskem delavskem shodu. Nekaj pesmi je zapel tudi skupno z novoustanovljenim moškim zborom Veriga iz Lesc.

Začeli smo s pripravami za sodelovanje na pevskem taboru v Šentvidu pri Stični, vmes pa nastopali: 15. maja na Bledu (Občni zbor slovenskega zdravniškega društva), 29. maja spet na Bledu (otvoritev razstave v šoli), 1. junija v Kropi (pogreb nekdanjega igralca Jerneja Dermota), 2. junija v Gorjah (pogreb), 14. junija v Zasipu (Občinska pevska revija), 19. junija na Bledu (javna tribuna o zamejskih Slovencih), 29. junija na Srednji Dobravi (gasilaka proslava), 2. julija v Kropi (pogreb Eme Berčič) in julija v Begunjah

A. Lazar ogleduje svoje delo

(osrednja gorenjska proslava ob 30-letnici osvoboditve). 6. julija smo se prvič udeležili mogočne pevске manifestacije šestega pevskega tabora v Šentvidu in se tako pridružili 2500 pevcem drugih zborov. Dopoldne smo zapeli pred polno dvorano in TV kamerami tri pesmi, popoldne je bila generalka združenih zborov, vendar je silovito neurje preprečilo popoldanski nastop, ki naj bi bil višek prireditve. Tabor je svojevrstna pevska manifestacija, a tako obsežna, da se poslušalec počuti kot na veleselju, kjer si le tu in tam utegne kaj pogledati, pa tudi posamični nastopi zborov se nekako zgubijo v nepregledni množici nastopajočih. Smisel prireditve je hajbrž predvsem v srečanju pevcov od vsepovsod, katerega poglobitveni učinek naj bi bil v popoldanskem skupnem nastopu. Sezono smo končali s piknikom za pevce in svojce (minil je v prijetnem razpoloženju) in s petjem v združenem zboru na veliki proslavi v jeseniški Železarni 23. avgusta.

Septembra smo imeli dva koncerta na blejskem otoku, ob koncu meseca je odšel k vojakom tenorist F. Šolar. Naredili smo še eno spremembo: J. Berce je prešel s prvega na drugi bas, zato smo začeli iskati nove pevce za prvi bas. Na vajah smo najprej vadili nove pesmi za komemoracije in predvidene proslave (Lipnica, Dobrava, Kropa). 15. novembra smo tretjič šli v Varaždin, kjer so proslavljali 70-letnico RKUD Sloboda. Naš nastop na svečani akademiji v polni veliki telovadnici, na kateri sta nastopili še folklorni skupini iz Varaždina in Zagreba ter zbor s tamburaši iz Kuzmineca, je bil zelo pohvaljen. Ko smo se vračali, šmo že mislili, da nas bo avtobus pustil na cedilu in da bomo sredi noči ostali na cesti med Žalcem in Ljubljano. Šoferju je uspelo za silo popraviti avtobus in tako smo srečno prišli domov. 28. novembra je bila v Kropi lepa akademija z recitatorji in pevci vrtca, šole, mladine in našim zborom, ki ga je na pianino spremljala prof. Jožica Potočnik (potomka tistih Rovtarjev, ki so več desetletij hodili z muziko v Kropo). Posebno je zadovoljila naša prva izvedba Gobčeve skladbe Prišla cvetoča topla je pomlad. Iz Kropce smo se peljali v Podnart, kjer smo sodelovali v združenem zboru na osrednji občinski proslavi. Na Lancovem je bila naslednja občinska proslava, in sicer 20. decembra v počastitev dneva JLA; na tej prireditvi je zbor pel ob spremljavi harmonikarskega orkestra glasbene šole. Dva

dni pozneje je bil na našo pobudo koncert partizanskih pesmi, izvedla pa sta ga zbor in omenjeni orkester. Vsak zase sta izvajala del sporeda, preostale skladbe pa skupaj; spet je sodelovala pianistka J. Potočnikova. Ob koncertu so odprli tudi razstavo karikaturn N. Ostojčiča. To je bilo v radovljiški graščini.

Konec decembra smo sklicali sestanek, na katerem smo govorili o potrebi, da se poživijo delo društva in utrdi povezava s krajevnimi organizacijami. Začeli smo s pripravami na proslavo ob 100 letnici zborovskega petja v Kropi in 15-letnici sedanjega zboru.

1976

10. januarja 1976 je zbor dopoldne pel na prireditvi pri spomeniku padlim, potem še zvečer na partizanskem mitingu, na katerem smo ponovili del decembrskega partizanskega koncerta. Poleg šolarjev so nastopili še solisti Zlata Gašperšič-Ognjanović, Gregor Šolar in Andreja Pefernel (klavir). Celoten koncert partizanskih pesmi s komentarjem o njihovem nastanku smo ponovili na zboru komunistov radovljiške občine 30. januarja na Bledu. Za Prešernov večer je zbor povabil pevske zbor Slavko Černe iz Kranjske gore — 7. februarja. V začetku so zapeli domači pevci, učenci so pod mentorstvom svoje vse bolj agilne učiteljice Danice Zupan recitali, potem so prišli na vrsto gostje. Naslednji dan smo imeli koncert v Podbrezjah, kamor so nas povabili, ker njihov pred kratkim ustanovljeni zbor še ni mogel nastopiti. Ponovno smo občutili simpatično domačnost, značilno za prireditve v manjših krajih, kjer nastopi običajno ne izzvenijo tako brezosebno, rutinersko, kakor tam, kjer so nekako iz navade površno in enolično pripravljani.

V spomladanskem času smo sicer pričakovali nekaj nastopov, a delo na vajah, ki jih je bilo več kot drugače, smo posvetili čimboljši pripravi sporeda za jubilejni koncert. Veselje do petja je pripeljalo v zbor Janka Volariča, ki je do takrat pel sam ob svoji kitari. Z njim smo popravili glasovna razmerja pri basih in drugem tenorju. Poslej je imel zbor 20 pevcov — 3 prve in 6 drugih tenoristov, 5 prvih ter 6 drugih basistov, razen teh pa še 2 v »rezervi« (F. Šolar

pri vojaki, A. Resman na daljšem bolniškem dopustu). Iz Doline smo dobili ponudbo za gostovanje v Toskani, ki pa ga zaradi stroškov nismo mogli sprejeti. Februarja smo pokopali še enega nekdanjega člana društva – umrl je Filip Gašperšič, od 1921 do 1959 je kot pevec in violončelist pridno sodeloval. Ob koncu meseca smo po letih prezebanja dočkali, da nam je bilo v pevski sobi toplo. Kupili smo termoakumulacijsko peč, ki ni bila poceni; ni šlo za udobje, pač pa za zdravje.

Za dan žena so bili pevci kar preveč zaposleni. Od 5. do 8. marca so nastopili na štirih proslavah (dvakrat na Bledu ter v Kropi in na Dobravi) in na enem družabnem večeru (Bled). Ob vajah in manjših nastopih, kateri pa ne terjajo nič manj časa kot koncert, so se misli vse bolj usmerjale k jubileju, ki se je hitro bližal.

Od ustanovitve, 7. oktobra 1961, do konca aprila 1976 je imel zbor 1380 skupnih in ločenih vaj, pri čemer niso vštete krajske ali tudi daljše vaje tik pred vsakim nastopom. Med kraji, kjer so največkrat slišali zbor, so: seveda Kropa, potem Bled, Sr. Dobrava in Radovljica. Vsega skupaj smo našli 77 krajev, kjer je zbor zapel: 35 v naši občini, 29 drugod po Sloveniji, 5 na Koroškem, 3 v Italiji, 3 v CSSR in še po 1

na Hrvaškem in Makedoniji. Po abecednem redu so to: Bazovica, Begunje, Besnica, Bled, Boh. Bistrica, Boh. Češnjica, Boh. Bela, Brodi, Buchlov, Bukovica, Celovec, Češnjica, Dolina (Trst), Dravlje, Dražgoše, Duplje, Globasnica, Globoko, Sp. in Zg. Gorje, Golnik, Jamnik, Javornik, Jesenice, Kamna gorica, Kamnik, Klopinj, Krasnjska gora, Lancovo, Lesce, Libčice, Lipnica, Ljubljana, Lom, Mišče, Mošnje, Naklo, Ohrid, Otoče, Ovsike, Podbrezje, Podnart, Podvin, Poljčica, Pod skalco, Preddvor, Prezrenje, Poljane, Radiše, Radovljica, Ravne, Ribčev laz, Ribno, Slatina Radenci, Sr. Dobrava, (še Spodnja in Zgoranja), Sp. Lipnica, Selca, Sorica, Sp. Otok, Škofja Loka, Sobec, Sentvid, Trzin, Tržič, Ukanc, Ukve (Ugovizza), planinski dom Valvazor, Varaždin, Vižmarje, Vodice, Zasp, Zatreznica, Zalec, Zdanice, Železniki in Zirovnica. Kratek pregled teh nastopov pove, da je bilo:

- 189 samostojnih in skupnih vokalnih koncertov in revij
- 109 pogrebov
- 86 proslav
- 86 proslav ob praznikih in obletnicah
- 70 komemoracij in odkritij spominskih obeležij
- 36 akademij ob kulturnih in drugih obletnicah

17 radijskih in televizijskih snemanj (TV oddaje: Naši zbori, Slovenske lipe, Jelovski spomeniki NOB)

3 radijska tekmovalna

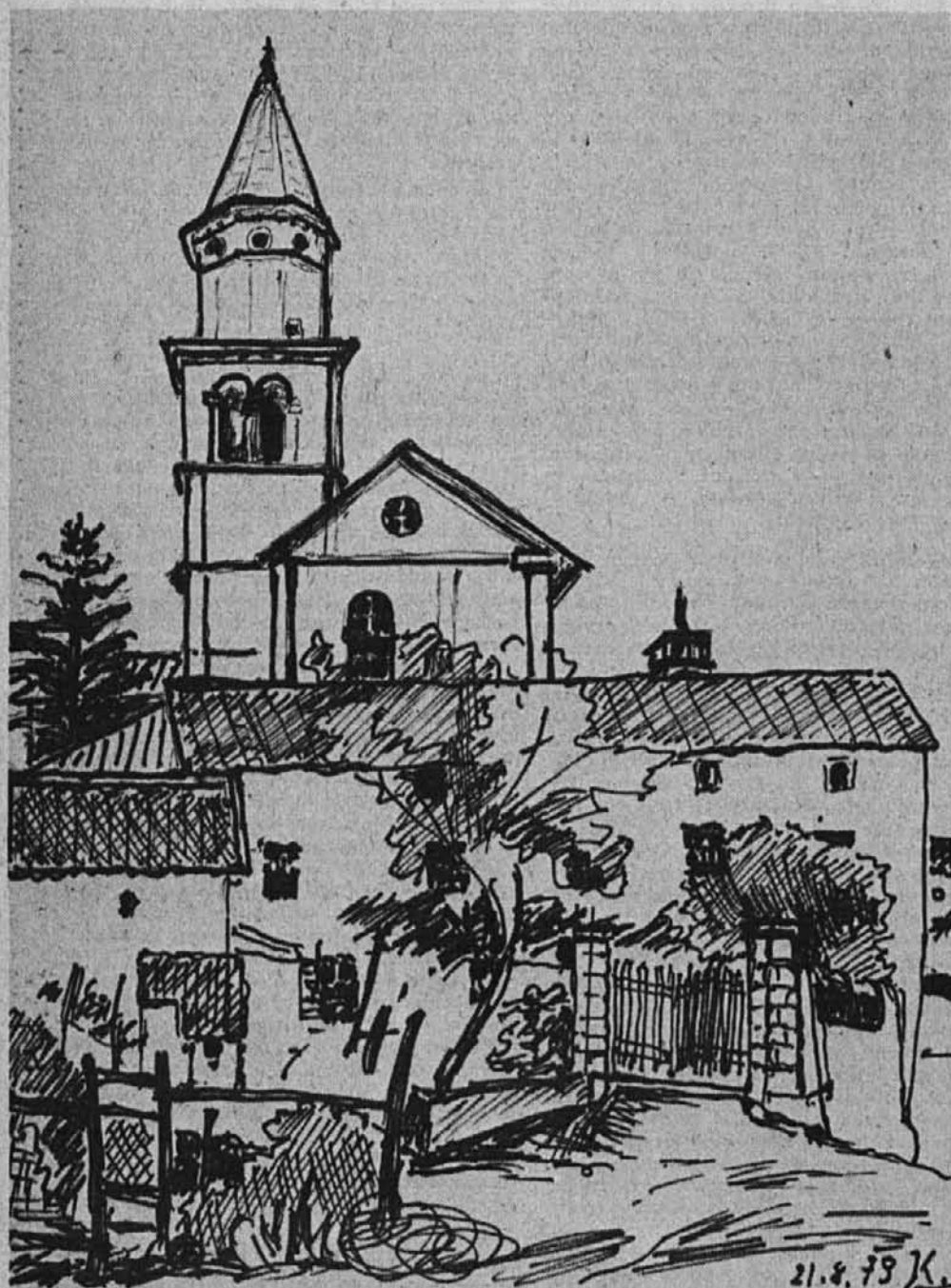
107 manjših nastopov (priložnostni nastopi, sprejemi, družabna srečanja, banketi, kolede, podoknice, poroke, žebljarski dnevi)

132 radijskih in televizijskih reprodukcij – Radio Celovec, Ljubljana, Trst in Tržič, TRV Ljubljana, Zagreb (vse oddaje – krajske ali daljše – niso registrirane).

Skladatelji, katerih originalne skladbe ali priredbe je zbor pel, so: Emil Adamič, Agerbi, J. Aljaž, M. Apih, M. Bajuk, D. Bučar, O. Danon, O. Dev, N. Devčić, J. Dowland, V. Fabiani, M. Fabijan, A. Foerster, J. Gallus-Petelin, E. in J. Gašperšič, F. Gerbič, J. Gregorc, R. Gobec, A. Hajdrih, N. Hercigonja, Hilmera, M. Hubad, B. in G. Ipavec, D. Jenko, D. Jerab, P. Kernjak, J. Kocjančič, M. Kozina, L. Kramolc, U. Krek, J. Kuhar, T. Ljubič, F. Marolt, Sv. Marolt-Spik, K. Mašek, V. Mihelčič, J. Mihelič-Colar, V. Mirk, Th. Morley, K. Odak, K. Pahor, G. P. da Palestrina, Plevickaja, M. Praetorius, C. Pregelj, Z. Prelovec, S. Premrl, H. Sattner, J. Scheu, F. Schubert, R. Simoniti, Slavjanski, A. Srebotnjak, W. Stickle, Th. Stolzer, D. Švara, P. Šivic, M. Škoberne, Z. Švikaršič, M. Tomc, F. Venturini, J. Verbič, G. Verdi, T. L. da Vittoria, V. Vodopivec, L. Zepič in S. Žarov.

Iz njihovega opusa se je zbor naučil 190 pesmi: 67 priredb slovenskih ljudskih, 51 umetnih slovenskih pesmi, 40 partizanskih (večina slovenskih) in 22 tujih (umetnih, ljudskih in partizanskih). Prva leta je zbor oblikoval tridelne koncerte z umetnimi in ljudskimi slovenskimi in tujimi skladbami. Pozneje je tuje skoraj opustil in gojil predvsem domačo vokalno glasbo od Gallusa do danes. Po svojih izvajalskih močeh je namerč v spored vključeval novejša pesmi slovenskih skladateljev, po drugi strani pa je oživil nekaj pozabljenih ljudskih pesmi, seveda največ s kroparskega področja. Ves čas se je z večjim ali manjšim uspehom zavestno in s skrbjo trudil za kakovostni izbor sporeda in prav tako izvedbo. Kot takega so ga spoznali organizatorji in poslušalci mnogih slovenskih krajev in ga radi vabili nastopat. V Kropi je bil več let edini organizator in izvajalec družbeno kulturnih prireditev. Zgledno je njegovo sodelovanje z zamejskimi Slovenci, ki ga je leta 1963 začel samoiniciativno in ga potem po možnostih širil, predvsem pa utrjeval, pri čemer mu ni šlo za izletništvo po mestih, temveč za kulturna in tovariška srečanja v manjših krajih, kjer je tako sodelovanje pravzaprav bolj potrebno, pa tudi učinkovito. Trikratno sodelovanje v radijskem tekmovalju, tri TV oddaje, poučni koncert za osnovne šole, snemanje plošče, komentiran koncert partizanske glasbe in še kaj, to so nadaljnji dosežki zbora v 15-letnem obdobju, ki ga je sklenil z jubilejnim koncertom in s tiskanim opisom kulturnega razvoja, katerega dedič je zbor.

Zborovo delovanje doma in drugod je pripeljalo v Kropo razne zборе, godbe in folklorne skupine. Med gostujočimi zbori so bili: mešani moški zbor z Radiš, moški zbor iz Zdanic, Slovenski oktet, oktet Gallus, moški in mešani zbor DPD Svoboda iz Podnarta, Koroški akademski oktet, mešani zbor in oktet iz Globasnice, mešani zbor Jakob Petelin-Gallus iz Celovca, moški, mešani in ženski zbor z Jesenic, Akademski komorni zbor iz Škofje Loke, moški zbor Tugo Vidmar iz Kranja, moški zbor Valentin Vodnik iz Doline, Akademski komorni zbor iz Kranja, Partizanski zbor iz Ljubljane, moški zbor Jeklar z Jesenic, moški zbor Vres iz Prevalj, moški zbor Slavko Černe iz Kranjske gore. Večkrat je zbor skupno pel tudi z lipniškimi šolskim zborom. Iz Gorij, Lesc, Štor in Zdanic so prišle godbe, iz Nemilj, Podblice, Gorij in Zdanic pa folklorne skupine. Zelo pogosto je v Kropi nastopal harmonikarski orkester radovljiške glasbene šole. Ob raznih

21. 8. 79 JK

Janez Kozamernik: Vipavski križ – kroki

priložnostih so prihajali nastopat operni solisti, ki so pripravljali samostojne koncerte ali pa so sodelovali v programu akademij in proslav.

Domače gledališče v zadnjih 15-letih ni zbralo moči, da bi ponovno oživilo delo. Nekaj bivših režiserjev in igralcev — največkrat Jože in Tone Solar ter Justin Ažman — so pridno sodelovali kot recitatorji, komentatorji in opazovalci ali kot mentorji tistim mladim, ki so čutili željo in voljo po odrskem nastopanju; ti so že tudi zaigrali kak krajši prizor, resnejših poskusov pa še ni bilo. V Kropi so gostovale po enkrat ali večkrat igrske družine iz Podnarta, Tržiča, Ribnega, Radiš, v okviru organizirane akcije gledaliških predstav pa so precej predstav odigrala polprofesionalna in profesionalna gledališča iz Nove Gorice, Jesenic, Kranja in Ljubljane.

Življenje se je spremenilo in z njim tudi mnoge navade. Nekdanji ljudski godci, Bovčani, Rovtarji, progarji, ciganski in galski godci, dovolj številni godci domačega rodu med obema vojnama, ki so s svojimi glasbili ob različnih priložnostih razveseljevali ljudi, so utihnili. Po drugi vojni se je ta vrsta glasbene zabave omejila na veselice in na redke koncerte narodnozabavne glasbe v izvedbi boljših in slabših ansamblov od blizu in daleč.

Kot dopolnilo k tem mislim lahko dodamo še mnenja iz kratkih pojasnil, ki smo jih našli v tedenskih radijskih sporedih v Delu in Stopu ob oddaji 23. septembra 1974: »Se tako spremenjene navade sodobnega življenja niso zatrle stare, lepe slovenske kulturniške tradicije zborovskega petja. In kjer je zborov dovolj, je dovolj tudi kvalitete, saj nastaja v plemenitem tekmovalju. Danes bomo poslušali zbor, ki se že vrsto let uspešno uveljavlja, amaterski zbor KUD Stane Zagar iz Kroke. Pod vodstvom Egija Gašperšiča uvršča v spored tudi zahtevnejša dela iz domače in tuje literature... Zbor šteje med tiste, ki že več let uspešno bogatijo slovensko zborovsko kulturo.«

Zadnjih 15 let v stoletnem obdobju kroparske delavske kulture je opisanih precej podrobno, to predvsem z namenom, da bi vsaj približno spoznali, kakšne časovne in druge zahteve postavlja boj za sodoben, agilen in kvaliteten amaterizem našega časa. To seveda ne velja le za kroparski zbor, ampak za vse, ki podobno delajo. Kjer vztrajajo pri takih načelih, morajo neprenehoma premagovati številne težave, tako pevci posamezniki kot zbor v celoti. Včasih je kar težko razumeti, kaj je pravzaprav tisto, kar pevce toliko privlači, da se podredijo skupnemu delu. V zbor vstopijo zaradi veselja do petja, potem pa spoznajo, da jih ne čakajo le zadovoljstvo, uspeh in priznanje. Kdor tega spoznanja noče ali ne more sprejeti, odpade. Drugi ostanejo in delajo. Preveč enostavno in kar nepremišljeno je, če jih odpravimo z mnenjem, da je to njihov konjiček; pravičneje bi bilo reči, da gre pravzaprav za nekakšno kulturniško udarništvu. Zato naj podrobnejši opis 15-letnega delovanja kroparskega zbora pomaga spoznati in razumeti naravo današnjega pevskega amaterizma. Morda bo to kje pripomoglo, da bo javnost bolj pravilno in pravično ocenjevala delo tistih, ki v amaterskih društvih pojejo in igrajo. Potem ta del družbenega življenja ne bi bil toliko odvisen od večje ali manjše pripravljenosti članov amaterskih skupin, da le sami v sebi iščejo motive za sistematično dviganje ravni in za vztrajanje pri takih zahtevah.

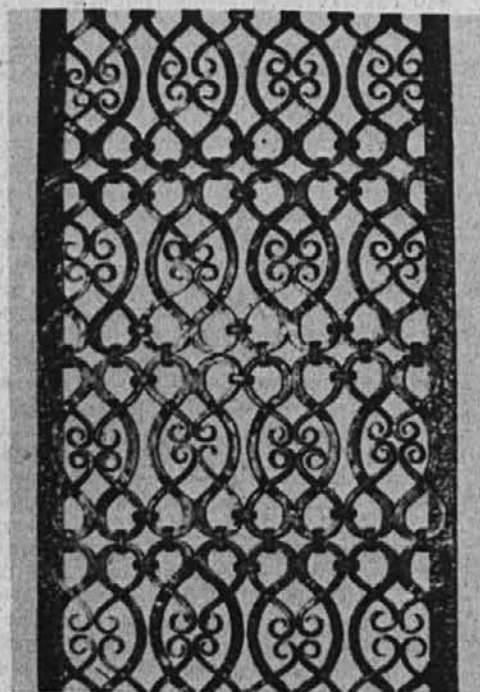
Ob koncu gre zahvala vsem, ki so posredovali podatke, posodili slike in drugo gradivo, saj so tako omogočili, da je opis razvoja delavske kulture v Kropi popolnejši. Prav gotovo bo vse to pri marsikom obudilo še veliko spominov, s katerimi bo zmeraj možno dodatno osvetliti delo zborov, godb, odra in drugih. Hkrati naj bo to opozorilo prav vsem, da skrbijo za shranjevanje najrazličnejšega gradiva o dogodkih in razvoju družbenega življenja kraja. Naj

večjo zahvalo za pomoč zasluži Joža Solar, ki je kljub slabemu zdravju požrtvovalno pomagal s svojim bogatim znanjem orisati predvsem odrsko življenje. Med tistimi, ki so povedali marsikaj zanimivega, so bili tudi: Marija Arh, Konrad Ažman, Cita in Janko Berce, Tona Cavs, Polde Dermota, Franc, Jože in Tončka Gašperšič, Rezka Habjan, Franc Hafner, Franc Kržišnik, Janez in Micka Lazar, Filip, Gabrijela in Rezka Legat, Anica Maček (roj. Pleničar), Franc Pesjak, Zdenka Pleterski roj. Žmitek, Janez Strgovšek, Janez in Majda Šmitek, Stanko Šmitek, Danijel, Mirka in Rudl Solar, Tina Šparovec ter Lenart Zupan.

Med uporabljenimi pisanimi viri so bili: Mladika, Cerkevni glasbenik, Naši zbori, knjižice: Iz zgodovine hiše v Kropi,

(F. Baš), Jožef Zupan (Janez K. Ažman), Kropa in Kamna gorica (R. Andrejka), Spominska knjižica ob 25-letnici Cecilijanskega društva Kamna gorica (A. Verbajš), Slovenska glasbena zgodovina (D. Cvetko), Slovenske ljudske pesmi — 1. knjiga (SM 1971), Pesem slovenske dežele (Z. Kumer), Zadrugar, Kronika Plamena, Šolska kronika, zapisnik PGD, arhiv Kovaškega muzeja, zgodovinski članki (Kronika, Škofjeloški razgledi), pisani spomini in zapiski J. Gašperšiča, V. Žmitka, J. Solarja, J. Bertoncija, J. Šmitka, K. in J. Ažmana, govori ob raznih kulturnih manifestacijah (J. Solar, J. Šmitka), notni arhiv društev od 1897 dalje in časopisni članki.

KONEC

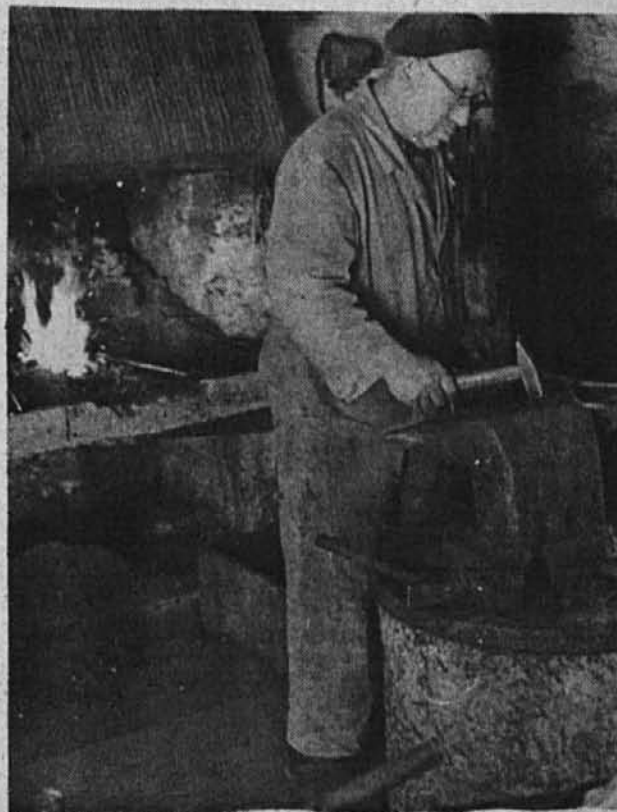

Kovaška mreža Joža Bertoncija

JANA BERAUS

Vem da pride

Prišel bo mimo
Dan s soncem,
Z rožami v naročju,
Ptice bodo gnezdile
v laseh. Stopil bo
z nogami, polnimi
črne prsti, svežo
zemljo bo nesel,
ki kar dehti in
kliče za vetrom.
Megla se razgublja,
dan se zbudi.
Prišel bo mimo —
vedno se vrača —
Pela mu bom pesmi,
ki niso kar tako —
brez srca, pesem,
ki se na pamet
naučiti ne dá.
Za rože dve ga bom
prosila, eno, obljubljeno
od lani. Eno za jutri,
ko bo Dan že mimo
s soncem daleč odšel...

SPOMIN NA PRIJATELJICO VESNO

Tedaj sem obiskovala 5. razred osnovne šole, torej mi je bilo nekaj več kot 12 let. Pri teh letih pa večina mladih še ne zna ceniti prijateljstva. In vendar sem tistikrat čutila drugače...

Dan na dan sem srečevala iste obraze, poslušala iste štose in se smejala pripovedovanjem sošolk o prvih znakih zaljubljenosti. Pa vendar sem nekaj čutila do teh ljudi, pa kaj bi tudi ne. Bili so vendar moji prijatelji, sošolci in »sotrpini«. A nikoli nisem zanje čutila tistega, kar sem občutila pri njej...

Prvi sneg je že zamedel poljane in tisti, ki so hoteli to izkoristiti za zimsko veselje, so že pridno vlekli na dan svoje sani in smuče. Kako mučno je bilo sedeti v »mučilnici«, ko si s strahom čakal, kdaj bo v nemir poklicano tvoje ime.

Tisti dan sem bila še posebej nemirna. Ne spominjam se točno zakaj, a mislim, da zaradi prenatrpanosti urnika in svojega neznanja. Komaj je zvonec odzvonil svojo neizpeto simfonijo, ki nam je enkrat pomenila smrt, drugič spet olajšanje in odrešitev, so se odprla vrata razreda. V nemir je posegel oster glas razrednika in vsi smo umolknil, zazrti v nov, neznan obraz. Prestrašeno in sramežljivo nas je pogledovala in upirala oči v tla. Od zadaj je priletela prva pripomba, ko je tovariš prekinil mučno spogledovanje z nekoliko negotovim glasom: »To je vaša nova sošolka Vesna Kovačević. Sprejmite jo v svoje vrste kot sebi enako. In pomagajte ji, ker ji slovenščina, žal, še dela preglavice...«

Zamaknjeno sem strmela vanjo in jo ocenjevala. Bila je lepa deklica; temnopolta z dolgimi kostanjevimi lasmi in z iskrene modrimi očmi. »Spet ena tistih... lepotic« mi je nekoliko jezno prešinilo misli. Bila sem namreč ljubosumna na vsako lepo dekle, ki se je tedaj skušala postaviti v žarišče pogovorov.

»Dobra roba, kaj?« je polglasno dejal Bogdan sošolcu Mihju. Ta je samo prikimal in meril Vesno s pogledi.

V meni pa je tlelo, tlelo od tihe jeze na to malo lepotico, ki jo je Miha dobesedno požiral. A tudi jaz sem gojila neka čustva zanj.

Potem so sledila pogajanja, kam naj bi sedla Vesna in samoupravno smo se odločili, naj sede k Vladu, ki je bil najboljši dijak. Prešlo je nekaj dni, prešli so tudi tedni in pisali smo matematično šolsko nalogo. Vsi smo se tresli od strahu, pa vseeno nismo obsedeli na svojih mestih, ampak smo se podili sem ter tja, le ona je mirno sedela in se mučila z računi. Nekatera dekleta in fantje so jo posmehljivo gledali, češ »glej jo piflarico«, jaz pa sem že tedaj čutila drugače. Želela sem si na nek način navezati stike z njo, a vedno je sedela na svojem mestu, nikoli ni pristopila v naše kroge, pa tudi mi se nismo trudili, da bi se otresla tiste preklete manjvrednosti. Zato morda tudi jaz nisem upala narediti prvega koraka, saj sem se bala, da ne bi bila vsiljiva ali hinavka v očeh svojih sošolcev. In vendar si po končani uri nisem mogla kaj, pa sem pristopila k njeni mizi in jo s hripavim glasom vprašala, če mi lahko pove svoje rezultate. Nič kaj dobro ni kazalo, ko mi jih je prebrala, saj se niti en sam moj ni ujemal z njenim. Zato sem jo vprašala:

»Pa si prepričana, da je prav?« Najbrž je bilo zelo trapasto in zato je s prijaznim glasom dejala tisti svoj: »Kaj jaz znam.«

Kar na smeh me je sililo, pa sem se poslednji trenutek spomnila, da ta smeh niti najmanj ne bi bil »fair!« do Vesne. Zato sem se zadržano zasmejala in jo povabila, da greva po pouku skupaj domov. Komaj sem čakala, da je zvonec odzvonil zadnjo uro. Srce mi je burno utripalo. Nisem si znala razložiti, kaj se dogaja z menoj, danes pa vse to razumem. Razburjena sem bila od pričakovanj in ne zaman, saj sva od tistega dne postali nerazdružljivi prijateljici... Dan na dan sva gradili most prijateljstva in ni me sram priznati, da sem do nje čutila več kot samo prijateljstvo. Mogoče je težko dojeti, a tako je pač bilo. Od takrat sva bili venomer skupaj. Jaz sem njej pomagala pri slovenščini, ona meni pri matematiki. Vsak prost trenutek sva pretičali skupaj in takrat mi je pripovedovala o svojem življenju. Žalostna so bila njena otroška leta. Mamica ji je umrla, ko je imela šele dva meseca, potem pa jo je oče pustil pri starih starših v Bosni, kjer je prvokrat spregovorila, delala prve korake v ta osorni svet. Imela pa je to srečo, da sta jo imela »dedo« in »baka« rada kot sončni žarek. Tako so njena leta tekla v objemu starih staršev, do katerih je tudi sama čutila neizmerno ljubezen. In nenadoma se je nanjo spomnil oče, ki vsa tista leta niti enkrat samkrat ni prišel pogledat svoje hčerke in se ni nikoli spomnil, da bi ji poslal kak dinar. Odšla je torej z njim v Slovenijo, čeravno ni znala niti ene same besedice slovensko. Oče, ki je skušal pridobiti zamujeno ljubezen hčerke, se je zaman trudil, da bi bila Vesna samo njegova. Se vedno se je rada vračala tja v majhno bosansko mesto, kjer ji je tekla zibel otroštva. Ljubila je tisti Maj, njegove ljudi in navade, zato sem jo razumela, da ni imela obstanka v hribovskih krajih. Poznala je namreč prostrane travnike in pašnike, pastirje, preproste ljudi in preveč

hitro je prišla v mesto, preveč hitro se je nanjo zgrnila mestna naglica in hinavstvo. Vse to je sovražila, kajti njeno srce je bilo čisto, nedolžno. Hodili sva največkrat v naravo, saj je samo tam pozabila na domotožje. Nekoč mi je dejala besede, ki nikoli ne bodo izgubile tistega zvena, s kakršnim jih je povedala: »Znaš, ti si mi najboljša prijateljica. Ne mrzim ni njih, ali ipak ne mogu, da podnosim njihovo mržnjo prema meni. Ja znam, njih je stid, da pričaju srbohrvatski i zato, vidiš, ja volim tebe. Zaista, ti si mi sve, ako ne bih bilo tebe, onda bi bilo sve pusto. U mome srcu bi bila samo tuga...« Pri teh besedah so ji po licih stekli dve biserni solzi in njene oči so dobile nek poseben sijaj. Še nikoli prej nisem bila tako globoko ganjena in nikoli poprej nisem čutila take topline do nje.

Ne, z besedami se ne da opisati, kako nepopisno srečna sem bila tedaj. Hotela bi popletiti nad oblake, hotela bi peti in jokati in vse to samo zaradi tebe, draga Vesna. Mogoče je moj besedni sklad vse preveč pomanjkljiv, da bi mogla napisati vse tisto, kar sem in kar čutim do tebe. Naj rečem, da si mi bila prijateljica, kakršne nikoli ne bo več. Za večno bo v mojem srcu gorel spomin nate, na dekle premnogih razočaranj in grenkih spoznanj, na dekle kostanjevih las, modrih oči in blagega nasmeha. Nikoli ne bom pozabila najinih skupnih trenutkov, tvojih iskrenih besed, in tistih zob, ki so se ničkolikokrat lesketali.

Tistega dne si neutulajljivo prijkala in me močno objemala in skozi tresoče zvoke izdavila: »Otam, Otac... umrl mi je oče...« Mislim, da so bile to tvoje prve besede, ki si jih z menoj spregovorila v slovenščini. Bolečina je preparala moje srce, saj si nikdar nisem mogla misliti, da si bo usoda izbrala ravno mene in tebe za žrtev.

Čutila sem s teboj, pa vseeno nisem znala reči ničesar, kar bi ti olajšalo bolečino. Tedaj sem spoznala, kakšno dekle si, saj sem vseskozi mislila, da si do očeta ravnodušna. Tedaj šele sem spoznala, kako plemenito srce imaš, o Vesna.

»Ja odlazim. Ja te napuštam, Marija...« Jokali sva in naslanjali čelo na čelo. Solze so tekle in ni je bilo sile, ki bi naju osrečila. Spominjam se tiste črne nedelje, ko so tvoje očetja odpeljali v črnem avtu ti pa si se odpeljala v belem fičku. Dolgo si mi mahala v slovo in spet so polzele po licu solze. Ko je avto že zdavnaj izginil v noči avtomobilov, sem odprla dlan, v katero si mi porinila majhen zavojček. Tresoč sem ga skušala odviti, a preveč sem bila razočarana, zato sem z vso ihto strgala papir in v roki se je zasvetila drobna verižica z obeskom, sredi njega pa tvoja podoba. Nisem čutila topline, ki je žgala na mojih licih, nisem čutila solz, ki so polzele, moje srce je hitelo za teboj, tja v mirni, neznan kraj. In še nekaj je ostalo v moji roki. Majhen listič, na katerem je pisalo in bo za večno ostalo v mojem srcu: »Neka ti bude u dugo sjećanje! Puno te voli... Vesna!«

Odšla je, z njo je odšla vsa tista sreča, ki me je oplajala s čudno radostjo. Bila mi je dobra prijateljica, pravzaprav več kot to, le da tedaj še nisem vedela, da ti je lahko tudi dekle nekaj več kot prijatelj. Spomin nanjo ne bo nikdar ugasnil. Živela bo večno, spomini bodo živeli, zatorej naj žive tudi v tej grenki izpovedi. In še nekaj. Takrat, ko smo pisali matematično šolsko nalogo in ko sem trepetajoč stopila prednjo zaradi rezultatov, je Vesna pisala petico, jaz pa seveda nezadostno.

Umrla je ljubezen

Umrla je ljubezen,
Nihče je ne pogreša.

Zaverovani so
v gradnjo cest,
betonskih zgradb,
v denar,
v puško,
v meje
in številke
in osebne izkaznice
in potne liste
in računalnike...

Umrla je ljubezen.
Le kdo bi jo pogrešal?

Mateja

Pesem

Prodajali so srečo,
pa jim je že pošla,
ko sem jaz vprašala zanjo.
Prodajali so jo
za nekaj jurjev
in kdor je imel denar,
jo je kupil.
Reveži in zamudniki
pa je nismo dobili.

Mitja

Zakaj?

Veš, morda ni dobro,
da jaz prilivam olja ti na ogenj,
saj vem, da kaže vse,
da nikdar ne bom tvoja.
In ko tega se spomnim,
strah me je,
saj vem, da strast
porušila nekoč bo vse mostove,
zravnala bo bregove
in ne bo vedela za meje.
In kot reka, ki vzkipi,
čez bregove rine,
preplavi polje, laz in vas in gaj,
na spomlad spet se umakne,
da teče mirna spet v bregovih
in gleda lastno razdejanje.
Nekoč bova tako midva,
na bregu bova stala,
gladina bo spet mirna valovala,
a v nama bo ostalo razdejanje.
In takrat se bova spraševala:
»Zakaj?«

Ne želim tvoje ljubezni

Ne želim tvoje ljubezni,
uso si že razdelil dekletom
košček za koščkom.

Ne želim tvojih poljubov;
utrujene ustnice
bi umorile tudi moje.

Ne želim tvojih besed,
posnete so na trak,
ki je že ves natrgan.

Obrni se
in odidi!
Pozabi name,
če mi ne moreš biti
prijatelj.

Rekel si

Rekel si: žejen sem
in dala sem ti zadnjo kapljo vode
iz svoje čutare.
Rekel si: lačen sem
in dala sem ti zadnje
drobtine kruha.

Zdaj sva na robu puščave.
Komaj se še plaziva po tleh.
Vstajaš.
Še korak
in boš rešen.

Moje oči zro za teboj
izsušene ustnice
se smehljajo
in umirajo.

V dlaneh skrivam svoje srce,
če se boš kdaj vrnil,
te bo čakalo.

Kdo sva jaz in ti

Kdo sva jaz in ti?
V nama je ljubezen, ki tli,
v nama je bolečina, ki žari,
v nama je ponos, ki ne popusti!

Kdo sva ti in jaz?
Midva sva neizprosen dokaz,
in razločen prikaz,
da najinih obrazov ne izbriše čas!

Kdo sva oba?
Sva ljubezen, ki je brez dna,
sva ljubezen, ki se ne preda,
sva ljubezen, ki je čudež sveta,
sva spoznanje, ki je redkost neba,
midva oba sva sprejela vse,
kar nam narava lahko da!

Zapoj mi pesem

Zapoj mi pesem,
le kratko pesem,
primi kitaro
in zapoj.

In v pesmi laži,
saj smeš lagati,
da rad imaš me,
da fant si moj.

Zapoj mi pesem,
ko veter v jutru
bo šepetal,
da več me ni.
Zapoj in laži,
saj mrtva srca
ne poznajo
več laži.

Sama

Plik. Plak.	Plik. Plak.
Dež. Megla.	Kaplje.
Luže.	
Tesnoba.	Plik. Plak.
Mraz.	Solze.

ANDREJ KOKOT

Maj

I
Pesem pomladi
trka na duri.
Čuješ,
kako bije v žilah,
slišiš neme besede srca?

Opri
cvet usten ljubezni,
da jih odnesem
v zavetje
in posujem
z roso svojega jutra.

II
In sanje bodo vžgale
srca trepet.
Tišina
bo prisluhnila
odpiranju listov deviških.

Midva
bova legla
med rože
in počakala metulje
mladosti,
da se napasejo
barve najinih src.

III
Midva
bova cvet,
ki bo s svojo belino
presegal lepote ljubezni.

In ognjenik bova,
ognjenik,
ki mamil bo muhe pomladi,
da nama pustijo
opojnost strasti.

Midva
bova set
ranega jutra,
ki bo vabil
jato žejnih golobov,
da se napijejo
sreče trenutkov,
daljših kot večnost.

IV
Še bova ostala.
Naj bruhajo panji
najine strasti,
dokler se vrne
gladina tišine.

Potem bova
prosila še veter,
da dvigne
visoke valove
in ponese čoln najine sreče
daleč, daleč
v neskončnost tja,
kjer jate rib
mečejo svoje srebrne trebuhe
in se lomijo prsti
radovednih galebou.

V
Potem boš
spet trdnjava
mojih vročih želja.
In ne boš trpela
dolгих obleganj.
Tvoje oči
bodo spet
vžgale ogenj ljubezni,
zakaj
ti veš
za plačilo zvestobe.

Ti si reka,
ki polni
izsušene struge strasti.

VI
Prečuta noč
počasi spušča tvoje veke.
Moja trudna dlan
pokriva tvoje bujne grudi.

Rano sonce
srečo tvojih usten boža.

V naročju vej
se drami maj...

NARODNO VPRAŠANJE V PREŽIHOVIH DELIH

REGIONALNO TEKMOVANJE ZA CANKARJEVO NAGRADO, POSVEČENO PREŽIHOVEMU VORANCU

Prežih — človek z velikim srcem, ki je bilo in živel za tri stvari: za narod in njegov pravičen boj, za socialne pravice vseh ljudi in za svojo družino. Pri vsem tem pa je ustvarjal velika dela.

V soboto, 19. aprila 1980, smo se zbrali tudi tekmovalci Centra srednjih šol Jesenice z našimi mentorji na osnovni šoli Tone Čufar in nestrpnost pričakovali začetek tekmovanja. Čeprav smo se vsi temeljito pripravljali, nas je zaradi kratkega roka malce »grizla« tudi trema. Po kratkih uvodnih besedah Milice Iliničeve, predsednice slavističnega društva, se je začelo zares in trema je skopnela. Najprej smo reševali jezikovno stilne teste, potem pa smo pisali še spise na temo: »Narodno vprašanje v Prežihovih delih« za tretjo stopnjo in »Prežihov Voranc — glasnik naših dni« za drugo stopnjo. Dijaki centra srednjih šol Jesenice smo se kar dobro odrezali, saj smo se kar štirje uvrstili v finalno tekmovanje, ki je bilo konec maja na Ravnah na Koroškem. Prva mesta so zasedli trije naši dijaki, ki so tekmovali na tretji stopnji in naša dijakinja, ki je tekmovala na drugi stopnji.

Objavljamo njihove spise:

Majhen je ta naš narod, obdan z morjem velikih narodov. Viharji zgodovine so ga bičali, zatirali so ga veliki narodi, a je ostal na svoji zemlji, na svoji domači grudi in je vstal. Danes stoji ponosen sam nase med drugimi, ponosen na svoje ljudi, na svojo zgodovino in svojo kulturo.

Nekje na mejah naše domovine se je rodil človek, ki je čutil, da narod mora biti svoboden, da se za svojo svobodo mora boriti. Trda in skopa gruda ga je naučila ljubiti zemljo, ki daje kruh, ki je izvir naše kulture. Poslušal je pesmi, ki sta jih prepevali babica in mati, poslušal je zgodbe starih ljudi, zgodbe o narodu, ki ni bil svoboden, ki je moral služiti drugim, da je preživel... Čutil je, da mora bojevati boj, da bo naš narod nekoč svoboden in srečen. Postal je pisatelj in svojemu narodu je v svojih delih pokazal pot k svobodi. Zavedal pa se je, da se naš narod ne more osvoboditi, če ne bo tudi gospodarsko močan in neodvisen. Življenje je sklesalo Voranca, življenje je rodilo njegova dela.

Tam na naši severni meji smo bili Slovenci ogroženi bolj kot drugje. Tam je valovalo in rušilo naše okope veliko germansko morje. Stoletna zatiranja, izkoriščanje. Trd je bil boj za skromno življenje, ampak zvečer se je družina zbrala, prepevala je stare slovenske pesmi in pesmi so vplivale novo vero in novo moč. Življenje velikega sveta pa je spredalo svoje niti tudi v tem koščku naše zemlje. Z novim življenjem so prišle nove misli in Slovenci so se začeli zavedati sebe, začeli so se zavedati svojih korenin. Globoko so se zarasle korenine našega naroda in iz slehernega slovenskega srca rasto. Trdo garanje in trd boj za življenje morata roditi svobodo.

Viharji so razburkali Evropo. Ognjene zarje so se rodile in kosila je svinčena toča. In sredi tega viharja se je prebujal narod, ki je trpel, narod mučenik. Njegove sinove so vtaknili v tuje uniforme, v roke so jim potisnili puške in jih poslali na fronto, da bi branili svoje gospodarje, da bi umirali za tujo domovino.

Fronte so se lomile in vojaki so umirali. Zamajal se je tron gospodarjev in krvnikov. Zasijala je iskra svobode. Tam pri Doberdolu pa so padali slovenski sinovi in pesem poje o njih: »Doberdob, Doberdob, slovenskih fantov grob.« Živi pa niso več hoteli trpeti. Zgrabili so puške in jih namerili v svoje gospodarje. Vstal je upor. Umirajoči zmaj pa je z zadnjimi močmi strl najboljšo, dušo in srce upora, potem pa je izdihnil.

Prišla je svoboda. »Vsi bomo enaki. Svoboda! Krvnikov ni več.« Kmet je zajokal srečen; lahko bo živel. Delavec se je veselil; dobili bomo svoje pravice. Vsi Slovenci pa so se zavedali: prvič po tisoč letih se spet smehlja svoboda. Končno bo sloven-

ska kultura našla svoje mesto in Slovenci bomo ponosni, da smo Slovenci.

Zavladal pa je kralj in domači gospodarji so zamenjali tuje. Svobode ni bilo, tlela pa je iskra upora, ostalo pa je tudi upanje. Na severu pa je bil plebiscit. Slovenci so zaman krvaveli za pravične meje. Razpeti med Jugoslavijo, ki je njihova država, toda kraljevina in med Avstrijo, novo republiko. V propagandni vojni je zmagala Avstrija, ki je uspela pritegniti delavce. Meja je ločila Slovence v Avstriji na Koroškem od bratov v Jugoslaviji. Upanje na boljše življenje je splavalo po solzni reki trpljenja in ponemčevanja. V Jugoslaviji beda ni bila manjša. Tuje gospodarje je zamenjala srbska hegemonija. Boj za narodnostne pravice so bili delavci in kmetje v boju za svoje socialne pravice in gradila se je nova revolucija. Takrat pa je še zadnjič zajel našo domovino vihar vojne. Svoboda se je rodila iz prelite krvi. Takrat je postal slovenski narod res svoboden.

Boj pa ni bil končan. Priborjeno svobodo je treba varovati, treba jo je graditi in krasiti. Boriti se je treba za boljše življenje, ker je boljše, lepše in srečnejše življenje najmočnejši temelj za svobodo, za svobodno kulturo.

Danes počiva v svoji domači zemlji, truden je po trdem delu. Njegova misel pa živi še danes, njegova dela nam govorijo o njegovem življenju, o njegovi ljubezni do domovine, do rodne grude. Njegove bronaste oči gledajo s Prežihovine na ljubljeno Koroško, uprte daleč naprej v svobodo in srečo.

Mitja Žagar, 4. razred

Vsak človek mora imeti pravico, da pove, kdo je:

»Nemec sem!« pravi Kalivoda v Doberdolu. To pravi, čeprav vsi vemo, da je Čeh. Prežih se sprašuje:

Zakaj tako?

Kakšno korist ima od tega, če zataji svoj narod, če ga potlači v blato? Od tega nima prav nobene koristi, prav tako mora v smrt kot tudi drugi, le slabo vest ima od tega, če seveda ni že tako pokvarjen, da njegova vest molči.

Zal je takih ljudi, kot je Kalivoda, še veliko.

Prežih se v svojih delih in svojem življenju bori, da bi Slovenec lahko brez skrbi rekel, da je Slovenec in ne bi prestrašeno molčal v kotu kake pariške pisarne in slišal le tujo govorico z domačim naglasom. Bori se za tisto, za kar so se borili Prešeren, Cankar in še mnogi drugi. In vsi ti so bili ljudje velikega uma in pravega človeškega

srca, srca ki ne vpraša, kakšne barve je človekova koža in kakšne narodnosti je, a pričakuje od njega, da upa biti pred vsem svetom to, kar je. In tako veliko srce je imel Prežih, ima ga tudi naš tovariš Tito.

Kako zanimivo je vse skupaj: 18. aprila je neodvisnost dobila zadnja kolonija v Afriki — Zimbabve. Tu se rešujejo velike stvari. Na Koroškem pa je težko postaviti dvojezične napise.

Prežih pa bo ostal simbol narodnega boja za svoje pravice in za življenje, ki naj bo vredno življenja.

Matjaž Konda, 4. razred

Prežih izhaja iz tistega dela naše domovine, ki je doživljal drugačno usodo kot ostala domovina. Tu je bilo nacionalno vprašanje še bolj pereče. Zaostrilo se je ob plebiscitu na Koroškem.

To vprašanje je Prežih bolelo in peklo v dnu srca. Spremljalo ga je vse življenje. Že kot pastir, ko je obiskoval »dvojezično« šolo, se je srečal z njim. Občutil je krivice nemške šole, zato ker je bil Slovenec. Prav zaradi tega je šolo zasovražil in si je neštokrat zaželel, da bi pogorela.

Ko je odraščal, je tudi vedno bolj zavestno doživljal krivice, ki so se godile njemu in njegovim rojakom. To ga je vzpodbudilo k temu, da je začel svoj življenjski boj za nacionalne pravice svojega naroda in za socialne pravice vseh zatiranih. Ta boj mu je tudi narekoval romane Doberdob, Požganica, Jamnica in njegove mogočne Samorastnike.

Prežih se zaveda, da greta nacionalno in socialno vprašanje z roko v roki in da reševanje samo enega ne razreši ničesar. Pokazal je tudi pot. Vendar še do danes to vprašanje ni v celoti rešeno za vse Slovence. Čeprav se je njihov socialni položaj izboljšal, ni enakopraven in rojaki na Koroškem še vedno nimajo vseh pravic, ki jim pripadajo. Tega se zavedajo in se borijo zanje, vendar morajo mnogokrat ukloniti hrbet pred oblastjo tuje države.

Žrtve za nacionalno svobodo in narodnostne pravice so padale v Prežihovem času, padajo danes in bodo padale tudi v prihodnosti, dokler bo živelo in bilo srce, ki se zaveda, da je slovensko.

Nataša Bulovec, 4. razred

LJUDSKA PRIPOVEDKA

RATEČANI REŠIJO CERKEV PRED TURKI

Ko je prišlo Ratečanom na uho, da se približuje sovražnik, jih je hudo zaskrbelo, kako naj rešijo svojo cerkev. Na misel jim je prišel čuden, skoraj otročji pripomoček.

Zvezali so cerkev z zunanje strani okrog in okrog z močno in blagoslovljeno verigo. S tem naj bi pokazali trdno zaupanje v božjo pomoč, zakaj Turčin se pač ni mogel bati tega strašila. In glej čudo! Turki niso šli po navadni poti mimo cerkve s svojimi mulami, ampak so po drugi strani prodirali na Koroško.

Vir: Josip Lavtižar, Zgodovina župnij in zvonov 1897. 117 s.

PREŽIHOV VORANC – GLASNIK NAŠIH DNI

Prežihov Voranc – veliki sin Koroške. Njegovo ime pišemo ob Cankarjevo in Prešernovo. Vizionar slovenskega delavskega razreda, prav tako velik kot pisatelj in oblikovalec.

Kmečki sin, ki je že zgodaj začel spoznavati boj delavskega in kmečkega človeka za boljše življenje, za boljši svet, je sklenil, da se bo odkrito postavil na stran tega boja in se hkrati boril proti potujčevanju slovenskih ljudi na Koroškem. Njegov oče, zaveden Slovenec, ga je vzgajal tako.

V vsem svojem življenju je spoznal, kako je slovenski rod zatiran. Ko je iskal službo, so mu dejali:

»Zate nimamo dela. Slovenec si!«

A on je bil ponosen, da je Slovenec. In ta svoj ponos je v svojih delih hotel prenesti tudi na nas. Skušal je povedati, kako zelo

so ljudje ljubili slovensko zemljo, tako zelo, da jim zanjo ni bilo žal dati življenja.

Preganjali so ga, ga zapirali, a on se ni vdal. Boril se je in pisal.

Ustvarjal je neponovljive podobe iz življenja svojega ljubljenega ljudstva v boju za življenje, za svobodo, za enotnost. Doberdob, kovačnica bratstva in enotnosti slovenskega ljudstva. Upor slovenskih vojakov v Judenburgu – iskra, ki naj bi zanetila požar med vsemi slovenskimi vojniki.

Njegovi proletarski otroci, podobe njegovih samorastnikov z ozar, iz gozdov, ki so jim tujke pele uspavanko, ki so rasli kot vihariki; vsi lepi, zdravi otroci. V njih je videl prihodnost koroških ljudi, slovenskega naroda, vsega delavskega razreda. Svoje

besede je položil v usta Meti, pankrski materi, ponosni slovenski kmečki materi. Skozi njena usta je napovedal, da se bodo koroški Slovenci osvobodili nemškega jarma, da bomo Slovenci enotni in da bodo zmagali zatirani. Iz njenih – Vorančevih besed diha vera v lepši, boljši, pravičnejši svet, gori borbenost, moč, zaupanje v zmagajo, v slovenski narod. Verjel je v nas in mi smo njegovo zaupanje upravičili, ga še opravičujemo in bomo ostali taki, kakršne nas je želel.

Njegove besede so spodbujale koroške Slovence, spodbujale so naše partizane, spodbujajo nas pri graditvi naše domovine. Ki si jo je vedno želel videti svobodno. Bil je neizmerno srečen, ko jo je videl osvobojeno izpod nemškega jarma, a mu ni bilo dano, da bi videl izgradnjo svoje ljubljene dežele in njen razvoj v svobodi.

Voranc, trudili se bomo, da bo tvoja in naša domovina taka, kot si jo vedno želel: lepa, enotna, svobodna.

Nataša Krapež, 1. razred

MARJAN ČUFAR

Slaščici bolečine

Steklena koža,
vlažen zid spoznanja.
Lasje, ki rastejo
iz ust
neskončnih cest.

Snežinke časa,
trhlo kopje mraka.
Pod zemljo
spijo solze
daljnih zvezd.

Omet iz nič in spomina

Vsem, ki kdaj
so se imeli radi
sijalo sonce
v noči bo-brez zvezd.

Živele bodo opice in čmrlji
in bled zapis
na opuščeni WC,
lobanje, jablane,
zavese črne,
poljubi, rožmarin
in les za vse.

Luči kopriv in sreče

Oranžna plazma
sončnega zahoda,
ledeni med spoznanja
s temnih zvezd
in terakote spanja,
iskre brez izhoda,
steklene ceste
do zelenih gnezd.

Leseno upanje
zgori v spoznanje
kot detelja
in koža tvoje sreče,
kot krhkih sov oči
in kot iskanje.
Glej – upanju
gorijo zadnje sveče.

Mlade tapete

Kosmati biseri luči
in rjavo sonce.

Železna knjiga
stkana iz rastlin.

Stekleni vrat,
ki zrastle je iz stene.

Pod listom vetra
spi na njó spomin.

Ogrlica minuloprisotnega

Vodeni porcelan
iz mojih misli vzrastel,
je kot ljubezen
kot bakren žafran.
Kot hekatonpedon
na dnu spomina
kot klimakterij Hačepsut
in kot Koran.

Akroterij slučajev

1
Od strehe žalosti
kaplja spoznanje.
Stebri usode
potopljeni v mrak –
kje njihova je žalost,
z morja modre sanje,
obraz dekleta
in kje je rdeči mrak.

2
Sove zvoka
gnezdijo v oblakih –
slaščice sonca
dan podé iz mest.
Čelade senc
in veter
z mrzlih vlakov,
ki oddrveli so
v kristalno noč
brez zvezd.

3
Žareči ogenj
tvojih ustnic ugaša
kot siv pepel,
ki v večnost se gubi.
Bradat spomin že spi
in žarnica ugaša
žareč kristal
se v nov dan prebudi.

Hekatonpedon proklimakteris

(piedestal vseh rojstev, ki jih ni)

1

Kje je tvoj svet dekle,
ki dan ga imenuješ
in rožmarina
poln vrt spominov,
kamnit – glej nagelj
raste iz vlažnih gmot.
Kje tvoj je plet dekle –
volnena kri iz rubinov
in mah steklen
in mlade trave svet.

2

In kje je pozno
sonce Eukomensko,
strgalo nam
jadra je z oči.
Kot kost je
in kot pesem v rjej
izpralo nam je mozek
iz kosti.

3

Kje česen časa
raste v noč molčočih.
Kot krhek kruh
se v tih spomin drobi.
Nekdo razmišlja sam,
a drugi ga na plečih
zanese v grob –
– v odgovor – se mi zdi.

4

Minila
prejšnja noč še ni
a s solznim že očesom
mlad stavec
ti na rami spi.

Letos poteka trideset let, ko so se pomladi leta 1950 prvič sestali člani bodočega Zbirnega urada Tehniškega muzeja železarne Jesenice. To je bil nedvomno pomemben dogodek, katerega pobudniki so bili predvsem domačini — člani kolektiva Železarne, ki so spoznali pomembnost ohranjanja ter proučevanja bližnje in daljnje preteklosti domačega kraja. S tem je bil postavljen temeljni kamen bodočega Tehniškega muzeja železarne Jesenice, katerega glavni namen naj bi bil predvsem proučevanje zgodovine železarstva na širšem področju Jesenic in okolici. Izvoljen je bil upravni odbor Zbirnega urada, ki ga je subvencioniralo tedanje ministrstvo za kulturo in prosveto LRS in sicer kot podružnico Tehniškega muzeja Slovenije. Pri tem moramo seveda poudariti vsestransko materialno podporo in razumevanje kolektiva Železarne ter njenih vodstvenih organov.

Ze istega leta je zbrano gradivo omogočilo, da je bila za praznik Osvobodilne fronte in praznik dela odprta prva razstava. Odprli so jo 26. aprila v telovadnici osnovne šole na Jesenicah. Postalo je očitno, da je za nadaljnji razvoj muzejske dejavnosti nujno potrebno čim prej dobiti lastne, stalne razstavne in depojske prostore, ki bodo omogočili normalno muzejsko delo.

Leta 1954, ob 85-letnici železarne Jesenice, so se prvič odprla vrata časni stalni zbirki v pritličnem desnem delu Ruardove fužinske graščine na Stari Savi, ki je bila pred tem ustrezno adaptirana in prirejena. Nedvomno je bil to čas velikega navdušenja in zagnanosti. Amaterski sodelavci stalne zbirke, predvsem Jeseničani-železarji, ki so danes žal že skoraj vsi pokojni, so zbirali gradivo na terenu, pri posameznikih, v železarni, urejali in izpopolnjevali arhiv in snovali študijsko knjižico. Pri tem niso zanemarili lastne strokovne in muzeološke izobrazbe in izpopolnjevanja. Organizirali so več predavanj znanih slovenskih muzejskih strokovnjakov ter iskali njihovih nasvetov in pomoči.

Delavski svet železarne Jesenice je na svoji seji 24. januarja 1956 sprejel in potrdil prvi statut svojega Tehniškega muzeja, ki je v tem času začel razširjati svoj koncept tudi na človeka-železarja, na njegov boj za socialne in nacionalne pravice, na njegovo življenje in delo. V to podobo je bilo vključeno tudi obdobje delavskega gibanja, revolucije, NOB in zametki delavskega samoupravljanja.

Leta 1960 so bila po novih adaptacijskih delih vrata Tehniškega muzeja v preurejeni Ruardovi graščini na Stari Savi odprta javnosti in dani pogoji za normalno muzejsko študijsko delo.

Zaradi svoje edinstvene lege v okolici ohranjenih objektov Stare Save se je kolektiv muzeja tedaj s soglasjem kolektiva Železarne odločil, da se to železarsko-fužinarsko naselje oz. aglomeracijo vsaj v ožjem smislu ohrani pred razpadom ali porušitvijo. Sklenjeno je bilo, da se v naslednjih letih z restavracijskimi, adaptacijskimi deli in posegi ohrani v takšnem stanju, v kakršnem je bilo ob nastanku in delovanju. Ta projekt je podprl tudi Zavod za spomeniško varstvo SRS. Tedaj so se odločili, da se ohranijo sledeči objekti Stare Save: graščina-muzej, fužinska cerkev, stanovanjska hiša imenovana »kasarna«, plavž s skladiščem oglja, fužina s kladivi, tehtnica — adjuštaža, mlin, vigenjc za izdelavo žebeljev in verig, ki je bil v celoti prenešen iz Kamne gorice in levi breg Save na tem področju.

Nedvomno je bil s sprejetjem tega projekta začrtan in določen obseg zgodovinsko-tehničnega rezervata, ki bi naj stal sredi moderne proizvodnje in pomenil s tem ne le spomenik lokalnega pomena, temveč

dokument zgodovine našega železarstva nasploh. Skratka: lahko bi postal edinstven tehniški spomenik, če ne drugače, vsaj vizuelno.

Zal pa sta bila do danes večje ali manjše, bolj ali manj uspešne pozornosti deležna le dva reprezentančna objekta: graščina-muzej in cerkev Marijinega oznanenja, medtem ko ostali objekti, prepuščeni sami sebi, propadajo.

Če hočemo pravilno razumeti pomen in namen nekega muzeja v prostoru in času ter oceniti njegovo vlogo in pomembnost v njegovi dejavnosti, moramo ugotoviti stopnjo, ki jo je v svojem razvoju dosegel. S tem pa se ukvarja muzeologija, to je znanost, ki proučuje delovanje in funkcijo muzejev.

Po svoji funkciji veljajo v razvoju muzejev za najstarejše tako imenovani tezauri — zakladnice v templjih stare Grčije. V Aleksandriji je Ptolomej I (323–283), vojskovodja in naslednik Aleksandra Makedonskega, osnoval muzeon (bivalni muzej), ki je dal današnjim muzejem tudi ime.

Iz časa rimskega imperija nam Vitruvij in Plinij poročata o posebnih dvoranah na cesarskem dvoru, kjer so bile shranjene dragocenosti. Zbirko umetniških del (slik) je osnoval tudi Avgustov vojskovodja Agripa; vojskovodja, zgodovinar in dramatik C. Asinius Pollio pa si je iz vojnega plena ustvaril muzejsko zbirko dostopno javnosti! Med cesarji je potrebno omeniti Hadrijana (117–138), ki je dal ob Tiberi zgraditi rekonstrukcijo grške arhitekture.

Nenaklonjen pa je bil muzejski dejavnosti srednji vek. Tedaj so prevladoval predvsem zbirke vrednostnih predmetov in tako imenovani muzeji kuriozitet posvetnih in cerkvenih mogočnikov ter vladarjev posameznih, predvsem zahodnoevropskih držav, ki so bili za javnost več ali manj nedostopni: se pravi zaprtega, privatnega tipa. Omeniti velja med temi zbirko na Medicijem dvoru in muzej v prvotni palači francoskih kraljev in kasneje tudi Napoleona — Fontainebleau. Za nas je zanimiva predvsem zbirka orožja (armatorij) v Anversu na Koroškem. Prvi je to srednjeveško tradicijo zaprtosti pretrgal angleški Oxford, kjer je bil leta 1679 ustanovljen muzej s knjižnico, katalogom in konservatorjem. Tu se je najprej pojavil in razvil tip odprtega javnega muzeja, ki se je kasneje kontinuirano razvijal do današnjega časa.

S prebujanjem meščanske zavesti in prosvetljenjstvom v 18. stoletju se je ta proces razvoja pospešil. Prišlo je do delitve tega procesa v dve smeri: v poudarjanje znanstveno-studijske smeri (Anglija) in poudarjanje estetskih vidikov (Francija). Leta 1750 postane javna Rübensova galerija v palači Luksemburg, l. 1759 pa se osnuje Britanski muzej. Tudi drugod po Evropi se druga za drugo odpirajo razne zbirke za javnost in se začne njihovo proučevanje. Zaradi nenadnega pospešene razvoja eksaktno-matematičnih ved, se pojavijo razni znanstveni, predvsem matematično-fizikalni kabineti in zbirke, ki so zaradi prosvetljenstva vsi javni. Tudi tedanja Avstrija ni zaostajala (Marija Terezija). Seveda pa je bil center na Dunaju.

V pozitivnem smislu tega razvoja pa pomeni prelomnico predvsem francoska meščansko-buržoazna revolucija koncem tega stoletja (1789). Louvre postane leta 1793 muzej in čez šest let (1799) celo centralni francoski muzej. Po Franciji se pojavi še 16 pokrajinskih muzejev.

Ta proces se v 19. stol. zaradi nacionalnega in kulturnega prepoveda še poglobi. Število muzejev in zbirke različnega značaja in pomena nenehno narašča. Nacionalni

preporodi in s tem povezane težnje po združevanju povzročijo nastanek številnih nacionalnih muzejev. Sredi 19. stoletja so začeli nastajati tudi mestni in pokrajinski muzeji splošnega značaja. To povzroči vedno večje zanimanje za etnologijo; istočasno pa zanimanje za antiko rodilo arheološke muzeje, kar je nedvomno bilo pogojeno z izkopavanji. To je bila doba romantike.

Vse to se je močno odrazilo tudi na našem današnjem državnem in nacionalnem ozemlju. Rodijo se prvi muzeji: Arheološki muzej v Splitu (1818), Kranjski deželni muzej v Ljubljani (1821), Narodni muzej v Beogradu (1843) in Zagrebu (1846), muzeji regionalnega značaja v Dubrovniku (1872), Osijeku (1877), Celju (1882), Poreču (1884), Reki (1892), Kninu (1893), Ptujju in Mariboru (1895), Kopru (1911) in drugje. Istočasno poznamo iz tega časa nekatere privatne zbirke: mineraloško-prirodoslovna zbirka barona Žige Zoisa (1747–1819), numizmatična zbirka Hrvata Katančiča (1750–1825) in privatni muzej Mihe Sadnikarja iz Kamnika. Vzniknejo pa tudi že specializirani muzeji: Licejski muzej v Beogradu (1841), Škofijski muzej v Mariboru (1895), Šolski muzej v Ljubljani (1898) itd. V tem času so se začela tudi nekatera terenska arheološka raziskovanja, vendar je razvoj obremenjen s takratnimi političnimi in nacionalnimi razmerami in okoliščinami.

Tudi leto 1918 z nastankom Kraljevine SHS pomeni določeno prelomnico, vendar v negativnem smislu, kajti napredek v razvoju muzejske dejavnosti je komaj zaznaven in v skladu s težnjami dinastije Karađorđević: obnovljen je bil cetinjski muzej (1926), ustanovljen Vojni muzej v Beogradu (1936) in muzej kneza Pavla. Kljub temu pa je predvsem v Sloveniji tedaj nastalo nekaj, predvsem regionalnih muzejskih ustanov: Mestni muzej v Ljubljani (1935), ki je nastal zaradi kopičenja gradiva v Narodnem muzeju (nekdanji Deželni muzej za Kranjsko) in je leta 1957 dobil prostore v nekdanjem Auerspergovem dvorcu, Skofjeloški muzej (1936), Sokličev muzej v Slovenj Gradcu (1937), Posavski muzej v Brežicah (1940).

Po letu 1945 se je muzejska dejavnost v okviru že obstoječih in na novo snujočih se muzejskih ustanovah zelo razširila. Nekatere ustanove, na primer, galerije, so se osamosvojile; nastale pa so številne nove spominke zbirke, muzejske ustanove in obeležja, ki tvorijo zaključene enote. Med zadnjo vojno so številni muzeji, predvsem pa privatne zbirke, utrpeli precejšnjo škodo.

Kot ena pomembnih in specifičnih novitet se je leta 1948 osnoval Muzej NOB v Ljubljani, ki je organski nasledek znanstvenega inštituta IOOF iz leta 1944 in ga danes predstavlja Muzej revolucije v Ljubljani. Po vzgledu te ustanove so skoraj vsi regionalni muzeji in sorodne ustanove to problematiko vključile v svoj program, vendar ne več kot nekaj novega, ampak kot del organske celote v nacionalni in državni preteklosti slovenskega kmeta in proletarca. Osnovani so bili še nekateri tematsko pogojeni in orientirani muzeji, kot so: Zemljepisni muzej v Ljubljani (1946) v zvezi z borbo za naše meje, Pomorski muzej v Piranu (1954), Čebelarški muzej v Radovljici (1957), Speleološki muzej v Postojni, Gledališki muzej v Ljubljani itd.

Za naše področje pa je pomembno dejstvo, da je bil Tehniški muzej Slovenije v gradu Bistri (centrala je v Ljubljani) ustanovljen 13. 10. 1951.

Z muzejskim delom je kot ena primarnih nalog povezano delo na terenu. Pri tem ločimo: topografske, zaščitne, sondažne

(preverjanje že obstoječih podatkov) in sistematične akcije, ki v arheološkem smislu pomenijo »boj lopate z zemljo.« Tehniški muzej železarne Jesenice je na tem področju, čeprav laično, krepko zastavil svojo »lopato«. To pa se je dogajalo v tisti, že večkrat omenjeni, začetni fazi jeseniškega muzejskega prizadevanja, ko so bili aktivni še domači zanesenjaki (Rjazancev, Smolej, Torkar, in drugi), ki so to dejavnost za vedno ali začasno opustili: bodisi zaradi smrti ali subjektivnih okoliščin. Njihovo delo je na terenu samem često, predvsem na arheoloških terenih, v bistvu bolj škodilo kot koristilo, vendar moramo upoštevati dejstvo, da so svoja zapažanja in odkritja (predvsem dr. Rjazancev) predstavili javnosti v pisani besedi, kar danes često pomeni neprecenljivi vir podatkov za prave arheologe. Omeniti je predvsem treba, da je dr. Aleksander Rjazancev že tedaj s svojim delom in rezultati, ki jih je dosegel pri tem, nakazal pravo pot, pot, ki pomeni glavno nalogo te ustanove. Proučevanje zgodovine železarstva je dokumentiral s preciznimi metalurškimi analizami (objavljene so bile v Tehnični prilogi Železarja v 60-tih letih) in izčrpni razlagami postal pionir na tem področju pri nas. Preden se je poslovil od te dejavnosti, nam je napisal tudi vodič, ki nas popelje po stalni zbirki (prvič je bil objavljen kot priloga v železarju ob 15-letnici Tehniškega muzeja leta 1965, danes pa ga je mogoče dobiti v obliki brošure).

Po znanih podatkih je naše ožje ozemlje že zelo zgodaj postalo predmet zanimanja raziskovalcev, ki so bili v svoji orientaciji metalurgi-prirodoslovci, oziroma je bil njihov namen osvetliti zgodovino železarstva in so pri svojem prizadevanju često uporabljali metodo arheologije — izkopavanja.

Prvi tak znani raziskovalec, ki se je zanimal za to področje, je bil domačin z Javornika, zdravnik in metalurg Janez Krstnik Peterman (1652—1696). O njegovih prizadevanjih poroča Valvasor.

J. Vajkart Valvasor je bil prvi, ki je z našega področja posredoval podatke v pisani besedi in sliki. V 4. knjigi svojega dela Die Ehre des Herzogthums Krain je zbral dostopne vire in podatke, ki so žal često nekritični. Pomembni pa so predvsem njegovi opisi dejanskega stanja in upodobitve, ki jih je podal v številnih bakrorezih.

Točno sto let kasneje je izšlo drugo široko zasnovano delo. Francoz Baltazar Hacquet (1739—1815) je l. 1789 izdal zadnji, četrti del svojega dela Oryctographia Carniolica. Sicer je bilo njegovo pisanje namenjeno predvsem geološko-naravoslovni smeri, kar je predvsem pomembno za zgodovino železarstva, vendar je kot temeljit opazovalec, potopisec in materialistično usmerjen mislec, podal v tekstih, kartah in zemljevidih važne podatke, ki so pomembni tudi za zgodovinske splošne.

V Bohinju so na Ajdovskem gradu potekala ena od prvih arheoloških raziskovanj v današnji Sloveniji in so bila neposredno povezana z zgodovino železarstva. Na osnovi potopisa, ki ga je l. 1848 v Ljubljani izdal Henrik Costa (Reiseerinnerungen aus Krain) in v katerem so omenjene najdbe, ki sta jih na Ajdovskem gradu zbrala učitelj Jakob Mencinger in kaplan Anton Brence, je leta 1849 tod izkopaval A. von Morlot z Dunaja. Pri teh delih je sodeloval tudi metalurg in geolog Franz Sprung. Morlot je svoja dognanja in rezultate izdal na Dunaju pod naslovom »O sledovih utrjene rimske železarske delavnice v Bohinju na Gorenjskem«. V strokovni javnosti je ta članek sprožil velik odmev in povzročil številne polemike glede časovne in kulturne pripadnosti izkopanega materiala.

Po stopinjah Morlota je z istimi težnjami in namenom šel čez štirideset let (1888/89) knez R. von Windischgrätz z Bleda. Kopal je na Trebežu in Dunaju pri Jereki.

Druga polovica 19. stoletja je bila čas aktivnosti Alfonsa Müllnerja (1840—1918) iz Velikovca na Koroškem. Müllner je kot uslužbenec Deželnega muzeja za Kranjsko

opravljala posle terenskega delavca in kustosa. Njegovo življenjsko delo je knjiga »Zgodovina železa na Kranjskem, Goriškem in Istri«, ki je izšla v nemščini l. 1909. Pri zbiranju gradiva zanjo je obhodil in preiskal tudi naše področje.

Med obema vojnama (1936—1938) je treba omeniti izkopavanja in raziskovanja pomembna za zgodovino železarstva, ki jih je izvedel v Bohinju Valter Šmid. Ponovno je kopal na Ajdovskem gradu in v Nomenju (»plavž sv. Heme«).

Povojna raziskovanja na našem področju, ki jih moramo šteti v okvir sistematičnih arheoloških raziskav, čeprav so bila žal bolj sondažna in zaščitnega značaja, so si zadala kot cilj, ugotovljati in reševati ključna kronološka in kulturnozgodovinska vprašanja. Zadala so si torej nalogo, proučevati življenje kompleksno. Ker pa so bila, na žalost, bolj poredka in intenzivneje potekajo šele zadnjih nekaj let, je marsikaj na tem področju zamrlo oz. ostalo nedorečeno. Prav to pomanjkanje pa pušča široke praznine tudi na področju zgodovine železarstva, ki je sestavni del arheologije. To velja tako za starejša obdobja zgodovine železarstva, ki se pokrivajo s posameznimi arheološkimi obdobji, kot za mlajša in tudi najmlajša, kajti le s sistematično arheološko metodo je možno pravilno odkrivati in raziskovati najrazličnejše objekte na terenu, ki so v ruševinah. Šele povezava pisanih zgodovinskih virov, ki so žal navadno redki in pomanjkljivi, z na terenu ugotovljeni rezultati nam more dati kompleksne rezultate. Pri tem pa je odločilnega pome-

na topografsko ugotavljanje stanja na terenu, kajti to nam more prinesiti nova spoznanja in ugotovitve, na osnovi katerih so nato možna sistematična raziskovanja. Ključno pa je predvsem to, da neke panoge človekovega udejstvovanja ne moremo in ne smemo iztrgati iz celotnega konteksta dejavnosti in proučevati ločeno. Z določnimi specifičnimi metodami in pripomočki, ki jih moramo često šele razviti in nato prilagajati raznim okoliščinam, pridemo do rezultatov, ki dopolnjujejo le celotno podobo.

Pereč problem na našem področju je predvsem varovanje spomenikov: že znanih in na novo se pojavljajočih. Ta problem je kompleksnega značaja in zadeva tudi problematiko Tehniškega muzeja. Imamo sicer nekatere prizadevne ljubitelje (npr. ing. Dušan Prešeren z Jesenic, Martin Noč ml. s Koroške Bele in drugi), ki prizadevno zbirajo razne slučajne najdbe in opozarjajo nanje, vendar pa je to še daleč od sistematičnega varstva.

Opozoriti moramo tudi na veliko izoliranost Tehniškega muzeja železarne Jesenice, ki se sicer res nahaja sredi industrijskega kompleksa, vendar je kljub temu namenjena prvenstveno obiskovalcem, ki brez nekih predhodnih posegov ne morejo do njega.

Trideset let v življenju neke ustanove, kot je muzej, lahko pomeni veliko, posebno, če je nastala iz notranje potrebe po proučevanju preteklosti tiste dejavnosti, ki še danes daje prebivalcem Jesenic in okolice dober kos kruha.

Nataša Rolc

Tito

— *To srca so utripajoča vseh naših mater in smehljaji nežni rojenčkov.*
So upanja vsa in sladkosti ljubezni sreče,
naše mladosti.
In vrisk prešeren,
in pesem večerna,
in stiski rok proletarca,
in pogledi ostrí strumnega vojaka,
in misli filozofa,
in znanja učenjaka,
in navdih poeta,
in poteze barv slikarja.
In zanos brezkraini
dvaindvajset milijonov
ponosnih ljudi,
njegove in naše
domovine!

TITO!

To so obzorja svetla.
So ptic žurgolenje pomladno
v krošnjah dreves,
šelest gozdov v sakah božajočih.
In hudourniško hrumenje vod,
in mirnih rek neslišni tok,
in valovanje žitnih polj,
in trav cvetličnih duh.
In plahost srne v zelenem gaju
in orla let ponosni, v višavah pod oblaki.
In brazd srebrnih ples valov Jadrana.
In svod modri od Kajmakčalana do
 Triglava.

TITO!

To upanja in misli milijard ljudi so našega
 planeta,
 belih, črnih, rdečih in rumenih.
 Legenda in zgodovina,
 In vizija nove dobe
 In resnica vsega človeštva
 In ljubezen vseh ras,
 in religij
 in stanu
 in jezikov.

TITO!

To zastave bojne so v osončju slave,
majhnih ljudstev, ki postala so velika
proletarcev vseh svobodnih,
in zaslužjenih
in upajočih.

In oljčna vejica nad kontinenti.
In golob miru.
In potokaz napredujočim,
in omahujočim
in zatiranim ljudem sveta.

TITO!

TITO!

To prelestna pesem je nikoli izpeta,
ki odzvanja še od enainštiridesetega.
In še odmeva kar naprej.
Od časov Užiške republike
in Kozare, nepokorjene
in Sutjeske, krvave
in Papuka, prestreljenih hrastov
in Šar planine, brezpotne
in Fruške gore, gostoljubnih krošenj
in Pohorja, snežnih viharjev
in Kočevskega roga, oaze svobode
in vseh planin od jekla razrovanih
in vseh gozdov
in vseh ravnin
 Jugoslavije.

TITO!

Tvoje ime na vseh meridianih je
izgovorjeno tisočkrat geslo.
In ti, ki smo mi,
in mi, ki smo ti, vsi
smo eno:
 Za vse ti hvala!
 TITO!

Zapisano 6. Maja 1980

JOŠT ROLC DVAJSET LET MUZEJA TALCEV V BEGUNJAH

Muzej talcev v Begunjah je bil ustanovljen 8. maja 1960. leta na pobudo takratnega okrajnega odbora ZZB NOV za Gorenjsko v Kranju, ki jo je sprožil na številne želje preživelih zapornikov in njihovih svojcev.

Muzej so preuredili v pritličnih prostorih begunske graščine, v kateri je bila pred vojno ženska kaznilnica, med nemško okupacijo v letih 1941 do 1945 pa spremenjena v gestapovske ječe.

Begunjski zapor, kjer so nacistični zločinci počeli najhujša trpinčenja in poniževanja jetnikov, so postali pojem trpljenja in smrti za ves slovenski narod. Z vse Gorenjske, pa tudi iz drugih slovenskih pokrajin, so sem vodili ujete partizane in njihove somišljenike, rodoljube in druge osumljence.

V vojnih letih je v Begunjah 12.134 zapornikov, od tega okoli 2.300 žena in 4.050 otrok, čakalo na smrt. Tod so bili zaprti tudi organizacijski sekretar CK KPS Tone Tomšič in člani centralnega komiteja: Vida Tomšič, Mica Šlander, Pepca Kardelj in Miha Marinko. V teh zaporih sta bila tudi sekretar KPS za Gorenjsko Tone Dolinšek-Metod in prvoborec ter organizator bohinjske vstaje Tomaž Godec.

Celice-bunkerji, ki so danes spremenjeni v Muzej talcev, so bili najstrašnejši del begunske mučilnice. V ta del so zapirali težje jetnike, ki so jim namenili usodo talcev, ali pa so jih določali za odgon v nemška taborišča smrti. Pod streli v graščinskem vrtu in v bližnji dolini Drage jih je omahnilo 849, v koncentracijska taborišča pa so od tod poslali 5100 jetnikov, od katerih jih je le slaba desetina preživela in se vrnila domov.

Jetniki v begunjskih zaporih so v urah čakanja na smrt vgrebli v stene in vrata celic svoje žalostne misli in svoja predsmrtna izročila. Ti zapisi so najpretsresljivejši in najdragocenejši dokument, ki jih hrani Muzej talcev. Čeprav so bile stene med vojno večkrat prebeljene, se je konzervatorjem posrečilo s skrbnimi posegi odkriti velik del teh zapisov.

Vsebinsko in oblikovno je prvotno zbirko in opremo pred dvajsetimi leti uredil danes že pokojni Slavko Smolej z Jesenic. Svoje delo je opravil izredno tankovestno in strokovno, kot dober poznavalec medvojnih razmer v zaporih pa tudi celotne jetniške dokumentacije. Njegov delež pri ureditvi je bil izredno pomemben, saj se je prvotna postavitve muzeja obdržala celih 11 let. Zbral je številne izvirne fotografije, večinoma nemškega izvora. Nacisti so namreč sami fotografirali svoje zločine. Izvirni so tudi vsi plakati, razglesi in sezname jetnikov ter drugi predmeti in oprema, ki so jih muzejski izvedenci uspeli primerno zaščititi.

Prva tri leta po ustanovitvi je za muzej skrbel Gorenjski muzej iz Kranja, 1963. leta pa je bil po sklepu občinskega odbora ZZB NOV Radovljica in občinske skupščine priključen muzejem radovljiške občine, kjer je kot samostojna muzejska enota združen še danes.

Muzejsko notranjost, zbirke in opremo so 1971. leta povsem obnovili po sodobnih muzejskih načelih. Pri vsebinski preuredit-

vi je sodelovala kustosinja muzeja revolucije iz Ljubljane Mira Mihevc, oblikovna postavitve pa je bila zamisel strokovnega sodelavca muzeja revolucije Lojzeta Gostiše. Obnovitveni posegi in nova sodobna postavitve, kakršna je z manjšimi popravki in dopolnitvami vzdrževalnega značaja še danes, so bili deležni številnih priznanj poznavalcev in obiskovalcev.

Nič manjše zasluge od izvedencev za uspešno predstavitev in dejavnost Muzeja talcev imajo vseskozi izredno požrtvovalni in prizadevni oskrbniki, ki opravljajo tudi vodniško službo.

Od ustanovitve muzeja sta polnih devet let opravljala to zahtevno in nič kaj prijetno delo pokojni Franc Prevc, predvojni komunist in španski borec ter njegova žena Francka. V veliko pomoč jima je bila že od vsega začetka tudi domačinka Cilka Kolman, ki to delo z veliko ljubeznijo in zagnanostjo opravlja še danes.

Razen domačinov Antona Potočnika in pokojnega Alojza Kolmana ter pozneje Jožeta Malnarja, ki so prevzeli stalno vodniško službo, je dve leti to delo opravljal tudi Miro Koman iz Radovljice. Vsi so bili aktivni udeleženci NOB in dobri poznavalci begunske preteklosti iz nacističnega obdobja.

Evidenca obiskov v muzeju, ki jo oskrbniki skrbno vodijo od njegove ustanovitve do danes, je izjemen dokument in odsev velikega zanimanja ljudi za ta pretresljiv spomenik naše težke in hkrati herojske preteklosti, »kjer smrt je skrhalo svojo koso«, kot je zapisano na platnicah muzejskega kataloga.

Skozi muzejske prostore je v dveh desetletjih šlo nad 850 tisoč domačih in tujih obiskovalcev, v poprečju torej že nad 40 soč letno. V muzejski knjigi vtisov so vseh mogočih pisavah in jezikih sveta vsani občutki in misli stotine najuglednejših državljanov, umetnikov, vojskovodij in drugih uglednih osebnosti z vseh kontinentov. Tu so podpisi najrazličnejših domačih tujih političnih, gospodarskih, kulturnih drugih delegacij. Vse, prav vse misli obiskovalcev razstavljenih zbirk v muzeju se zavajajo v odločno obsodbo fašističnega nasilja in zahtevo, da se nikoli več ne sme ponoviti kaj takega.

V teh dvajsetih letih begunjski muzej talcev ni imel zgolj dokumentarni pomen, katerim bi obujal zavest in prezir današnjih mladih rodov do nasilja. Njegovo poslanstvo se je potrdilo predvsem v široki vzgojnem smotru. Muzej je postal prav šola zgodovine in spodbuda za utrjevanje rodoljubja, za krepitev prijateljstva med narodi in kar je najpomembnejše, za priložno vrednotenje naše osvobodilne borbe in njenih bogatih izročil.

Zanemariti ne smemo tudi njegovega deleža v popestritvi kulturne ponudbe turcem v tem turistično najbolj razvitem območju celinske Slovenije. Obisk muzeja v Begunjah in grobišča talcev v romantični dolini Drage je in bo tudi v prihodnje program turističnih skupin iz cele Slovenije in slovenskega zamejstva.

Dvajsetletnica ustanovitve Muzeja talcev tokrat sovpada tudi s 35-letnico osvoboditve jetnikov iz zidov takratnih zaporov. 4. maja se spominjamo odločilnega partizanskega napada Kokrškega odreda, ki je 1945. leta prinesel svobodo 632 jetnikom, zapisanim smrti. Sto nacistov, krvoločnih zločincev, ki so štiri dolga leta mučili in ubijali naše ljudi, je bilo prisiljen dvigniti roke za predajo.

Krvnikov ni več, zaporov tudi ne. Ostale so celice v spomin in opomin današnjim in bodočim rodovom. Zato bo Muzej talcev tudi v naslednjih desetletjih ostal vedno pričujoči spomenik in šola življenja.

ANDREJ KOKOT

Naša muca

*Čujte, naša muca je ušla,
čeprav smo jo redili kot otroka,
že nekaj dni je ni doma,
šla je na skrivaj, brez vzroka.*

*Oh ta naša muca mica mav
hude dela nam skrbi,
vsi pogrešamo njen mili mijav,
še mali Tonček nič ne spi.*

*Morda so jo preganjale bolečine
v trebuhu, zdravnik ji svet je dal,
naj gre v hrube, med pečine
iskat zdravnih trav ...*

*Ze tedne tri naše muce ni.
A kar na lepem pride spet nazaj,
pred skledo za mleko obstoji,
zamijavka - za njo pa ljubki naraščaj.*

Pri spraševanju

*Jurček majhen, velik zemljevid,
učitelj strogo, (kot bila bi že matura)
fanta vpraša: kje je Šentvid,
kje Zila teče, kje izvira Mura?*

*Jurček možgane si napanja,
križem zemljevida mu kazalec hodi,
vedno znova spet začenja,
išče kraje in pa reke vsepovsodi,
samo ne tam, kjer bilo bi prav.
Joj, Jurček je ena sama zmeda.
Zares, tako malo še nikdar ni znal.
Vsega pa je kriva Breda, lepotičica
razreda.*

Zadrega

*Vsak večer, predno zaspi,
si Cencek pesmico želi.
To se dogaja leto dan,
vedno kadar sinko je zaspan.*

*Pa se oni dan zgodi,
da nobene pesmice več ni.
To ti Cencek joče,
spati noče, pesem hoče!*

*Mamica vsa iz sebe,
išče pot iz te zadrege.
Sinku ušla bo noč,
če ne pride pesem na pomoč.*

*Tedaj pa ptičica vesela
na oknu je svojo pesmico zapela.
In mati gleda brez skrbi,
kako ji sinko mirno spi ...*

LISTI izhajajo kot priloga tednika Zelezar - glasila delovnega kolektiva SOZD SZ ZELEZARNA JESENICE. Ureja kulturno umetniški klub pri DPD Svoboda Tone Čufar Jesenice, glavni in odgovorni urednik Joža Vari.